

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE
ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve EKER CELEPCİOĞLU

Balıkesir, 2011

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve EKER CELEPCİOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemil ERTUĞRUL

BALIKESİR-2011

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalı'nda 200912505001 numaralı Merve EKER CELEPCİOĞLU'nun hazırladığı "KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ" Konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 01/11/2011 Tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar doğrultusunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Cemil ERGÖDÜL

Başkan..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Prof. Dr. Cemil ERGÖDÜL

Üye..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı (Danışman)

Doç. Dr. Oktay Öksüzler

Üye..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yrd Doç Dr. Metehan Yılmaz

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

03.11.2011

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

ÖZET
KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

EKER CELEPCİOĞLU, Merve
Yüksek Lisans, İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Cemil ERTUĞRUL
2011, 120 Sayfa

Kamu harcamaları ve devletin ekonomik hayattaki yeri konusu çeşitli iktisat ekollerinde farklı açılardan değerlendirilmiştir. Klasik iktisadi ekolün temsilcilerine göre en iyi devlet ekonomik hayata en az müdahalede bulunan devlettir. Dolayısıyla kamu harcamalarının miktarındaki her bir artış devletin ekonomik hayata müdahalesinin artması anlamına geldiğinden klasik düşünürlere göre kamu harcamaları mümkün olduğu kadar az miktarda yapılmalıdır. Bu görüşün aksine Keynesyen ekol temsilcileri ise eğer devlet ekonomik hayata müdahale etmezse istikrarsızlığın devam edeceğini ve dengenin kendiliğinden sağlanmasının mümkün olamayacağını ifade etmişlerdir. Keynesyen görüş, klasiklerin aksine devletin ekonomik hayatta yer alması gerektiğini ve kamu harcamalarındaki artış ile devletin maliye politikası aracılığıyla ekonomik hayata müdahalesini öngörmektedir. Toplam talep yönüne ağırlık veren Keynes'in görüşleri 1970'li yıllara kadar geçerliliğini korumuş ve ortaya çıkan ekonomik durgunluk neticesinde Keynes'in görüşlerine tepki olarak arz yönlü iktisadi düşünce gündeme gelmiştir. Burada kısaca ele aldığımız üzere kamu harcamaları ve ekonomik büyüme konusunda çeşitli iktisadi düşünürler fikirlerini ortaya koymuşlardır.

Bu çalışmada da, yukarıda açıkladığımız şekilde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin teorik çerçevesine yer vermek ve konuyla ilgili Türkiye üzerine bir uygulama yapmak amaçlanmıştır. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan çalışmalara, ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde yer verilmiş ve çalışmalardan çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Türkiye'de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmek amacıyla 1980-2010 dönemine ait ekonomik büyüme ve kamu harcama kalemlerine ilişkin veriler ADF ve PP testleriyle incelenmiş ve VAR modeli kurularak, etki tepki analiz sonuçları yorumlanmıştır. Nedensellik analizi sonucunda ise cari harcamalardan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, VAR Modeli.

ABSTRACT

THE IMPACT OF PUBLIC EXPENSES ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

EKER CELEPCİOĞLU, Merve
Master's Thesis, Department of Economics
Adviser: Prof. Dr. Cemil ERTUĞRUL
2011, 120 pages

Public expenses and the place of the government in economic life have been evaluated in different ways in various economic schools. According to the issue in reaction to Keynes's opinions various financial representatives of classical economy schools, the best government is the one which intervenes least to the economic life. Consequently, every increase in the amount of public expenses means the increase of the intervention of the state to the economic life. Thus the classical philosophers support the idea that public expenses should be done in small amounts as possible. In contrast to this idea, the representatives of the Keynesian school state that if the government doesn't intervene to the economic life, instability will continue and the balance won't be ensured by itself. Keynesian opinion predicts that the government should be in the economic life and intervene it via the increase of public expenses and the policy of government's finance contrary to the classical views. The opinions of Keynes which heavily rely on the way of total demands have been acceptable until the 1970's and with the result of revealed economic stability, the Keynesian way of financial idea has become a current philosophy. Philosophers have stated their ideas about public expenses and economic growth as we discuss shortly.

In this study, stating the theoretical frames of the relation of public expenses and economic growth and having an implementation on Turkey about these have been aimed as it has been explained above. The studies of the relation between public expenses and economic growth have been stated according to the available sources and the results have been evaluated.

In order to analyze the relationship between public expense and economic growth in Turkey, the data related for the economic growth and public expenditure during the 1980-2010 period has been studied with the ADF and PP tests and the VAR Model, Impulse Response Analyzes results have been interpreted. As a result of causality test, it has been stated that there is one-way causality relationship between current expenditure and economic growth.

Key Words: Public expenses, Economic growth, VAR Model.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyerek, cari, yatırım ve transfer harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerini 1980-2010 dönemine ilişkin verileri ele alarak Türkiye için sorgulamaktır.

Tezime başladığım ilk andan itibaren bana her türlü konuda destek olan ve hiçbir şekilde yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Cemil ERTUĞRUL'a, tezimin uygulama aşamasında ekonometri alanındaki bilgi birikimiyle bana her türlü konuda destek ve büyük bir sabır gösteren değerli hocam Doç. Dr. Oktay ÖKSÜZLER'e ve Yrd. Doç. Dr. Metehan YILGÖR'e, katkılarından dolayı değerli arkadaşım Araş. Gör. Ayça AYSUN'a ve Araş. Gör. Evren İPEK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Aynı zamanda, zor bir süreç olan bu yolda göstermiş oldukları fedakarlıktan ötürü değerli anneme, babama ve kardeşime, her zaman yanımda olan sevgili eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Balıkesir, 2011

Merve Eker Celepcioğlu

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÇİZELGELER LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	3
1.2. Amaç	4
1.3. Önem	4
1.4. Sınırlılıklar	4
1.5. Tanımlamalar	5
2. İLGİLİ ALANYAZIN	6
2.1. Kuramsal Çerçeve	6
2.1.1. Kamu Harcamaları Kavramı; Tanımı ve Önemi	6
2.1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	7
2.1.2.1. İdari Sınıflandırma	8
2.1.2.2. Fonksiyonel Sınıflandırma	9
2.1.2.3. Ekonomik Sınıflandırma	10
2.1.2.3.1. Cari Harcamalar	12
2.1.2.3.2. Yatırım Harcamaları	14
2.1.2.3.3. Transfer Harcamaları	18
2.1.3. Türkiye’de Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	21
2.1.4. Kamu Harcamalarının Artışını Etkileyen Faktörler	26
2.1.4.1. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri	26
2.1.4.1.1. Ekonomik Nedenler	27
2.1.4.1.2. Devlet Anlayışında Meydana Gelen Değişmeler	27
2.1.4.1.3. Teknolojik Gelişmeler	28
2.1.4.1.4. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artış	29
2.1.4.1.5. Nüfus Artışı	30
2.1.4.1.6. Siyasi Nedenler	31
2.1.4.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri	31
2.1.4.2.1. Paranın Satın Alma Gücündeki Azalma	31
2.1.4.2.2. Bütçe Sistemlerinin Değişmesi	32
2.1.4.2.3. Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi	32
2.1.4.2.4. Kamu Hizmetlerinin Para İle Gördürülmesi	33
2.1.4.2.5. Devletleştirme	33
2.1.5. Kamu Harcamalarının Artış Kuramları	33
2.1.5.1. Wagner Kanunu: Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu	34
2.1.5.2. Peacock-Wiseman Yaklaşımı: Sıçrama Tezi	38
2.1.5.3. Kamu Harcamalarının Artışı İle İlgili Diğer Yaklaşımlar	39

2.1.6. Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Hakkında Klasik ve Modern Yaklaşımlar	40
2.1.6.1. Klasik Görüşe Göre Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	40
2.1.6.2. Modern Görüşe Göre Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	41
2.1.7. Ekonomik Büyüme Kavramı	44
2.1.8. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri	47
2.1.9. Ekonomik Büyüme Teorilerin Tarihçesi	49
2.1.9.1. Merkantilizm	55
2.1.9.2. Fizyokrasi	56
2.1.9.3. Klasik Büyüme Teorileri	57
2.1.9.4. Karl Marx ve Sosyalist Büyüme Modeli	61
2.1.9.5. Keynesyen Dinamik Analiz (Harrod-Domar Büyüme Modeli) ..	64
2.1.9.6. Neo Klasik Büyüme Modeli: Solow Modeli	66
2.1.9.7. İçsel Büyüme Modelleri	67
2.1.9.7.1. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer) Modeli	69
2.1.9.7.2. Beşeri Sermaye Modeli	70
2.1.9.7.3. Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Modeli	71
2.1.9.7.4. Kamu Politikası Modeli	73
2.2. İlgili Araştırmalar	74
2.2.1. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Türkiye'ye Yönelik Literatür	75
2.2.2. Yabancı Literatür	82
3. YÖNTEM	85
3.1. Araştırmanın Modeli	85
3.1.1. Birim Kök Testi	85
3.1.1.1. ADF Testi	86
3.1.1.2. Phillips-Perron Testi	86
3.1.2. VAR Modeli	88
3.1.2.1. Etki Tepki (Impulse Response) Fonksiyonları	89
3.1.3. Granger Nedensellik Testi	91
3.2. Evren ve Örneklem	92
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	94
4. BULGULAR VE YORUMLAR	95
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	109
5.1. Sonuçlar	109
5.2. Öneriler	110
KAYNAKÇA	112

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa No
Çizelge 2.1. 1975-2010 Yılları İtibariyle Cari Harcamaların Dağılımı	13
Çizelge 2.2. 1975-2010 Yılları İtibariyle Yatırım Harcamalarının	16
Dağılımı.....
Çizelge 2.3. 1975-2010 Yılları İtibariyle Transfer Harcamalarının.....	20
Dağılımı.....
Çizelge 2.4. Harcamanın Fonksiyonel Sınıflaması.....	24
Çizelge 2.5. Finansman Tipi Kodları	25
Çizelge 2.6. Harcamanın Ekonomik Sınıflaması	25
Çizelge 3.1. Ekonomik Ayrıma Göre Harcama Türlerinin.....	93
GSYİH İçindeki Dağılımı
Çizelge 4.1. ADF ve PP Test Sonuçları	95
Çizelge 4.2. DCARI ve DGSYIH Serisi İçin Optimal Gecikme Uzunluğu	96
Çizelge 4.3. DCARI ve DGSYIH Serisi İçin VAR(2)	97
Modeli Tahmin Sonuçları
Çizelge 4.4. Otokorelasyon LM Test Sonuçları(DCARI ve DGSYIH)	97
Çizelge 4.5. White Heteroskedasite Test Sonuçları(DCARI ve DGSYIH)	98
Çizelge 4.6. Wald Testi Sonuçları(DCARI ve DGSYIH)	98
Çizelge 4.7. DYATIRIM ve DGSYIH Serisi İçin	101
Optimal Gecikme Uzunluğu
Çizelge 4.8. DYATIRIM ve DGSYIH Serisi İçin VAR(2) Modeli.....	101
Tahmin Sonuçları
Çizelge 4.9. Otokorelasyon LM Test Sonuçları(DYATIRIM ve DGSYIH)	102
Çizelge 4.10. White Heteroskedasite Test Sonuçları	102
(DYATIRIM ve DGSYIH)
Çizelge 4.11. Wald Testi Sonuçları(DYATIRIM ve DGSYIH)	103
Çizelge 4.12. DTRANSFER ve DGSYIH Serisi İçin	103
Optimal Gecikme Uzunluğu
Çizelge 4.13. DTRANSFER ve DGSYIH Serisi İçin	104
VAR(2) Modeli Tahmin Sonuçları.....
Çizelge 4.14. Otokorelasyon LM Test Sonuçları	104
(DTRANSFER ve DGSYIH)
Çizelge 4.15. White Heteroskedasite Test Sonuçları	105
(DTRANSFER ve DGSYIH Serisi)
Çizelge 4.16. Wald Testi Sonuçları(DTRANSFER ve DGSYIH)	105
Çizelge 4.17. DTOPLAMH ve DGSYIH Serisi İçin	106
Optimal Gecikme Uzunluğu
Çizelge 4.18. DTOPLAMH ve DGSYIH Serisi İçin	106
VAR(2) Modeli Tahmin Sonuçları.....
Çizelge 4.19. Otokorelasyon LM Test Sonuçları	107
(DTOPLAMH ve DGSYIH)
Çizelge 4.20. White Heteroskedasite Test Sonuçları	107
(DTOPLAMH ve DGSYIH)
Çizelge 4.21. Wald Test Sonuçları(DTOPLAMH ve DGSYIH)	108

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 2.1. Cari Harcamaların 1975-2010 Yılları Arasındaki Dağılımı.....	14
Şekil 2.2. Yatırım Harcamalarının 1975-2010 Yılları Arasındaki Dağılımı.....	17
Şekil 2.3. Transfer Harcamalarının 1975-2010 Yılları Arasındaki Dağılımı....	21
Şekil 4.1. DGSYIH Değişkenindeki Bir Birimlik Şokun DCARI Değişkeni Üzerindeki Etkisi.....	99
Şekil 4.2. DCARI Değişkenindeki Bir Birimlik Şokun DGSYIH Değişkeni Üzerindeki Etkisi.....	100

KISALTMALAR LİSTESİ

ADF: Genişletilmiş Dickey Fuller Testi

AR-GE: Araştırma ve Geliştirme

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

ESA: European System Of Integrated Economic Accounts

IMF: International Money Found

GFS: Government Finance Statistics

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

KMYK: Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu

PP: Phillips Perron Testi

TEFE: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi

TÜFE: Tüketici Fiyatları Endeksi

VAR: Vektör Otoregresyon Analizi

1. GİRİŞ

Tarihsel süreç olarak bakıldığında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi iktisat yazınında kendisine geniş bir tartışma alanı yaratan konulardan biri haline gelmiştir. Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde ne derecede etkili olduğu farklı ekoller tarafından sorgulanmış, devletin ekonomik hayattaki yerinin ne olması gerektiği tartışılmıştır.

Kamu harcamaları ve devletin ekonomideki yerinin ne olması gerektiğine ilişkin klasik görüş temsilcileri en iyi devletin ekonomiye en az karışan devlet olduğunu ileri sürmektedirler. Klasiklerin bu görüşlerinin altında ekonominin kendiliğinden tam denge haline ulaşacağı varsayımı yatmaktadır. Liberal devlet anlayışını benimseyen klasik görüş mensupları mümkün olduğu kadar az harcama yapılması gerekliliğini belirtmişlerdir. Bu duruma sebep olarak da harcamaların milli geliri azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduklarını göstermişlerdir. Devlet faaliyetlerinin artırılmasının piyasa ekonomisinin işleyişini bozacağından, devletin asıl görevinin toplumun iç ve dış güvenliğini sağlamaktan ibaret olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak 1929 yılında başlayan ve kısa sürede işsizlik alanında istikrarsızlık şeklinde kendini belli eden Dünya Ekonomik Bunalımı'nda Klasiklerin savunduğu dengeler bozulmaya başlamış, ekonomi kendiliğinden otomatik bir mekanizmayla dengeye gelmemiştir. Dolayısıyla klasik görüşün savunduğu düşünceler söz konusu ekonomik bunalımı açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu olumsuzluklardan ötürü klasik görüşe olan güven sarsılmış ve Keynesyen görüş gündeme gelmiştir.

Kamu harcamaları konusunda 1930'lu yılların başına kadar etkisini sürdüren klasik düşüncenin yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni anlayış, klasik anlayıştan tamamen farklıdır. Keynes " The General Theory Of Employment, Interest and Money" adlı ünlü eserinde, bunalımla ilgili görüşlerini açıklamış ve yeni çözüm yolları üretmiştir. Ekonomik dengenin eksik istihdamda da

gerçekleşebileceğini, ayrıca klasiklerin iddia ettiği gibi ekonomide her zaman için tam istihdam denge halinin mevcut olmadığını savunmuştur. Keynes, işsizliğin toplam talep yetersizliğinden kaynaklandığını öne sürerek, işsizlikle mücadelede toplam talebi artırmak için bireylerin tüketimlerinin artırılması gerektiğini, bunu için de cari kullanılabilir gelirin yükseltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Cari kullanılabilir geliri yükseltmek için kamu harcamaları artırılmalı, vergiler ise düşürülmelidir. Kısaca, Keynes açık bütçe politikası ve genişletici maliye politikası önermelerinde bulunmuştur. Kamu harcamalarında bir artış olduğu zaman bu artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olacağından bahsetmiş ve devlete ekonomik hayatta yeni roller yüklemiştir. Ancak 1970'li yıllarda petrol krizinin gündeme gelmesiyle birlikte Keynes'in politikaları sorgulanmaya başlanmış ve yeni uygulamalara ihtiyaç doğmuştur.

Devletin ekonomik hayatta yerinin ne olması gerektiğine dair tartışmalar geliştirilen büyüme teorileri ve çeşitli iktisadi akımlar içerisinde değişik roller üstlenmiştir. Ancak toplumların önlenmesi mümkün olmayan bir şekilde sosyal gelişme göstermeleri devlet faaliyetlerinin artmasını da zorunlu kılmaktadır. Gelir seviyeleri yükselen bireyler sosyal refahlarını artırmak adına ilgili hizmetlerden daha çok yararlanmak isteyecekler, bu hizmetleri sunmak adına da devletin, bir sosyal devlet olmanın gereklerini yerine getirmek amacıyla, ekonomik hayattaki faaliyet hacminde bir genişleme meydana gelecektir.

Bu çalışmanın amacı, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi öncelikle teorik çerçevede ele alıp, Türkiye üzerine bir uygulama yapmaktır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda ilk bölümde kamu harcamaları kavramı ele alınarak tanımına ve önemine değinilmiş, kamu harcama türlerinin sınıflandırılmasına, kamu harcamalarının artışı ile ilgili görüşlere yer verilmiştir. Kamu harcamaları kavramıyla ilgili bilgiler sunulduktan sonra kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi klasik ve modern görüş

çerçevesinde sorgulanmış, devletin ekonomik hayatta üstlenmesi gereken rollerin ne ölçüde olduğu irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini sorgulayan ve bu ilişkinin ne yönde olduğunu test etmeye çalışan literatürde yer alan çalışmalara yer verilmiştir.

Son bölümde ise Türkiye’de 1980-2010 dönemi ele alınarak ekonomik ayrıma göre kamu harcama türleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş, konuyla ilgili ekonometrik testlere yer verilmiş ve yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular ve sonuçlar yorumlanmıştır.

1.1. Problem

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin anlaşılması, iktisat literatüründe üzerinde en çok durulan konulardan biri haline gelmiştir. Çeşitli iktisadi düşünce akımlarında kamu harcamaları kavramı ve devletin ekonomik hayattaki yeri tartışılmıştır. Ekonomik performans ve büyüme üzerinde kamu kesiminin etkili olduğunu savunan görüşe göre, kamu kesimi ekonomik büyümenin motor gücünü oluşturmaktadır. Diğer taraftan bu görüşün aksini savunanlar ise ekonomik hayata müdahale eden bir devletin varlığının büyüme üzerinde olumsuz etkileri olacağını öne sürmektedirler. Ekonomik nedenler, teknoloji alanındaki gelişmeler, nüfus artışı, devlet bütçe sistemlerinin değişmesi gibi faktörler kamu harcamalarının miktarında bir değişiklik meydana getirirler. Öte yandan ekonomik büyüme oranlarının belirlenmesinde de pek çok dinamik söz konusudur.

Araştırmanın problemi, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek ve Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini araştırmaktır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemek ve Türkiye için bu ilişkiyi test etmektir. Bu amaçlar doğrultusunda ekonomik tasnife göre sınıflandırılmış kamu harcama türlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olup olmadığı sorgulanacaktır.

1.3. Önem

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme olgusu üzerinde ne yönde etkilerinin olduğu ve Türkiye ekonomisi için bu ilişkinin geçerliliğinin sınanması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Kamu harcamalarının en önemli özelliği, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla belirli ölçütler çerçevesinde yapılmasıdır. Kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinin asıl amacı ise toplumda yer alan bireylerin refah seviyelerinin yükseltilmesi ile ilgilidir. Böyle bir olgu Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından daha büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla kamu kesimi harcamalarının, toplumların ekonomik açıdan büyümelerine ve refahlarına katkıda bulunup bulunmadığının incelenmesi önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu araştırma, kuramsal çerçeve itibariyle ulaşılabilen kitaplar, makaleler, süreli yayınlar, dergiler, lisansüstü tezler, internet veri tabanları gibi yazılı bilgi kaynakları ile sınırlıdır.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye örneği için test etmeye yönelik çalışmanın uygulama kısmında yer alan araştırmalar için veri kaynakları Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından sağlanan 1980-2010 dönemine ait harcama kalemlerinin (cari, yatırım, transfer) ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nin yıllık değerleri ile sınırlı tutulmuştur

1.5. Tanımlar

Kamu Harcamaları; insanlığın ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin gelişimine bağlı olarak, karşılanması gereken söz konusu ihtiyaçların yerine getirilebilmesi amacıyla gerekli mal ve hizmetlerin sağlanabilmesi için yapılan ödemeler kamu harcamaları olarak adlandırılmaktadır (Akdoğan, 2002:58).

Ekonomik Büyüme; bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının ve reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın zaman içinde sürekli artması anlamına gelir. Bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltmenin tek yolu olan ekonomik büyüme, tüm ülkelerin makro ekonomik hedeflerinden bir tanesidir (Ünsal, 2007:14,15).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde, öncelikle kamu harcamaları kavramının tanımına, sınıflandırılmasına, kamu harcamalarının artışı ile ilgili kuramlara değinildikten sonra kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik açıdan ele alınacaktır. Daha sonra ekonomik büyüme olgusuna yer verilerek, konuyla ilgili temel kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Kamu Harcamaları Kavramı; Tanımı ve Önemi

Toplum içerisinde yaşayan bireylerin bir arada yaşama istekleri, ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliği ve zamanla toplumun gelişmesi sebebiyle bu ihtiyaçların büyük boyutlara ulaşması belirli oranda harcama yapılması zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir (Edizdoğan, 2004:38).

Devletin varlığını sürdürebilmesi ve görevlerini yerine getirebilmesi için birtakım harcamalar yapması kaçınılmazdır. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması için devlet tarafından bazı mal ve hizmetlerin sağlanması gerekir ve bu mal ve hizmetleri sağlamak da birtakım harcamaları zorunlu kılmaktadır. Toplumsal ihtiyaçların yanında devletin yüklendiği bazı ekonomik görevler de söz konusudur. Örneğin, gelir dağılımını iyileştirmek, kaynak dağılımını düzeltmek, büyüme hızını arttırmak, ekonomik kalkınmayı sağlamak gibi çeşitli amaçlar da bazen devleti doğrudan mal ve hizmet alımına yöneltir bazen de özel kesime karşılıksız ödemeleri gerekli kılar (Öner, 1986:23; Uluatam, 2003:203). Yapılan bu açıklamalar doğrultusunda kamu kesimi tarafından gerçekleştirilen bu harcamaların tümüne kamu harcamaları denir.

Kamu harcamaları kavramını çeşitli şekillerde tanımlamak mümkündür. En basit ifadeyle kamu harcamaları kamu tüzel kişileri tarafından yapılan harcamalar olarak nitelendirilebilir.

Kamu harcamalarını dar ya da geniş iki ayrı anlamda tanımlamak mümkündür. Dar anlamda kamu harcamaları literatürde hukuki tanım olarak bilinen kamu harcamalarıdır (Akgül Yılmaz, 2007:83). Dar anlamda kamu harcamaları, kamu hizmetlerinin bedeli olarak devlet ve mahalli idarelerin yaptıkları ödemelerdir. Dar anlamda kamu harcamalarının özelliği, ilke olarak, genel ve katma bütçelerle mahalli idareler bütçelerinde bulunmasıdır. Bu tür harcamalara belirli hizmet karşılığında ödenen aylık ve ücretler, savunma, bayındırlık, eğitim ve sağlık giderleri ile sosyal yardımlar vb. örnek gösterilebilir (Edizdoğan, 2004:40).

Geniş anlamda kamu harcamaları ise, harcamaları yapan kişilerin hukuki nitelikleri yerine devletin sosyal hayat ve ekonomik faaliyetlerdeki rolünü ve devleti karakterize eden kamu yetkisini göz önüne almaktadır. Bu tanım sadece devlet ile mahalli idarelerin bütçe ödemelerini değil, bu birimler dışında kamu kesimini oluşturan diğer birimlerin harcamalarını da kapsamaktadır.

Geniş anlamda kamu harcamalarına iktisadi devlet teşekküllerine sermaye oluşturmak için genel bütçeden verilen paralar veya bunların zararlarının devlet tarafından karşılanması için yapılan ödemeler, sosyal sigorta ödemeleri, vergi muafıkları örnek verilebilir (Öner,1986:25).

2.1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamaları farklı amaçlarla, devletin değişik birimleri tarafından gerçekleştirilen geniş çaplı harcamalardır. Ülkelerin ihtiyaçları birbiriyle aynı değildir ve her ülkenin mevcut şartlarına göre kamu harcamaları farklılık gösterir. Bu harcamalar, türlerine göre sınıflandırılır. Birbirinden farklı nitelikte

olan kamu harcamalarının belirli kriterlere göre gruplandırılması harcama programlarının daha iyi bir şekilde hazırlanmasını ve daha etkin bir şekilde uygulanmasına olanak sağlar. Yapılan harcamaların etkilerini, meydana getirdiği sonuçları, iktisadi büyümeye ne derecede katkısı olup olmadığını belirlemede önemli rol oynar (Akgül Yılmaz, 2007; Türk, 2005).

Edizdoğan'a göre (2004:76) *“Kamu harcamaları önceki yıllarda daha çok idari ölçütler esas alınarak sınıflandırılırdı. Harcamayı yapan idari birim, harcamada uygulanan idari yöntemler, harcamayı yapan kamu tüzel kişileri kamu harcamalarının sınıflandırılmasında esas alınırdı. Günümüzdeki sınıflandırmalarda; harcamaların ekonomi içindeki yeri, sosyal ve mali politika uygulamalarındaki değeri, harcamaların yapıldıkları zaman yarattıkları etkiler ve kalkınma planı ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulmaktadır”*.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan sonra kamu harcamalarını idari, fonksiyonel ve ekonomik ayrıma göre sınıflandırmak mümkündür.

2.1.2.1. İdari Sınıflandırma

İdari sınıflandırma devletin yapısını, mevcut organlarını, hizmeti gerçekleştiren kurumları ve hukuki düzenlemeleri göz önünde bulundurmak suretiyle gerçekleştirilen sınıflandırmadır. İdari sınıflandırma devletin harcama yapan kuruluşları arasındaki bir sınıflandırma olduğu için organik sınıflandırma adını da almaktadır. Kamu harcamalarını gerçekleştiren birimlerin idari tablolarına göre düzenlendiğinden idari sınıflandırma sürekli değişkenlik gösterir. Böyle bir değişkenlik söz konusu olduğu zaman aynı birimin harcamalarını belirli aralıklarla incelemek de güç hale gelmektedir. Karşılaşılan bu tarz güçlükler sebebiyle günümüzde idari sınıflandırma yerini fonksiyonel sınıflandırmaya bırakmış bulunmaktadır (Türk, 2005:52,53).

2.1.2.2. Fonksiyonel Sınıflandırma

Kamu hizmetlerini hangi kuruluşların yerine getirdiğinden ziyade kamu harcamalarının hangi amaçları gerçekleştirmek için yapıldığının esas olduğu sınıflandırma fonksiyonel sınıflandırma olarak nitelendirilir. İdari sınıflandırmada ilgili kuruluşların nerelere, hangi miktarda ne için harcama yaptığı görülürken fonksiyonel sınıflandırmada devletin hangi amaçlarla harcama yaptığı gözlemlenebilmektedir.

Fonksiyonel sınıflandırmada asıl olan harcamayı yapan birim değil, hizmettir. Belirli bir amaca yönelik hizmetlerle, bu hizmetlerin yürütülmesi için yapılan kamu harcamaları arasında çok açık bir ilişkinin olması fonksiyonel sınıflandırmanın en büyük özelliği olup yapılan tanımlarda da bu özellik yer almaktadır (Edizdoğan, 2004:77).

Devletin görevleri bazen bir değil birkaç idari birim tarafından yerine getirilebilir. Örneğin, Türkiye’de eğitim hizmeti sadece Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilmemektedir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın dışında eğitim hizmetini gerçekleştiren çeşitli kuruluşlar mevcuttur. Yüksek Öğretim Kurulu ve üniversiteler yüksek öğretim hizmetini sağlarken, Savunma Bakanlığı’na bağlı kara, deniz ve harp okulları, Sağlık Bakanlığı’na bağlı sağlık meslek liseleri gibi değişik kurumlar tarafından da eğitim hizmeti gerçekleştirilmektedir. Bu husus örneklendirildiği üzere, aynı hizmet farklı kuruluşlar tarafından gerçekleştirildiğinde merkezi yönetim bütçesinden toplam ne kadar harcama yapıldığını belirlemek idari sınıflandırmaya göre zor olacaktır. Dolayısıyla kamu harcamaları günümüzde fonksiyonel olarak sınıflandırılır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2006).

Fonksiyonel sınıflandırmada ayırım hizmet çeşitlerine göre yapılır. Kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde yürütülmesi, kaynakların etkin olarak kullanılması ve hizmetlerin eksiksiz bir biçimde yerine getirilmesini sağlama bakımından fonksiyonel ayırımın önemi ve faydası büyüktür (Deyneli, 2010:15).

Fonksiyonel sınıflandırmayı oluşturan hizmetler; genel hizmetler, ekonomik hizmetler ve sosyal hizmetler olarak başlıca üç genel başlık altında toplanmaktadır (Edizdoğan, 2004:79).

Genel Hizmet Harcamaları; devletin genel idareye yönelik görevlerini yerine getiren kuruluşların yaptıkları harcamaları kapsamaktadır (Özbaran, 2004:127). Genel yönetim, savunma, yargı gibi devlet düzeninin korunmasını, yürütülmesini sağlayan hizmetlerdir.

Ekonomik Yönlü Hizmet Harcamaları; bireylere doğrudan yarar sağlama yerine üretim sürecinin ilk aşamalarında hammadde ve ara malları ile altyapıyı oluşturan özellikleri dolayısıyla firmalara yarar sağlama amacı güden hizmetlerdir. Firmaların maliyetlerinin düşürülmesine katkı sağladıklarından dolayı olarak aslında tüketicilere de yarar sağlarlar. Ticari ve sınai faaliyetlerin düzenlenmesi ve sürdürülmesine ilişkin kamu hizmetlerini içerirler. Dış ticaret de dahil olmak üzere genel ekonomik işler, bankacılık sektörünün denetlenmesi, genel ticari tanıtım faaliyetleri, patent ve ticari markaların idaresi, genel çalışma politikalarının idaresi, tarım, enerji, madencilik, inşaat, ulaştırma, iletişim gibi işler bu ana fonksiyona dahil edilmiştir (Demirel, 2007:63).

Sosyal Hizmet Harcamaları ise; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi hizmetleri kapsar. Bireylere ve topluma fayda sağlayan hizmetler niteliğindedir.

2.1.2.3. Ekonomik Sınıflandırma

İktisadi açıdan kamu harcamalarının, kamu adına yetkili kişi tarafından yapılıp yapılmadığı değil, harcamanın yapıldığı hizmetin niteliği önemlidir (Batirel, 2007:76). Ekonomik sınıflandırmada kamu harcamalarının niteliği ve içeriği yapılan harcamaların miktarları kadar yeterli bilgiye sahip

olmalıdır. Kamu harcamalarının iktisadi analizi yapılmak istendiğinde içerik sorunu, miktar sorununa göre öncelik kazanmaktadır (Türk, 2005:56).

Literatürde farklı ekonomik sınıflandırmalar yapılmıştır. Örneğin Edizdoğan (2004) :

1. Adi Harcamalar – Olağanüstü Harcamalar
 2. Zorunlu Harcamalar – İhtiyari (İsteğe Bağlı) Harcamalar
 3. Verimli Harcamalar – Verimsiz Harcamalar
 4. Harcamaların Sağladıkları Faydalar Bakımından
 5. Cari Harcamalar – Yatırım Harcamaları
 6. Gerçek Harcamalar – Transfer Harcamaları
- şeklinde ifade etmiştir.

Batirel'e (2007:76) göre reel ve transfer harcaması ayırımı kamu harcamalarının temel ayırım türüdür. Akgül Yılmaz'a (2007:87) göre ekonomik sınıflandırma reel harcamalar ve transfer harcamaları olmak üzere ikiye ayrılırlar. Reel harcamalar da kendi içlerinde cari ve yatırım harcaması olmak üzere ikiye ayrılır. Türk (2005:57), kamu harcamalarını iktisadi kıstaslara göre sınıflandırırken reel harcamalar-transfer harcamaları, cari harcamalar-yatırım harcamaları, verimli harcamalar-verimsiz harcamalar olmak üzere üç grupta incelemiştir.

Verilen örnekler haricinde de farklı ekonomik sınıflandırmalar olmakla beraber bütçe sistemimize göre ekonomik sınıflandırma cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olarak ele alınmaktadır. Çalışmamızda da ekonomik sınıflandırma; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olarak ele alınacaktır.

Kamu harcamalarını cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları ayırımını dikkate alınan ekonomik sınıflandırma harcamalarının ekonomi üzerindeki etkilerini, diğer bir deyişle milli gelire olan katkılarını izleyebilme olanağı sağlar (Aytaç ve Güran, 2010:132).

2.1.2.3.1. Cari Harcamalar

Devletin tüketim malları alımına yönelik harcamaları cari harcamalar olarak kabul edilir. Cari harcamalar, hizmetler veya en çok bir yıl içinde kullanmakla tükenen yani dayanıksız mallar için yapılmış olan harcamalardır (Öner, 1986:36). Cari harcamalar ilgili dönemde Gayri Safi Milli Hasıla'ya katkıda bulunurlar ve ilgili yıl içinde tüketilen, kamu tüketimi ile ilişkili harcamalardır. Cari harcamaların faydaları sadece ilişkili oldukları dönem içerisinde geçerlidir. Nitelikleri itibariyle her yıl tekrar eden mal ve hizmetler için kullanılırlar. Cari harcamalar var olan üretim kapasitesinin faaliyette bulunmasını sağlarlar. Cari harcamalara örnek olarak, kamu personelinin maaş ve ücret ödemeleri, kamu kuruluşlarının elektrik, su, doğalgaz gibi giderleri, kira, bakım, onarım giderleri gösterilebilir. Toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasını sürekli kılmak için bu giderlerin karşılanmasının da kesintiye uğramaması gerekir. Dolayısıyla bu giderler kamu hizmetlerinin gerçekleşmesi açısından ihtiyaç duyulan hizmetlerin sürdürülmesi ile ilgilidir. Örneğin, personel istihdamından elde edilen faydanın sürdürülebilmesi için, personel giderlerinin de sürdürülmesi gerekmektedir (Edizdoğan, 2004:87).

Ek olarak, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu 2012-2014 Bütçe Hazırlama Rehberi'ne göre; cari harcama, sermaye varlıkları veya sermaye varlıklarının üretiminde kullanılacak mal veya hizmetler için yapılan ödemeler dışında kalan, karşılıklı ödemeleri ve alıcıların sermaye varlıkları satın almasına izin verilmesi, sermaye varlıklarının uğradığı tahribat veya zarar için alıcılara tazminat ödenmesi dışında kalan, alıcıların mali sermayesinin artırılması dışındaki amaçlarla yapılan karşılıksız ödemeleri kapsar.

Analitik bütçe sınıflandırmasıyla cari ve yatırım tanımları değiştiğinden:

- Personel için yapılan ödemeler (sosyal güvenlik dahil) ile bütçe kanunlarıyla belirlenmiş asgari değeri aşmayan ve/veya normal ömrü bir yıl veya bir yıldan daha uzun olmayan mal ve hizmet alımları ve faiz giderleri "cari giderler",

- Cari nitelikli mal ve hizmet alımlarının finansmanı amacıyla yapılan karşılıksız ödemeler “cari transferler”,
- Her ikisinin toplamı ise “toplam cari giderler” olarak ifade edilecektir.

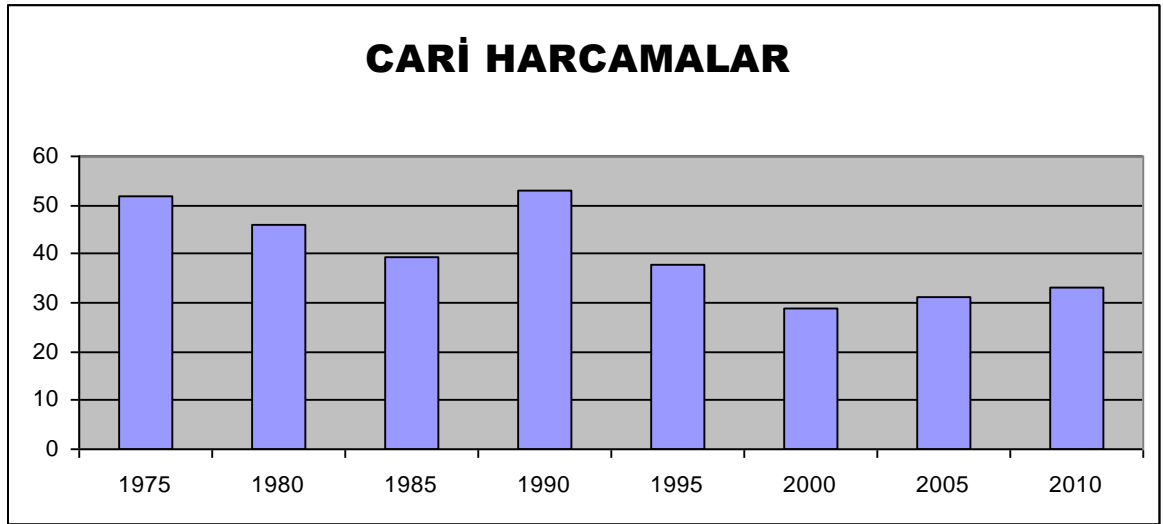
Cari harcamaların yeterli miktarda yapılması önemli bir husustur. Bu tür harcamaların azaltılması hizmet kalitesi ve verimliliği düşüreceğinden ilgili birimlerin yüksek verimlilikle çalışmasına da engel teşkil eder. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu üretici birimleri kıt kaynaklarla kurulmuş olduklarından harcama miktarını azaltmak zaman içerisinde ekonominin gelişimine de olumsuz etkide bulunabilir (Akgül Yılmaz, 2007). Aşağıda DPT’den derlenen verilerle hazırlanan çizelgede 1975-2010 yılları itibariyle cari harcamalara ilişkin rakamlar yer almaktadır.

Çizelge 2.1. 1975-2010 Yılları İtibariyle Cari Harcamaların Dağılımı

YILLAR	CARİ HARCAMALAR (BİN TL.)	YILLAR	CARİ HARCAMALAR (BİN TL.)
1975	58	1993	221.393
1976	72	1994	368.902
1977	104	1995	644.150
1978	152	1996	1.282.719
1979	263	1997	2.779.483
1980	495	1998	5.173.472
1981	638	1999	9.159.655
1982	720	2000	13.589.693
1983	1.068	2001	20.400.023
1984	1.490	2002	30.570.895
1985	2.095	2003	38.513.866
1986	3.051	2004	44.736.546
1987	4.851	2005	48.832.763
1988	7.868	2006	58.956.332
1989	17.797	2007	67.696.644
1990	35.464	2008	75.644.389
1991	65.832	2009	87.448.289
1992	124.441	2010	97.240.452

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010.

Personel giderleri ve diğer cari giderlerden oluşan cari harcamaların 1975-2010 yılları itibariyle almış olduğu değerlere ilişkin çizelgeye yer verildikten sonra aşağıda cari harcamaların toplam harcamalar içinde almış olduğu pay grafikte yer almaktadır.

Şekil 2.1. Cari Harcamaların 1975-2010 Yılları Arasındaki Dağılımı
Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010

Cari harcamaların 1975-2010 yılları arasındaki seyrine bakıldığında; cari harcamaların toplam harcama kalemleri içindeki dağılımının dalgalı bir seyir izlediği göze çarpmaktadır. 1975 yılında % 51,7 olarak göze çarpan değer, 2010 yılı itibariyle % 33,1 seviyesine gerilemiştir.

2.1.2.3.2. Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları mevcut üretim kapasitesini artırmaya yönelik ve faydaları süreklilik gösteren, dayanıklı mallar için yapılan harcamalardır. Baraj, yol, okul, hastane yapımı, kamulaştırma giderleri, makine ve tesisler örnek gösterilebilir. Yatırım harcamaları mevcut üretim kapasitesini artırmaya yönelik harcamalar olduğundan gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik büyümeye yönelik olarak önemli işlemlere sahiptir. Üretim kapasitesini genişletici nitelikte olduklarından milli gelir seviyesini yükseltirken aynı

zamanda istihdam hacmini de genişletirler. Bu etkileri sebebiyle de yatırım harcamalarının faydaları sürekli dir, devamlıdır (Öner, 1986).

Türk (2005:62), yatırım harcamaları konusunu incelerken iki konunun açıklığı kavuşturulması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki hangi harcamaların yatırım harcaması sayılacağı, ikincisi ise hangi yatırımların kamu yatırımları arasında sayılacağıdır. Türkiye’de 1964 yılından bu yana yatırım harcaması niteliğinde sayılan harcamalar; etüd ve proje giderleri, yapı tesis ve büyük onarım giderleri, makine, teçhizat ve taşıt alımları ve onarımlarıdır. Bu harcamaların hepsinin ortak özelliği üretim kapasitesi, sermaye birikimi ve istihdamla ilişkili harcamalar olmasıdır. Öte yandan kamu yatırımları kapsamına giren yatırımlar doğrudan doğruya devlet tarafından yapılan yatırımlar, devletin mali yardımları ve iştirakleri yoluyla yapılan yatırımlar, devletin kurduğu kredi kurumlarının yaptıkları ikrazlar ve açtıkları avanslar yoluyla yapılan yatırımlar ve savaş tahribatının onarılması amacıyla devlet tarafından yapılan yatırımlardır.

Yatırım harcamalarının gerektiği miktarda yapılmaması üretimde azalma ve istihdam düzeyinde gerileme gibi sonuçlar yol açabilir. Ancak bu olumsuz koşullar uzun dönemde hissedilir. Devlet yatırımları kendisinin gerçekleştirmesinin yanında özel sektördeki kuruluşlara da devredilebilir (Akgül Yılmaz, 2007:89).

Türkiye’ye yönelik yatırım harcamalarının 1975-2010 yıllarına ait değerleri aşağıda yer alan tabloda verilmiş olup, 1982 yılı rakamları 10 aylıktır. İlgili veriler DPT’nin internet sitesinden derlenmiştir.

Çizelge 2.2. 1975-2010 Yılları İtibariyle Yatırım Harcamalarının Dağılımı

YILLAR	YATIRIM HARCAMALARI (BİN TL.)	YILLAR	YATIRIM HARCAMALARI (BİN TL.)
1975	22	1993	36.543
1976	34	1994	50.355
1977	54	1995	91.777
1978	68	1996	238.085
1979	98	1997	590.382
1980	186	1998	1.002.147
1981	306	1999	1.567.800
1982	333	2000	2.767.380
1983	473	2001	4.798.165
1984	691	2002	8.433.961
1985	1.030	2003	7.179.667
1986	1.624	2004	7.608.062
1987	1.982	2005	9.174.108
1988	2.717	2006	11.612.774
1989	3.877	2007	12.687.507
1990	6.818	2008	17.104.313
1991	11.717	2009	18.817.258
1992	19.019	2010	25.630.025

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950- 2010.

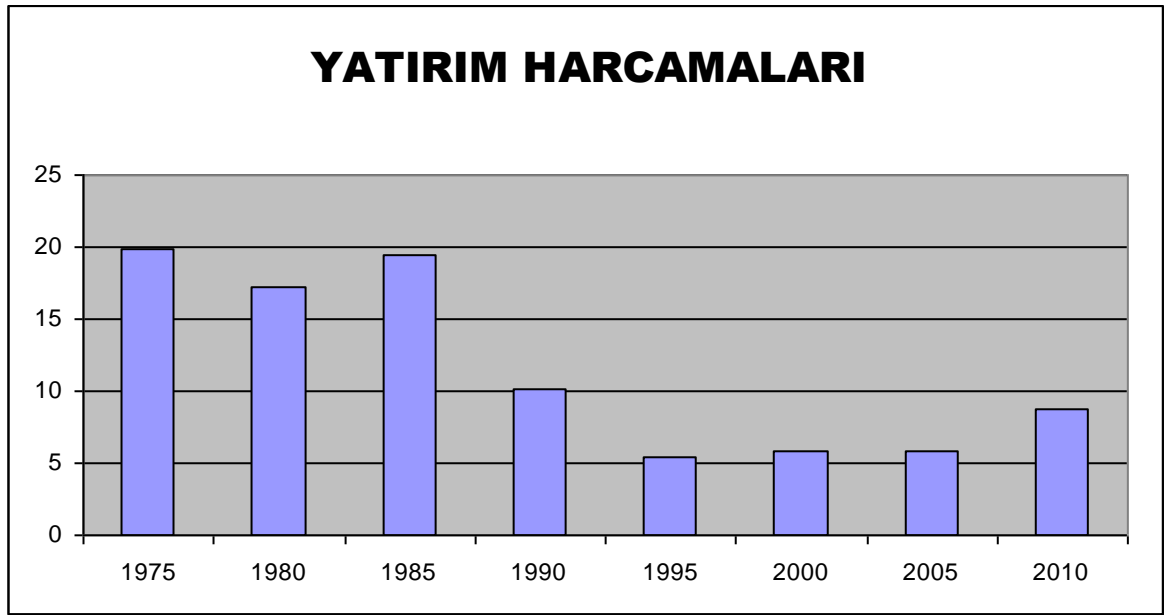
Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol (KMYK) Kanunu çerçevesinde hazırlanan bütçelerde yatırım harcamaları kavramı yerini sermaye harcamaları kavramına bırakmıştır (Sağbaş, 2011:8).

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın 2012-2014 Bütçe Hazırlama Rehberi'ne göre, sermaye harcamaları, sabit sermaye edinimleri, gayrimenkuller ya da gayri maddi aktiflerin edinimi için yapılan ödemeleri veya bu amaçlarla yapılan karşılıksız ödemeleri kapsar. Analitik bütçe sınıflandırmasında,

- Bütçe kanunları ile belirlenmiş asgari değeri aşan ve normal ömrü bir yıldan daha uzun olan mal ve hizmet alımları "sermaye giderleri",
- Sermaye nitelikli mal ve hizmet alımlarının finansmanı amacıyla yapılan karşılıksız ödemeler "sermaye transferleri"

- Her ikisinin toplamı ise “toplam sermaye giderleri” olarak ifade edilecektir.

Yatırım harcamalarıyla ilgili açıklamalardan sonra yatırım harcamalarının toplam harcamalar içindeki dağılımını gösteren grafik aşağıdaki gibidir:

Şekil 2.2. Yatırım Harcamalarının 1975-2010 Yılları Arasındaki Dağılımı
Kaynak: DPT Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler 1950-2010

Yatırım harcamalarının toplam harcama kalemleri içindeki dağılımına bakıldığında ise, 1975-1990 yılları arasında 1995-2010 dönemine göre daha yüksek oranlarda dalgalı bir seyir izlediği gözlemlenmektedir. 1975 yılında yatırım harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı % 19,8 iken bu oran 2010 yılında % 8,7'ye doğru bir gerileme göstermiştir.

2.1.2.3.3. Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları, karşılığında devletin herhangi bir mal veya hizmet elde etmediği, çeşitli amaçlarla satın alma gücünün birtakım kişiler veya sosyal gruplar arasında el değiştirmesini ifade eden harcamalardır. Transfer harcamaları ekonomide mal ve hizmet akımı meydana getirmezler, yani karşılıksızdırlar. Milli gelir üzerinde herhangi bir etki yaratmazlar. Sosyal devlet olmanın gereğini yerine getirme amacıyla yapılan harcamalar olarak da ifade edilebilir (Önder, 1974 aktaran; Özbaran, 2004:122).

Emekli aylıkları, işsizlik yardımları, öğrencilere verilen burslar, borç faiz ödemeleri, sübvansiyonlar örnek gösterilebilir. Ayrıca vergi harcaması da transfer harcaması olarak gösterilebilir. Devletin iktisadi ya da sosyal belirli amaçlara ulaşmak için alacağı vergiden vazgeçmesi de bir tür transfer harcaması olarak nitelendirilebilir (Akgül Yılmaz, 2007:90).

Transfer harcamaları devletin tamamen karşılıksız yaptığı harcamalar olmasına karşın transfer kabul edilen diğer bir grup harcama ise karşılıksız değildir. Bu tür harcamalarda devlet bir kısım sermaye malları elde eder ve bu sermaye bazen hisse senedi, tahvil gibi mali sermaye bazen de arazi, bina gibi gerçek sermaye olur. Bu durumda bu harcamaları gerçek harcamalardan ayıran ve transfer harcamaları grubuna dahil eden temel özellik, bu harcamaların karşılığında elde edilen unsurların cari dönemde üretilmiş mallar olmamasıdır (Uluatam, 2003:208).

Transfer harcamalarını dolaylı/dolaysız transfer harcamaları, verimli/verimsiz transfer harcamaları, gelir/sermaye transferi harcamaları olmak üzere üçe ayırmak mümkündür (Türk, 2005).

Dolaylı transfer harcamaları tüketicilerin veya üreticilerin gelirlerini artırmayı hedefleyen harcamalardır. Kişilerin gelirlerine dolaylı bir şekilde etkide bulunurlar. Tüketiciler açısından bazı mal ve hizmetlerin fiyatlarının ucuzlatılması amacıyla verilen sübvansiyonlar tüketicilerin gelirlerini reel olarak artırır. Aynı şekilde üreticiler açısından da topluma yararı olan malların

daha düşük maliyetle ve daha fazla üretilmesini sağlamayı teşvik etmek de üreticilerin gelirlerini artırmayı hedef alan dolaylı transferlerdir (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007:138).

Dolaysız transfer harcamaları bireylerin gelirlerini doğrudan doğruya artırır. Devlet borçlarının faizleri, savaş gazilerine ödenen maaşlar, işsizlere, düşük gelirlilere, fakir öğrencilere yapılan yardımlar, sosyal sigorta yardımları ve emekli maaşları dolaysız transfer harcamaları içerisinde yer alır (Türk, 2005:60).

Verimli - Verimsiz transfer harcamaları sınıflandırmasında devletin yapmış olduğu ödemeler üretim seviyesi üzerinde bir değişiklik meydana getirip getirmediğine göre değerlendirilir. İktisadi amaçlı transfer harcamaları üretim ve hasıla üzerinde etkili olduklarından verimli transfer harcaması olarak nitelendirilirken, sosyal amaçlı transfer harcamaları ise üretim üzerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmeksizin sadece sosyal bazı amaçların gerçekleşmesini sağladıkları için verimsiz transfer harcamaları olarak nitelendirilirler (Meriç, 2003).

Gelir-sermaye transferleri sınıflandırmasında ise; gelir transferleri kişilere yapılan transferler niteliğinde olup gelir dağılımının iyileştirilmesinde olumlu rol oynarlar. Emekli aylıkları ve verilen çeşitli sosyal yardımlar örnek gösterilebilir. Fakat transfer harcamaları her zaman gelir transferi şeklinde değildir, bazen sermaye transferi niteliği kazanır (Türk, 2005:60). Savaşta yenilen devletlerin, savaşı kazanan devletlere ödedikleri savaş tazminatları sermaye transferinin en belirgin örneğidir. Aynı zamanda dolaysız sermaye transferidir. Konut yapımına verilen primler ile özel kesime ait bazı kuruluş yatırımlarını özendirmek için verilen primler dolaylı sermaye transferine örnek gösterilebilir (Edizdoğan, 2004:93).

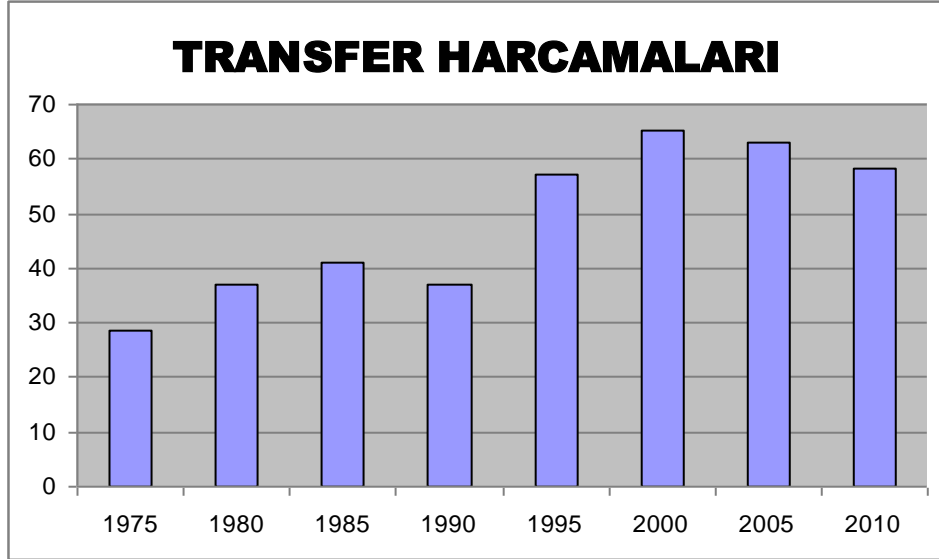
Türkiye'ye yönelik transfer harcamalarının 1975-2010 yıllarına ilişkin değerleri aşağıda yer alan tabloda verilmiş olup, 1982 yılı rakamları 10 aylıktır.

Çizelge 2.3. 1975-2010 Yılları İtibariyle Transfer Harcamalarının Dağılımı

YILLAR	TRANSFER HARCAMALARI (BİN TL.)	YILLAR	TRANSFER HARCAMALARI (BİN TL.)
1975	32	1993	227.258
1976	48	1994	478.039
1977	77	1995	974.720
1978	115	1996	2.419.359
1979	236	1997	4.620.884
1980	398	1998	9.425.586
1981	572	1999	17.366.447
1982	548	2000	30.613.275
1983	1.071	2001	55.977.018
1984	1.603	2002	78.219.615
1985	2.188	2003	94.761.309
1986	3.490	2004	98.225.322
1987	5.864	2005	98.472.494
1988	10.421	2006	107.556.927
1989	16.378	2007	123.683.530
1990	24.911	2008	134.281.859
1991	52.714	2009	161.953.638
1992	78.198	2010	170.757.742

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010.

Transfer harcamalarının 1975-2010 yılları arasında toplam harcamalar içindeki dağılımını gösteren grafik aşağıda yer almaktadır.

Şekil 2.3. Transfer Harcamalarının 1975-2010 Yılları Arasındaki Dağılımı
Kaynak: DPT Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler 1950-2010

Transfer harcamaları, cari ve yatırım harcamalarına göre toplam harcama kalemleri içinde daha yüksek oranlarda bir dağılım göstermiştir. 1975 yılında transfer harcamalarının dağılım payı % 28,5 iken 2010 yılında bu oran % 58,2'ye yükselmiştir.

2.1.3. Türkiye'de Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

1950 yılına kadar olan Birinci Dönemdeki sınıflandırma organik esasa göre basit bir biçimde yapılmıştır. 1950-1963 yılları arasındaki İkinci Dönemde her bir idari birimin giderleri cari ve yatırım harcamaları olarak ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. İkinci dönemde organik sınıflama esas olup, bu sınıflandırmaya giren birimlerin giderleri aynı biçim içinde cari ve yatırım harcaması olarak ayrılmıştır (Erdem ve diğerleri, 2006:53).

21 Kasım 1962 tarihinde onaylanan ve 3 Aralık 1962 tarihli, 11272 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na göre Türk bütçe sisteminde gerekli değişikliklerin yapılması öngörülmüştür. Buna göre, devlet sektörüne ait yatırımlar yıllık programa uygun olarak hazırlanacak, devlet bütçesi ve kamu iktisadi teşebbüsleri iş programlarındaki ödeneklerle gerçekleştirilecektir. Bütçe hazırlanması sırasında bakanlıklar ve katma bütçeli kuruluşlar ödenek isteklerini, yıllık programda gerçekleştirilmesi öngörülen hedeflere göre yapacaklardır (DPT, 1963, s.488). 1964-1972 yılları bütçeleri, Beş Yıllık Kalkınma Planlarının yapılmaya başlamasıyla birlikte “hizmet bütçeleri” esasında hazırlanmış ve (A) cetvelinde; cari, yatırım, transfer ayrımı yapılmıştır. Devlet borçları transferlerde yer almış, bölüm sayıları azaltılmış, maddeler daha ayrıntılı hale getirilerek çoğaltılmıştır (Maliye Bakanlığı, 2004).

1973 yılında geleneksel bütçe sisteminin sağladığı parasal denetim, performans bütçe sisteminin hizmet verimliliği ve etkinliğin denetimi fonksiyonlarının yanında bütçenin stratejik bir planlama aracı olarak kullanılmasını amaçlayan program bütçe sistemine geçilmiştir. Program bütçe sisteminde (A) cetveli cari (personel+diğer cari), yatırım, transfer ayrımıyla 100’ler, 10’lar ve 1’ler şeklinde kodlanmış, ancak ödeneklerin kullanımında yaşanan sıkıntılardan kaynaklanan yıl içi bütçe işlemlerindeki aşırı artış ve o yıllarda işlemlerin bilgisayar ortamında yapılması imkanı bulunmaması dolayısıyla kesin hesap kanunları çıkarılamaması nedenleriyle 1975 yılında 1’ler düzey uygulamasından vazgeçilmiştir. Daha sonra kuruluşlara inisiyatif verme ve işlem yükünü hafifletme amacıyla 1985 yılında bütçenin 10’lar düzeyinde kanunlaşması uygulaması terk edilmiş, ancak kesin hesaplar 10’lar düzeyinde çıkarılmaya devam etmiştir (Maliye Bakanlığı, 2004). 1973 bütçesi ile birlikte ilk kez uygulanmaya başlanan bütçe sınıflandırma sisteminin, program bütçe sistemine önemli bir bilgi altyapısı oluşturması amaçlanmış olmasına rağmen, program bütçenin başta umulan faydaları elde edilememiştir. Program olarak kamu idarelerinin teşkilat yapıları içinde yer alan ve kendilerine ödenek tahsis edilen hizmet birimleri dikkate alınmış, dolayısıyla program bütçede olması gereken

program tanımlaması yer almamıştır. Böylece kurumsal kodlar ile programlar iç içe geçmiştir. Takip edilen ekonomik sınıflandırma milli hasıla hesaplarına uyum göstermemiştir. Uygulanmakta olan bütçe sınıflandırmasının eksiklikleri bütçe sisteminin değiştirilmesini gündeme getirmiş, mevcut bütçe sınıflandırma sistemini uluslar arası standartlara uygun hale getirebilmek amacıyla 2004 yılından itibaren analitik bütçe uygulamasına geçilmiştir (Mutluer ve diğerleri, 2007:142,143).

1995 yılında kamunun yeniden yapılandırılmasını amaçlayan Kamu Mali Yönetim Projesi kapsamında yeni bir bütçe sınıflandırması üzerine çalışmalar başlatılmış, 1998 yılında IMF uzmanlarıyla birlikte çalışılarak GFS (Government Finance Statistics) Devlet Mali İstatistikleri esasına dayalı ve Avrupa Birliği'nde uygulanan ESA'95 (European System Of Integrated Economic Accounts) standardına dayalı bir sınıflandırma modeli ortaya konulmuştur. Analitik bütçe sınıflandırması; kurumsal sınıflandırma, fonksiyonel sınıflandırma ve ekonomik sınıflandırma olmak üzere üç ana grupta oluşmakta olup, fonksiyonel sınıflandırma ile ekonomik sınıflandırma arasında ayrıca finansman tipi sınıflandırma yer almaktadır. Kurumsal sınıflandırmada, bütçe sistemi içinde yer alan idari yapı temel alınmıştır. Fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırmada, GFS standartları benimsenmiştir. Finansman tipi sınıflandırma ise, mali mevzuatımız gereği geliştirilmiştir (Maliye Bakanlığı, 2004).

Kurumsal sınıflandırmada dört düzeyli ve sekiz haneli bir kodlama benimsenmiştir:

1. Düzey: Bakanlıklar,
2. Düzey: Birinci düzeyde yer alan yöneticilere karşı doğrudan sorumlu birimler ile bütçe türleri kapsamında yer alan kurumlar,
3. Düzey: İkinci düzeye bağlı birimler,
4. Düzey: Destek ve lojistik birimleri ile politikaları uygulayan birimler olarak sıralanmaktadır.

Fonksiyonel sınıflandırma devlet faaliyetlerinin türünü göstermek amacıyla tasarlanmış olup, dört düzeyli ve altı haneli kod grubundan oluşmaktadır. Ana fonksiyonlar itibariyle fonksiyonel sınıflandırma aşağıda yer alan tabloda gösterilmektedir.

Çizelge 2.4. Harcamanın Fonksiyonel Sınıflaması

Genel Kamu Hizmetleri	Yasama, Dışişleri, Dış Ekonomik Yardımlar, Genel Hizmetler, Borç Yönetimi, Temel Araştırmalar.
Savunma Hizmetleri	Askeri ve Sivil Savunma İdaresi İle Dış Askeri Yardımlar. (Hastaneler ve Okullar Hariç)
Kamu Düzeni ve Güvenlik	Asayiş, İtfaiye, Yargı, Cezaevi Hizmetleri. (Hastaneler, Okullar ve Sivil Savunma Hariç)
Ekonomik İşler ve Hizmetler	Ticari ve Sınai Faaliyetlerin Düzenlenmesi ve Sürdürülmesine İlişkin Kamu Hizmetleri.
Çevre Koruma Hizmetleri	Atık Yönetimi, Kirliliğin Azaltılması ve Doğal Ortamın Korunması.
İskan ve Toplum Refahı Hizmetleri	Kişi ve Ailelerin İskanı ile Temel İhtiyaçlara Yönelik Hizmetler. (Otoyollar ve Sulama Sistemleri Hariç)
Sağlık Hizmetleri	Bireysel ve Toplumsal Sağlık Hizmetleri ve Yaygın Sağlık Eğitimi. (Askeri Sahra Hastaneleri Hariç)
Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri	Bireysel ve Toplumsal Moral Hizmetleri. (Genel Nitelikli Eğitim Programları Hariç)
Eğitim Hizmetleri	Örgün ve Yaygın Eğitim Hizmetleri. (Hizmet İçi Eğitim Hariç)
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	Genel Olarak Sosyal Güvenlik Hizmetleri İle Sosyal Yardım Programları. (Aile Planlaması Hariç)

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Analitik Bütçe Sınıflandırması Eğitim El Kitabı 2004.

Finansman tipi sınıflandırma, yapılan harcamaların hangi kaynaktan finanse edildiğini göstermektedir. Tek haneli koddan ibaret olan finansman tipi sınıflandırma aşağıda gösterilmektedir.

Çizelge 2.5. Finansman Tipi Kodları

Kod	Açıklama
1	Genel Bütçe
2	Katma Bütçe
3	Sosyal Güvenlik Kurumları
4	Özerk Kuruluşlar
5	Döner Sermayeler
6	Özel Ödenekler
7	Dış Proje Kredileri
8	Bütçe Dışı Fonlar

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Analitik Bütçe Sınıflandırması Eğitim El Kitabı 2004.

Ekonomik sınıflandırma ise, devlet faaliyetlerinin, milli gelir ve piyasa ekonomisi üzerindeki etkilerinin ölçülmesini amaçlayan, altı haneli ve dört düzeyli kod grubundan oluşan bir sınıflandırmadır. Ekonomik sınıflandırmanın kodları aşağıda yer almaktadır.

Çizelge 2.6. Harcamanın Ekonomik Sınıflaması

Personel Giderleri	Bordroya dayalı olarak kamu personeline yapılan ödemeler (tedavi ödemeleri ve aynı ödemeler hariç).
Devlet Primi Giderleri	Devletin işveren sıfatıyla ödediği sosyal güvenlik katkı payları (personelden kesilen primler hariç).
Mal ve Hizmet Alımları	Faturalı olarak teslim alınan mal ve hizmet bedelleri (sabit sermaye edinimi giderleri hariç).
Faiz Giderleri	Devlet borçlarına ilişkin faiz ödemeleri (ödenen komisyon ve ihraç giderleri hariç).
Cari Transferler	Sermaye birikimi hedeflemeyen karşılıksız ödemeler (devlet borç faizleri hariç).
Sermaye Giderleri	Devletin malvarlığını artıran ödemelerdir (savunma ve stok alımları hariç).
Sermaye Transferleri	Bütçe dışına sermaye birikimi amaçlayan ödenekler (KİT sermaye iştirakleri hariç).
Borç Verme	Bir mali varlık karşılığında yapılan ödemelerdir (görev zararları hariç).
Yedek Ödenekler	Bütçede öngörülmemen hizmet karşılıkları (yalnızca maliye bütçesinde yer alır).

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Analitik Bütçe Sınıflandırması Eğitim El Kitabı 2004.

2.1.4. Kamu Harcamalarının Artışını Etkileyen Faktörler

Kamu harcamalarının zaman içindeki gelişimi göz önünde bulundurulduğunda her ülkede kamu harcamalarının artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak 1929 Büyük Bunalım döneminde harcamalarda duraklamalar meydana gelmiştir. Bu şekilde oluşan geçici duraksamalar dışında tüm ülkelerde kamu harcamalarının sürekli bir şekilde artış gösterdiği kaçınılmaz bir gerçektir. Ekonomik, sosyal ve teknolojik koşullardaki değişmelerin de etkisiyle günümüzde devlet, sosyal devlet olmanın gereklerini yerine getirmekle yükümlü olduğundan kamu harcamalarını kısmak neredeyse kaçınılmaz hale gelmiştir. Fakat bahsedilen bu sürekli artış eğiliminden, devletin ekonomide üretilen mal ve hizmetlerdeki payının ve ekonomik kararlardaki etkisinin aynı oranda arttığı sonucunu çıkarmak yanlış olabilir. Zira bu artışların bir kısmı bu tür sonuçlar yaratacak gerçek artış olmayıp görünüşte artışlar olması da mümkündür (Uluatam, 2003:208).

Bu artışların nedeni biri gerçek artışlar diğeri de görünüşte artışlar olmak üzere iki grupta ele alınacaktır.

2.1.4.1. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri

Topluma sunulan mal ve hizmetin kalitesinde veya miktarında artış yanında, kamu giderlerinin tutarının da artmasına gerçek artış denilmektedir (Akdoğan, 2002:64).

Gerçek anlamda kamu harcamalarını artıran faktörler; ekonomik nedenler, devlet anlayışında meydana gelen değişmeler, teknolojik gelişmeler, savaş ve savunma harcamalarındaki artış, nüfus artışı ve siyasi nedenler olarak sıralanabilir (Erdem ve diğerleri, 2006).

2.1.4.1.1. Ekonomik Nedenler

Gelir seviyesi artan bireyler birinci derecede öneme sahip olan yeme, içme, barınma... gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına önem verir ve gelir seviyesi artmaya devam ettiği sürece bu ihtiyaçlarının yanında daha çok sosyal faaliyetlerde bulunma ve lüks tüketim mallarına kayma eğilimi gösterir (Türk, 2005:41). Gelir seviyesi artan kişiler özel ihtiyaçlarını gidermede daha iyi hizmetler bekledikleri gibi kamusal ihtiyaçlarını gidermede de hizmet istekleri hem nitelik hem de miktar olarak artma eğilimi gösterir. Kişi başına düşen iktisadi malların miktarında bir artış olduğundan ekonomik gelişmenin de etkisiyle hizmet genişlemesi ve yoğunlaşması kamu harcamalarını gerçek olarak artırmıştır (Edizdoğan, 2004:63).

Günümüz koşullarında devletin ekonomik yaşamdaki yeri daha da önemli bir hal almıştır. İktisadi gelişmenin de etkisiyle devlet bu gelişmenin sürekli olmasını sağlayacak şekilde faaliyette bulunmaktadır. Özellikle 1929 Büyük Bunalım sonrasında devletler ekonomik yaşamda önemli rol oynamaya başlamışlar, düşen talebi karşılamak için piyasaya borçlanarak para aktarmışlardır. Devletin bizzat ekonomiye girerek bazı mal ve hizmetleri üretir hale gelmesi ve benzer şekilde piyasaya yapılan müdahaleler devletleri daha fazla gerçek harcama yapmaya zorlamıştır (Mutluer ve diğerleri, 2007:131,132).

2.1.4.1.2. Devlet Anlayışında Meydana Gelen Değişmeler

Devlet anlayışında zaman içerisinde meydana gelen değişmeler, devletin üstlendiği görevlerin artması kamu hizmetlerinin genişlemesine ve gelişmesine neden olduğundan bu durum kamu harcamalarının artmasıyla sonuçlanmaktadır.

18. yüzyılda hakim olan iktisadi düşüncenin etkisiyle devlet sadece temel fonksiyonlarını yerine getirirken II. Dünya Savaşı'nın sonrasında iktisadi kalkınmanın gerçekleşebilmesi için devletin ekonomik hayata

müdahalesinin gerekli olduğu düşünölmüş ve bu müdahaleyi gerçekleştirebilmek için devlet faaliyet alanını genişletmiştir (Akgöl Yılmaz, 2007:93). Devlet tarafından yerine getirilen hizmetler zamanla hem daha nitelikli hale gelmiş hem de sayı olarak artış göstermiştir.

Devletin fonksiyonlarının genişlemesi, daha önceden kamusal hizmet niteliğine girmeyen birtakım hizmetlerin kamusal hizmet niteliği kazanması kamu harcamalarında artışı da beraberinde getirir. Günümüz devleti vatandaşlarına daha iyi bir hayat düzeyi sunabilmek adına birtakım harcamalar yapmak zorundadır. Yaşlılara, özörlölere, yoksullara yapılan yardımlar ile emeklilere sağlanan güvenceler kamu bütçeleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda insan sermayesinin ekonomik gelişme üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyeceğinden eğitim ve sağlık alanındaki harcamalar da giderek artış göstermektedir. Her şeyden en önemlisi gelişmiş ölkelerin seviyesine ulaşabilmek adına gelişmekte olan ölkelerin yapması gereken insan sermayesine yatırım yapmak olmalıdır (Mutluer ve diğeri, 2007).

Az gelişmiş ölkelerde devletin yerine getirmesi gereken hususlar ayrıca bir öneme sahiptir. Bu ölkelerde iktisadi kalkınmanın gereğı olan sermaye birikimi, sabit sermaye yatırımları (yollar, barajlar, limanlar vb.), gelir dağılımının iyileştirilmesi, kısa dönemli iktisadi dalgalanmaların giderilmesi, dış ticaret dengesinin düzenlenmesi gibi çeşitli çağdaş amaçlar yeni devlet harcamalarını gerektirmektedir. Devlet, bütün bu sorunlara çözüm getirebilmek ve artan refahı geniş toplumun bütün kesimlerine yayabilmek için, her geçen yıl daha çok vergi almak ve daha çok kamu harcaması yapmak zorunda kalmıştır (Öner, 1986:29,30; Pehlivan, 2007:70).

2.1.4.1.3. Teknolojik Gelişmeler

Teknoloji alanındaki gelişmeler bireysel olduğu kadar toplumsal boyutta da yeni ihtiyaçların karşılanması gerekliliğini yaratmıştır (Edizdoğın, 2004:68). Bilim ve teknoloji alanında meydana gelen değişmeler, bireylerin

ve hatta toplumun bu yeniliklere ihtiyaç duymasından ötürü devletin üstlendiği sorumluluklar artmıştır. İhtiyaçların karşılanması amacıyla devletin yeni hizmetler üretmesinin gerekliliği kamu harcamalarını arttırmıştır.

İletişim araçlarının, ulaşım ile ilgili araçların bulunması ve kullanım sahasının genişlemesi kamu harcamalarını artırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Bir ülkede yaşayan bireylerin sağlıkla ilgili sorunlarını en etkin biçimde çözüme kavuşturabilmek için bu alandaki yeniliklerin takip edilmesi ve gerekli hizmetlerin ilgili ülkeye ulaştırılması gerekir. Bu yenilikleri takip etmek ve sağlamak kamu harcamalarının artmasına neden olur. Aynı şekilde eğitim ve kültür alanlarında önemli harcamalar yapılması, sınai ve zirai faaliyetlerin, savunma hizmetlerinin etkinleştirilmesi için teknoloji kullanımı, bütçe kalemleri üzerinde önemli artışların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akdoğan, 2002:76).

Teknik alandaki gelişmeler kısa sürede topluma mal olmuş ve kamuoyundan gelen baskının da etkisiyle devlet bu alandaki gelişmelerin gereğini yerine getirmek zorunda kalmıştır. Türkiye’de karayollarının ve televizyonun gelişimi örnek gösterilebilir (Öner, 1986:30). Örneğin otomobil kullanımının yaygınlaşması mevcut karayollarının daha iyi bir nitelik kazanmasını, geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Televizyonun kırsal kesimlere kadar ulaşması sebebiyle yeni verici istasyonları kurulmuştur. Benzer şekilde cep telefonu kullanımının artmasıyla baz istasyonlarının kurulması ihtiyacı doğmuştur. İşte tüm bu gelişmeler devletin yeni harcamalar yapması sonucunu meydana getirmiştir.

2.1.4.1.4. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artış

Savaş ve savunma harcamaları, kamu harcamalarının en önemli artış nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Stratejik açıdan kritik olan bölgelerde yer alan ülkelerin yapmış oldukları savunma harcamaları azımsanamayacak miktarlardadır (Mutluer ve diğerleri, 2007:132). Askeri alanda ileri teknolojilerin kullanılması da harcama yapmayı gerekli kılar. Özellikle savaş

dönemlerinde bu harcamalar önemli sıçramalar göstermekte ve savaş dönemlerinde tüm kamu harcamaları içerisinde en büyük paya sahip olmaktadır (Öner, 1986:30). Savaş dönemi sona erdikten sonra harcamalarda bir düşüş meydana gelmemektedir. Ülkelerin jeopolitik konumları gereği alacakları savunma tedbirleri, kamu harcamalarının artmasına sebebiyet vermektedir. Savaş tehlikesine maruz kalan ülkeler, savunma amacıyla bütçelerinin %50'sine yakın kısmını bu amaçla kullanmakta olup, bu sebeplerden ötürü yapılan harcamalar kamu harcamalarını gerçek olarak artırmaktadır (Pehlivan, 2007).

2.1.4.1.5. Nüfus Artışı

Bir ülkede nüfusun çoğalması devletin kamusal hizmet üretimini artırmasını da beraberinde getirir. Artan nüfusun eğitim, sağlık, yiyecek, barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet daha fazla harcama yapmak zorundadır. Kırsal kesimlerde mevcut olan gizli işsizlik sebebiyle bu kesimlerde yaşayan bireylerin şehirlere yönelmesi şehirlerdeki büyümeyi hızlandırır. Şehirlerde oluşan nüfus yoğunluğu şehirlerdeki giderleri artırır. Nüfusun artmasıyla temel altyapı hizmetlerinin karşılanması gerekliliği ve hizmet hacminin genişlemesi kamu harcamalarının artmasına neden olur (Pehlivan, 2007).

Öte yandan az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışı söz konusu olduğu zaman şöyle bir problem ortaya çıkar; bu ülkelerde genç nüfusun toplam nüfusa oranı daha yüksek olduğundan sosyal hizmetlere talep daha yüksektir. Devletin kaynakları sonsuz değildir, devlet elindeki sınırlı imkanlarla sosyal hizmetleri karşılayabilmektedir. Hem sınırlı kaynaklar hem de genç nüfusun yüksek oranı nedeniyle devletin sunduğu hizmetlerin kalitesi de düşük olmaktadır. Bu sebeplerden ötürü ekonomik ve sosyal kalkınma düşünüldüğü seviyede gerçekleşmemektedir (Edizdoğan, 2004:69).

2.1.4.1.6. Siyasi Nedenler

Siyasi nedenler kamu harcamalarının artmasında önemli rol oynarlar. Demokratik ülkelerde seçim sürecinde yer alan siyasal partiler iktidar gücüne sahip olabilmek adına birtakım harcamalarda bulunurlar. Öte yandan siyasal gücü elinde bulunduran parti yeniden seçilememe kaygısıyla gereğinden fazla harcama yapar. Bu şekilde seçmeni memnun etmeye yönelik harcamalar “demagojik harcamalar”a neden olur (Edizdoğan, 2004:68). Öncelikli ihtiyaçlardan daha farklı ihtiyaçlara yönelik yapılan, sosyal fayda sağlamayan özellikte olan bu harcamalar kamu harcamalarında gerçek artışlar meydana getirirler.

2.1.4.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

Kamu harcamalarının görünüşte artışı dendiğinde anlatılmak istenen devlet tarafından topluma sunulan hizmetlerin kalitesinde ve miktarında bir değişme meydana gelmeksizin harcamaların rakamsal olarak artmasıdır.

Kamu harcamalarının görünüşte artış nedenleri; paranın satın alma gücündeki azalma, bütçe sistemlerinin değişmesi, ülke sınırlarının ve nüfusun değişmesi, kamu hizmetlerinin para ile gördürülmesi ve devletleştirme olarak ifade edilebilir (Edizdoğan, 2004).

2.1.4.2.1. Paranın Satın Alma Gücündeki Azalma

Paranın satın alma gücü azaldığında ya da tersi ifade ile fiyatlar genel seviyesi yükseldiğinde devletin sunmuş olduğu hizmetlerin miktarında hiçbir değişme olmaksızın aynı birim hizmeti sağlamak için devlet daha fazla harcama yapmak zorunda kalır. Böylece kamu harcamalarında görünüşte bir artış meydana gelir.

Kamu harcamalarını paranın değerindeki değişmelerin etkisinden arındırmak için hemen hemen tüm ülkelerde fiyat endeksleri tutulur. Fiyatlar genel düzeyini ölçmek için TEFE (toptan eşya fiyatları endeksi), TÜFE

(tüketici fiyatları endeksi) ve Milli Gelir deflatörü olmak üzere üç tip fiyat endeksi hazırlanır. Hazırlanan fiyat endeksleri ile kamu harcamaları fiyatlar genel seviyesinin artışından kaynaklanan şişkinlikten arındırılır ve kamu harcamalarındaki gerçek artışlar tespit edilir (Akgül Yılmaz, 2007:95).

2.1.4.2.2. Bütçe Sistemlerinin Değişmesi

20. yüzyıl başlangıcına kadar devlet bütçeleri safi usule göre düzenlenmekteydi. Safi usule göre, kamu gelirleri tahsil masrafları düşüldükten sonra net tutarlar itibariyle bütçede yer alırdı. Bu yöntemde elde edilen gelirler ve yapılan harcamalar ayrı ayrı görülemiyordu. Gelir ve giderlerin ayrıntılı olarak görülememesi denetim güçlüğü yarattığından bu usul terk edilmiş ve yerine gayri safi usul kabul görmüştür. Gayri safi bütçe usulünde gelirler ve giderler olduğu gibi, yani birbirlerine mahsubu yapılmaksızın bütçede gösterilir. Bütçe sistemindeki bu değişiklik ile gelirler ve harcamalar gayri safi olarak ortaya konacağından sonuç kamu harcamalarında bir artış olarak görünmektedir (Öner, 1986:28).

2.1.4.2.3. Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi

Ülke sınırlarının değişmesi ile kişi başına harcamalarda artış olmaksızın, sunulan hizmetler dolayısıyla toplam harcamalarda bir artış söz konusu olabilir. Yıllar boyunca ülke nüfusunun doğal artışı ya da ülkeye dışarıdan nüfus katılması harcamaların artışını zorunlu kılar. Bu hallerde kişi başına harcama miktarı büyümese bile toplam nüfus büyümesi toplam harcamaları artıracaktır. Burada söz konusu olan kişi başına harcama artışı değil, nüfusun büyümesine bağlı artıştır (Uluatam, 2003:209). Fakat nüfus artışına bağlı olarak kişi başına harcama miktarında da artışlar gözlemleniyorsa nüfus artışı kamu harcamalarını görünüşte değil gerçekten artıran faktör haline gelir.

2.1.4.2.4. Kamu Hizmetlerinin Para İle Gördürülmesi

Para ekonomisine geçilmeden önceki dönemlerde bazı kamu hizmetleri ayınla ya da zorlama ile gördürülürdü. Örneğin, yol vergisinin uygulandığı dönemlerde yol yapımındaki çalışmalar için ücret ödenmez, bu ücretler yol vergisine karşılık sayılırdı (Öner, 1986:28). Aynı ekonomiden para ekonomisine geçişle birlikte daha önceden zorlama yolu ile karşılanan kamu hizmetlerinin para ile ödenmesi ve bütçe hesaplarında yer alması kamu harcamalarının görünüşte artmasına neden olmuştur.

2.1.4.2.5. Devletleştirme

Günümüz koşullarında çağdaş devletlerin çeşitli amaçlarla kendisine ait olmayan taşınır veya taşınmaz mallar üzerindeki mülkiyetin veya bir işletmenin ya da hizmetin kamulaştırılması, millileştirilmesi sonucunda yapılan harcamalar kamu harcamalarını görünüşte artırır (Göğer, 1969:166). Söz konusu mal ve hizmetlerin maliyeti devlet kamulaştırma işlemini gerçekleştirilmeden önce toplum tarafından karşılanırken devletin mülkiyetine geçtikten sonra devlet bütçesinden karşılanmaya başlar (Edizdoğan, 2004:62). Yapılan kamu hizmetlerinin niteliğinde ve miktarında bir değişiklik olmadığı takdirde harcama miktarlarında görülen artışlar görünüşte artış olarak nitelendirilir.

2.1.5. Kamu Harcamalarının Artış Kuramları

Tarihsel sürece bakıldığında kamu harcamaları sürekli artan bir seyir izlemiştir. Kamu harcamaları savaş dönemleriyle beraber artış göstermiş, savaşların sona erdiği dönemler itibariyle de soğuk savaşın sıcak savaşa dönüşmesini engellemek adına sürekli savaşa yönelik harcamalar hız kazanmıştır (Özmen, 2010:31).

19. yüzyıl ile 20. yüzyıl sonları kıyaslandığında kamu harcamalarındaki büyümenin yarısının iki büyük savaş döneminde gerçekleştiği

anlaşılmaktadır. Kamu harcamalarının artmasına neden olarak tek bir etken öne sürmek doğru değildir. Bu anlamda kamu harcamalarındaki artışı açıklamaya çalışan çok sayıda teori ve model geliştirilmiş, aynı zamanda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır (Durmuş, 2008:230,231).

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu konuyla ilgili çoğu ekonomist çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Özellikle, A. Wagner ve A. Peacock ve J. Wiseman'ın kamu harcamalarının artışı ile ilgili görüşleri kamu maliyesi alanında oldukça büyük öneme sahiptir (Mutluer ve diğerleri, 2007:133).

2.1.5.1. Wagner Kanunu: Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu

Toplumların sosyal ilerleme arzuları ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, kamu harcamalarının nicelik ve nitelik bakımından artışı kamu kesiminin faaliyet alanını genişleten etmenlerdir. Toplumların sürekli bir adım daha ilerleme istekleri daha önce de ifade edildiği üzere kamu harcamalarının artmasına neden olur ve bu artış sürekli hale gelir. Kamu harcamalarının sürekli artış gösterdiği varsayımına dayanan teorik modellerden biri Adolph Wagner tarafından ileri sürülen ve adını da buradan alan Wagner Kanunu'dur. Wagner'e göre, milli gelirdeki artışa paralel olarak, bireylerin, sosyal gelişme arzusu ile sosyal refahı yükselten eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerine yönelik daha fazla talepte bulunmaları kamu harcamalarının da artmasına neden olmaktadır (Cullis ve Jones, 1998:357 aktaran Bağdigen ve Beşer, 2009:2).

Alman İktisatçı Adolph Wagner (1835-1917), 1883 yılında belli başlı Avrupa ülkelerinin ekonomilerini incelemiş ve yaptığı araştırmaların sonucunda milli gelirdeki artışa paralel olarak kamu harcamalarının da artış gösterdiğini ortaya koymuştur. Wagner'a göre yüksek düzeylerdeki ekonomik gelişme devletin faaliyetlerinde de artış meydana getirir ki bu durum uzun dönemi kapsayan bir analizdir (Peters, 2002:3). Yine Wagner'a göre ekonomik faaliyetlerdeki artışın devlet faaliyetlerini de artırması sonucunda

kamu harcamaları da artış göstermektedir. Dolayısıyla kamu harcamalarındaki artışın Devlet Faaliyetlerindeki Artış Kanunu'ndan kaynaklandığını ileri sürmüştür (Türk, 2005:34).

Hızlı kalkınma süreci sonunda ortaya çıkabilecek aksaklıkların giderilmesi amacıyla değişik çözüm yollarına ihtiyaç duyulması devletin koruyucu ve düzenleyici fonksiyonunu arttırmaktadır (Gacener, 2005:104). Wagner'a göre devlet faaliyetleri hem genişlemesine hem de derinlemesine artış göstermektedir. Yani devlet daha önceden gördüğü hizmetleri şu an daha iyi ve daha kaliteli biçimde görmekte, ayrıca sanayileşmenin de etkisiyle mevcut hizmetlere ek olarak yeni hizmetler görmeye başlayarak halkın baskısına cevap vermektedir (Edizdoğan, 2004:50). Wagner kamu harcamalarındaki artış ilişkisini üç ana sebebe dayandırmaktadır:

- Sanayileşme sürecinin başlaması beraberinde sosyal düzenleme gereğini getirir. Giderek daha karmaşık hale gelen toplumda devletin korumacı ve düzenleyici faaliyetlerine daha çok ihtiyaç duyulur (Henrekson, 1993:2). Sanayileşme olgusu kamu kesimini genişletici bir etmen olarak ifade edilmektedir.

- İktisadi gelişmenin etkisiyle gelir seviyesinde meydana gelen artış toplumun kültürel ve sosyal hizmetlere yönelik talebini arttırır. Bu artış halkın refah seviyesinin yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca eğitim ve kültür gibi alanlarda toplu üreticilerin özel üreticilerden daha verimli olduğunu ifade etmiştir (Peters, 2002:5).

- Artan kamu faaliyetleri doğal monopollerini finanse etmek ve yönetmek için yapılan devlet müdahalelerinin artışı ile ilişkilidir (Çavuşoğlu, 2005:74). Sanayileşme teknolojik yenilik ve büyük yatırımlar gerektirir. Bu yatırımları gerçekleştirecek olan birimler ya devlet ya da büyük tekellerdir. Toplum açısından savurganlığı önlemek adına devlet endüstrileri kendi tekeline alarak doğrudan doğruya piyasaya girip üretimde bulunur. Büyük monopoller yatırımlardan büyük sermayeler elde etseler bile bu sermayeyi tutumsuz bir

şekilde harcayabilirler. Öte yandan spekülâtif amaçları doğrultusunda ekonomide konjonktürel dalgalanmaların artmasına da neden olabilirler (Edizdoğan, 2004:50). Dolayısıyla devlet bu olumsuzluklara imkan vermemek için yatırımları bizzat kendisi gerçekleştirir. Bütün bu görevlerin yerine getirilmesi de kamu harcamalarını arttırıcı bir etkiye sahiptir.

Richard Bird (1971) bu görüşleri kişi başına gelir düzeyinin artması, belirli bir teknolojik ve kurumsal gelişmenin varlığı ve demokratikleşme (siyasi katılımın genişlemesi) gibi koşulların gerçekleşmesi çerçevesinde desteklemektedir (Peters, 2002:6).

Wagner hipotezinin geçerli olabilmesi için belirli bir sanayileşme derecesine gelmiş olan ülkelerde kişi başına gelir seviyesinin yükselmiş olması gerekir. A. Wagner, yapmış olduğu analizde sosyal amaçlı kamusal hizmetlerdeki genişleme yanında sanayileşmenin de kamu harcamalarında artışı beraberinde getirdiğinin altını çizmiştir (Mutluer ve diğerleri, 2007:134).

Kamu kesiminin büyüklüğünü ve çıktı miktarını ölçmek adına değişik yöntemler olmakla beraber, Wagner Kanunu'nun farklı ampirik versiyonları mevcuttur. Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak için beş farklı model geliştirilmiştir. Bu modeller şu şekilde sıralanabilir (Huang, 2006:140,141):

$$\text{MODEL 1: RKH} = f(\text{RGSMH})$$

$$\text{MODEL 2: RKH} = f(\text{RGSMH/Pop})$$

$$\text{MODEL 3: RKH/Pop} = f(\text{RGSMH/Pop})$$

$$\text{MODEL 4: RKH/RGSMH} = f(\text{RGSMH/Pop})$$

$$\text{MODEL 5: RKH/RGSMH} = f(\text{RGSMH})$$

Verilen denklemlerde ;

RKH; reel kamu harcamalarını,

RGSMH; reel gayri safi milli hasılayı,

RGSMH/Pop; kişi başına düşen reel gayri safi milli hasılayı,

RKH/Pop; kişi başına düşen reel kamu harcamalarını,

RKH/RGSMH ise; reel kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranını ifade etmektedir.

Model 1, “traditional” Peacock-Wiseman (1967) modeli ve Model 2 ise Goffmann (1968) modeli olarak adlandırılır.

Model 3 Gupta/Michas modelini (Gupta (1967), Michas (1975)), Model 4 Musgrave (1969) modelini ve son olarak da Model 5 Peacock-Wiseman “share” modelini temsil etmektedir.

Yukarıda ifade edilen 5 farklı model arasındaki büyük farklılıklar kamu büyüklüğü ve ekonominin ölçümleri ile ilgilidir. Kamu kesimi büyüklüğü Model 1 ve Model 2’de reel kamu harcamaları ile, Model 3’te kişi başına düşen reel kamu harcamaları ile, 4. Ve 5. Modellerde ise gayri safi milli hasıla içerisinde kamu harcamalarının oranı yoluyla ölçülmektedir. Ekonomi ise 1. ve 5. Modellerde reel gayri safi milli hasıla ile, 2,3 ve 4. Modellerde ise kişi başına reel gayri safi milli hasıla yoluyla ölçülmektedir (Huang, 2006:141). Peacock-Wiseman ve Goffmann tarafından test edilen modelde Wagner Kanunu’nun geçerli olabilmesi için kamu harcamalarının gelir elastikiyetinin 1’den büyük olması gerekmektedir. Gupta/Michas modelinde kişi başına düşen reel kamu harcamalarının, kişi başına düşen reel gayri safi milli hasıla elastikiyetinin 1’den büyük olması durumunda Wagner Kanunu’un geçerli olacağı belirtilmiştir. Musgrave modelinde ise diğer modellerden farklı olarak kamu harcamalarının toplam ekonomik faaliyetler içerisindeki payı dikkate alınmış ve Wagner Kanunu’nun geçerli olabilmesi için bu payın kişi başına reel Gayri Safi Milli Hasıla’ya olan elastikiyetinin 0’dan büyük olması gerektiği ifade edilmiştir. Son olarak da 5. Model, 1. Modelin biraz daha genişletilmiş şekli

olup yine bu modelde de Wagner Kanunu'nun geçerliliği için reel kamu harcamalarının toplam ekonomik faaliyetler içerisindeki payının reel gayri safi milli hasıla elastikiyetinin 0'dan büyük olması gerekmektedir (Gacener, 2005:105).

Arısoy (2005:4), bu modeller çerçevesinde yapılan uygulamalı çalışmaların gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki belirlediklerini, az gelişmiş ülkelerde ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya koyamadıklarını belirtmiştir.

2.1.5.2. Peacock-Wiseman Yaklaşımı: Sıçrama Tezi

Alan T. Peacock ve Jack Wiseman adlı iki İngiliz maliyeci 1890 – 1950 yılları arasında İngiltere'de kamu harcamalarının seyrini inceleyerek birtakım sonuçlara ulaşmışlar ve savaş gibi olağanüstü dönemlerde harcamaların yukarı doğru bir sıçrama yaptıklarını tespit etmişlerdir. Bu hipoteze göre savaş dönemlerinde sıçrama yapan kamu harcamaları savaş döneminden sonra bir azalış gösterse dahi bu düzey eskiye oranla daha yüksektir ve sürekli yükselme eğilimi içerisindedir (Mutluer ve diğerleri, 2007:134). Bu nedenlerden ötürü literatürde "sıçrama tezi" olarak ifade edilmektedir. Savaş, ekonomik, sosyal, siyasal bunalım dönemlerinde devlet olağanüstü harcamalar yapmak zorunda kalır. Bu harcamalarını finanse edebilmek için de devlet vergilerin artırılması yoluna başvurur. Normal şartlarda vergiler aşırı olmayan ve halkın dayanabileceği bir seviyededir. Olağanüstü dönemlerde vergi oranlarında bir artış meydana geldiği zaman toplumdan bu konuda anlayışlı olması beklenir. Toplumun da vergi yükü hakkındaki kanaatleri değişir, daha ağır bir vergi yükünü kabullenir. Ancak olağanüstü dönemler sona erdikten sonra kamu harcamaları ve vergi oranları eski seviyelerine dönemeyeceğinden devlet artan vergi gelirlerini yeni amaçlar için kullanır (Mere, 2006:42).

Wagner'in ifade ettiği kamu harcamalarının sürekli artışı uzun dönemli bir analizdir ve kısa dönemlerde meydana gelen trend değişiklikleri üzerinde durmaz. Fakat Peacock – Wiseman yaklaşımı kamu harcamalarında zaman içerisinde görölen trend değişikliklerini açıklamaya çalışmıştır (Edizdoğan, 2004:54). Bu yaklaşım kamu harcamalarının giderek merkezileştiği görüşünü kabul etmektedir (Işık ve Alagöz, 2005:66).

2.1.5.3. Kamu Harcamalarının Artışı İle İlgili Diğer Yaklaşımlar

Kamu harcamalarının artışını açıklamaya yönelik ilk olarak kamusal tercihler yaklaşımından bahsetmek mümkündür. Bu yaklaşım kamu harcamalarının artışını siyasal karar alma mekanizması çerçevesinde inceler. Bu yaklaşımın başlıca temsilcileri James Buchanan, Gordon Tullock, Richard E. Wagner ve Geoffery Brenanan gibi iktisatçılardır. Kamusal tercihler yaklaşımına göre kamu harcamalarının artışına neden olan üç temel etmen vardır. Bu etmenler sırasıyla; devlet hizmetlerinde talebin artması, devlet hizmetlerini arz edenlerin arzı arttırmak istemesi ve artan etkinsizlik olarak ifade edilmektedir (Bakırtaş, 1996:57).

Kamu harcamalarının artışı konusu ile ilgili 1830–1890 yılları arasında Batı ölkeleri üzerinde inceleme yapan Henry Carter Adams kamu harcamalarında bir artış tespit ederek bu artışın gelişmiş ölkeler için kanun niteliği taşıdığını ifade etmiştir. Ancak bu harcamaların tüm ölkelerde artış gösterme sebepleri ve ne şekilde seyrettiği birbirinden farklıdır. Fakat S. Fabricant 1900'lü yıllardan bu yana Amerikan istatistiklerine dayalı yaptığı araştırmasında bir artış olduğunu belirtmiş ancak eksik bilgiler sebebiyle Adams'ın aksine bu artışın bir kanun niteliği taşıdığını görüşünü yersiz bulmuştur (Türk, 2005:34,35).

Diğer bir görüş İtalyan maliyecisi Francesco Nitti'ye aittir. Nitti harcamalardaki artışın gerçek bir niteliğe sahip olduğunu ancak savaş ve savunma ile ilgili nedenlerden dolayı artış olduğunu dile getirmiştir. Savaş ve savunma ile ilgili harcamalar savaş dönemlerinin öncesinde ve sonrasında da

devam ettiği için bu harcamaları devlet bütçelerinden çıkarmak pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Nitti'nin görüşleri pek taraftar bulamamıştır (Edizdoğan, 2004:52; Türk, 2005:35).

2.1.6. Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Hakkında Klasik ve Modern Yargılar

Çalışmanın bu bölümünde devletin yapmış olduğu kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerde bulunacağı ya da devletin ekonomik hayata müdahalelerinin ekonomik büyümeyi yavaşlatacağı şeklinde farklı görüşlere yer verilecektir.

Kamu harcamalarının artışı, özellikle 1929 Dünya Büyük İktisat Buhranından sonra hız kazanmıştır. Bu nedenle, kamu harcamaları hakkındaki görüşleri, klasik iktisat dönemi ve klasik iktisat döneminden sonra olmak üzere incelemek daha anlamlı olur (Pehlivan, 2007:75).

2.1.6.1. Klasik Görüşe Göre Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Klasik görüşe göre en iyi devlet ekonomiye en az karışan devlettir. Klasiklerin bu görüşünün altında ekonominin kendi kendine ulaştığı iddia edilen tam istihdam varsayımı yatmaktadır. Bu nedenle liberal devlet anlayışını savunan klasik düşünürlerin kamu giderleri konusundaki görüşünü mümkün olduğu kadar az harcama biçiminde belirtmek mümkündür (Erdem ve diğerleri, 2006:32).

Devlet ekonomik olaylara müdahale ederse, dengenin otomatik olarak gerçekleşmesini sağlayan tabii unsurların bozulmasından endişe edilmektedir. Bu durumda elbette ki, harcamalarla vergilerin de tarafsız olması yani, bireylerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarında sapmalara sebebiyet vermemesi gereklidir. Oysaki reel harcamalar, belirli varsayımlar

altında, kıt kaynakların kamu kesimi ile özel kesim arasındaki dağılımını etkilemekte, diğer bir söyleyişle, ekonomik yapının, kesimler açısından kompozisyonunu değiştirmektedir. Bunun yanı sıra, harcamaların artması, vergilerin de artmasını ve bireylerin elindeki kullanılabilir gelirin azalması sonucunu doğurmaktadır. Yatırım, sonuç itibarıyla gelirin bir fonksiyonu olduğuna göre, harcamalardaki her artış, devletin ekonomiye müdahalesinin bir aracı niteliğini kazanacaktır. Bu, doğal ve kaçınılmaz bir sonuçtur. Böyle bir durumun, klasiklerin “tarafsızlık” ilkesiyle bağdaşması elbette ki kabil değildir (Nadaroğlu, 2000:137).

Sonuç itibarıyla klasik görüşü savunanlar, devletin ekonomik hayata müdahalesinin sınırlı olmasını ve mümkün olduğu kadar az miktarda harcama yapılması gerektiğini savunmuşlardır. *Klasikler, devleti, toplum düzeni için zaruri görmüşler, fakat ekonomik düzen açısından fena olarak nitelendirmişlerdir. Bu nedenle, klasikler, devlet için kötü bir aşçı nitelendirmesi yanında zaruri bir fena nitelemesinde de bulunmuşlardır.* Bu görüşe göre, toplumun iç ve dış güvenliğini sağlama görevini yerine getiren devlet; gelirlerini, zorunlu giderlere göre ayarlamalıdır ve kamu harcamalarını artırmaktan şiddetle kaçınmalıdır (Pehlivan, 2007:76).

2.1.6.2. Modern Görüşe Göre Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nı açıklamada klasik teori yetersiz kalmıştır ve bu sebepten ötürü klasik teoriye olan güven sarsılmıştır. Bunalım sürecinde Klasik teorinin savunduğu gibi ekonomi kendiliğinden otomatik bir mekanizmayla denge haline gelmeyince yeni bir görüşün doğması gerektiği fikri ortaya çıkmış ve ekonominin kendi kendine dengeye gelemeyeceği bu nedenle de Devletin ekonomide düzenleyici ve yönlendirici bir müdahalede bulunması gerektiği yani müdahaleci devlet fikrini benimseyen modern teori gündeme gelmiştir (Erdem ve diğerleri, 2006:33). Bunun üzerine Keynes, 1936 yılında basılan “The General Theory of Employment, Interest and

Money” (İstihdam, Faiz ve Par Genel Teorisi) adlı eserinde iktisat buhranı üzerindeki gözlemlerini açıklamış ve buhrana kaşı yeni çözüm yolları önermiştir (Pehlivan, 2007:77).

Keynes, ekonomiye devlet tarafından müdahale edilmedikçe ekonomik istikrarsızlığın kendiliğinden ortadan kalkmayacağını belirtmiştir. Klasiklerin aksine ekonomik dengenin eksik istihdamda dahi gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. 1929 yılında yaşanan işsizliğin sebebinin toplam talebin yetersizliği olduğunu ve toplam talepteki yetersizliğin giderilebilmesi için ekonomideki bireylerin tüketimlerinin yükseltilmesi gerektiğini belirtip, bireysel tüketimin cari kullanılabilir gelirin (Yd) bir fonksiyonu olduğunu kabul etmiştir. Devletin bireylerin tüketimlerini yükseltmesi için kamu harcamaları ve vergiler olmak üzere kullanabileceği iki araç vardır. Devletin bu araçlardan kamu harcamalarını yükseltmek yönünde, vergileri ise düşürmek yönünde kullanması gerektiğini, yani devletin maliye politikası ile ekonomiye müdahalesini öngörür. Kamu harcamalarındaki artış ile vergilerdeki azalışın cari kullanılabilir geliri, bunun da toplam talebi yükselteceğini ve böylelikle toplam talebin yetersizliği sorununun ortadan kalkacağını ileri sürmüştür (Akgül Yılmaz, 2007:67).

1930’lu yıllarda yaşanan bu gelişmeler kamu harcamaları kavramını korkulu rüya olmaktan çıkarmış, hatta bazı ekonomik sorunların çözümünde etkin bir ilaç olduğu görüşü benimsenmiştir. Ayrıca bu gelişmeler maliye teorisinde yeni kavramların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin hepsi harcamaların gelir yaratıcı özelliğine sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır. Özetle Keynes’in teorisinin hareket noktası talep kavramıdır ve toplam talebi artırmak amacına yönelmiştir. Bunun için de, kamu kesimine ekonominin işleyişinde daha büyük rol vermeyi ve özel kesimi daha sıkı bir şekilde kontrolü öngörmüştür (Nadaroğlu, 2000:140).

Keynes’in görüşleri 1970’li yıllara kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak, 1974 yılında, Arap-İsrail Savaşı nedeniyle, petrol üreticisi Arap Ülkelerinin Batı ülkelerine uyguladıkları petrol ambargosu nedeniyle ortaya

çıkan petrol krizi ile birlikte Avrupa ve Amerika'da şiddetle giderek artan enflasyonla birlikte ekonomik durgunluk süreci yaşanmaya başlanmıştır. Ekonomide yaşanan bu yeni problemler karşısında ortaya reaksiyoner bir görüş atılmıştır. Bu görüşün temeli Keynes'in ortaya koyduğu görüşlerin aksine, arza dayandırılmıştır (Pehlivan, 2007:79).

Toplam talebe ağırlık veren Keynesyen Teori'ye tepki olarak ortaya atılan Arz-yönlü iktisat, özellikle vergi indirimleri yoluyla üretimin ve dolayısıyla vergi gelirlerinin pozitif yönde etkileneceğini ve bu suretle ekonomik büyümenin, kaynak kullanımında ve dağılımında etkinliğin sağlanacağını savunan bir iktisadi düşüncedir (Karabulut, 2006:367).

Arz-yönlü iktisat politikasının öncüsü Amerikalı iktisatçı Milton Freidman'dır. Klasik iktisat anlayışının yeniden gündeme getirilmesi ve geçerlilik kazandırılmasına yönelik bu yeni görüş, kamu ekonomik kesiminin küçültülmesini, enflasyonla mücadele için harcamaların kısılmasını ve sıkı para politikası izlenmesini öngörmektedir. Ekonomide canlılığın sağlanabilmesi için üretimin teşvik edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuş olup bu hususta özel sektörün yeterince teşvik edilmesi buna karşılık kamu sektörünün ise milli ekonomi içindeki payının en aza indirgenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle de kamu harcamalarının kısılmasıyla birlikte vergilerin de indirilmesi savunulmuştur (Pehlivan, 2007:79).

Arz-yönlü iktisat politikasının benimsemiş olduğu görüşler kendilerine bir uygulama sahası bulduğu takdirde kamu harcamalarını azaltan bir sonuç meydana getirebilir. Ancak bu durum klasik iktisat teorisi dönemine tekrar geri dönülmesi anlamını ifade etmemektedir. Çünkü kamu kesiminin payının küçültülmesi çok önemli bir siyasal tercih gerektirir ki günümüz koşullarında bu durum imkansız gibi gözükmektedir. Günümüz sosyal devletinin vazgeçilmez görevleri arasında yer alan kamusal hizmetleri azaltmak ya da piyasa fiyatıyla sunmak mümkün değildir. Ayrıca harcamaların azaltılması ve sıkı para politikaları uygulaması yatırımları azaltıp işsizliğe de sebebiyet verdiği için arza dayalı iktisat politikalarının uygulanması konusunun

gelişmekte olan ülkelerdeki tartışmaları ideolojik bir nitelik kazanmıştır (Nadaroğlu, 2000:141).

2.1.7. Ekonomik Büyüme Kavramı

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin en önemli hedeflerinden biri olan ekonomik büyüme olgusu iktisat alanında en çok araştırılan ve önemle üzerinde durulan konulardan biri haline gelmiştir. Ekonomik açıdan geri kalmış ülkelerin hızlı gelişme isteği devleti toplumun yoğun talebiyle karşı karşıya bırakmış ve bu konuya duyulan ilgiyi arttırmıştır (Peterson, 1994:488).

Ekonomik büyüme bir ülkenin Gayri Safi Milli Hasıla'sının veya bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içerisinde artmasıdır (Ünsal, 2007:14; Tomanbay ve Gümüş, 2004:405). Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için meydana gelen ekonomik gelişmelerin süreklilik göstermesi gerekir. Ekonomik büyümenin yakından ilgili olduğu kavram Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'dır. Ancak ekonomik büyüme ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla kavramları arasındaki ilişki incelenirken nominal Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ile Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ayrımı, Reel ya da nominal Gayri Safi Yurt İçi Hasıla düzeyi ile bunların büyüme hızı arasındaki ayırım ve son olarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ile kişi başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ayırımlarına dikkat etmek gerekir. Çünkü nominal Gayri Safi Yurt İçi Hasıla içinde fiyat artışları sebebiyle oluşan şişkinlik de yer almaktadır. Oysa reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla herhangi bir yılda üretilen çıktıyı temel bir yılın fiyatlarını baz alarak ölçmektedir, yani reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla enflasyonun etkisinden arındırılmıştır. Bu nedenle Gayri Safi Yurt İçi Hasıla artışı reel ise bu olumlu bir durumdur, enflasyon sebebiyle mal ve hizmet fiyatlarında bir artış söz konusu değildir. Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın zaman içerisinde büyüme nedenleri ekonomide var olan kaynak miktarlarının artması, üretim faktörlerinin kullanımındaki etkinliğin değişmesi ve üretim için hazır bulunan veri kaynakların kullanımında meydana gelen değişmelerdir. İşgücü miktarı zaman içerisinde nüfusa bağlı olarak artış gösterir, dolayısıyla işgücü artışı

üretim artışının bir kaynağını oluşturur. Üretim faktörlerinin kullanımındaki etkinliğin değişmesi aynı üretim faktörüyle zaman içerisinde daha fazla çıktı elde etmeyi sağlar ve bir verimlilik artışı mümkün hale gelir. Hazırda bulunan veri kaynaklarının kullanımındaki değişimle ifade edilmek istenen ekonomide var olan işgücü ve sermaye miktarının her zaman tam olarak kullanılmadığı ve işsizliğin olduğu, fakat kapasite kullanım oranının arttırılmasıyla işsizliğin azaltıldığı ve sonuç olarak üretimde artış sağlandığıdır (Berber, 2006:14).

Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'daki artışlar büyüme hızını verir. Buna göre büyüme hızı (g);

$$g = (\text{Reel GSYİH} - \text{Bir Önceki Yıl Reel GSYİH}) / (\text{Bir Önceki Yıl Reel GSYİH}) \times 100$$

Türkiye gibi nüfus artış hızı yüksek olan ülkelerde Gayri Safi Yurt İçi Hasıla büyüme oranının yanında, net büyüme oranına da bakmak gerekir. Net büyüme oranı (Ng) şöyle hesaplanır:

$$Ng = \text{Reel GSYİH Büyüme Oranı} - \text{Nüfus Artış Oranı} \quad (\text{Çolak ve Aktaş, 2009:13}).$$

Ekonomik gelişmişlik için asıl olan kapasite ve üretim miktarında artış değil kişi başına üretim artışıdır. Çünkü refah açısından önemli olan zaman içerisinde kişi başına mal ve hizmet artışıdır (Peterson, 1994:481). Böyle olduğu takdirde refah artışından söz etmek dolayısıyla ekonomik gelişmeyi ifade etmek mümkün hale gelecektir. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde (yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) ortaya çıkartılabileceğinden, iktisadi büyüme sorunu, genellikle bir uzun vade sorunu olarak kabul edilir. Büyüme, bu nedenle, makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenir. Başka bir deyişle bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem

toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan sebepler, iktisadi büyüme kuramlarının konusunu oluşturur (Kibritçioğlu, 1998:207).

İktisat literatüründe büyüme ve kalkınma kavramları bazen aynı anlamda kullanılsa da aslında aralarında belirgin farklılıklar vardır. Ekonomik kalkınma, üretim ve gelir artışının yanında ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda da meydana gelen yapısal değişimi ifade eder. Oysa ekonomik büyüme sadece üretim ve gelir artışından ibarettir. Kalkınma ve büyüme kavramlarıyla ilgili literatürde birden fazla tanım yer almaktadır. Örneğin Han ve Kaya (2004:3), kalkınma ve büyüme arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir: “Kalkınma salt üretimin ve kişi başına gelirin artırılması demek olmayıp, az gelişmiş bir toplumda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesidir. Kişi başına düşen milli gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler kalkınmanın temel öğeleridir. Büyüme ise, mutlaka o ekonomide yapısal değişimi gerektirmez. Büyüme nitelikten çok nicelik bakımından ortaya çıkan bir değişiklik olup, üretimin ve kişi başına gelirin reel olarak artırılmasıdır”. Bu tanımlamada yer alan nicelik ve nitelik kavramlarının üzerinde durmakta yarar vardır. Nicelik bakımından büyüme ile ifade edilmek istenen üretim faktörlerinin miktar olarak artması yani nüfus artışı sebebiyle niteliksiz işgücü miktarında meydana gelen artışlar, sermaye stoklarında meydana gelen artışlardır. Nitelik olarak kastedilen ise başta teknolojik gelişmeler olmak üzere üretim faktörlerinin iyileşmesi, emeğin verimliliğinin artırılmasıdır. Günümüz anlayışına kadar büyümenin tanımı nicelik yönünden yapılmıştır. Bu hususun başlangıcı sanayi devrimine kadar uzanır. Sanayi devriminin sonrasında birincil hedef üretimi artırmak olmuş, insan refahıyla ilgili hususlar göz ardı edilerek insan unsuru araç olarak kabul edilmiştir. Ancak günümüzde sanayi devrimi sonrası dönemdeki anlayışın tam aksine insan refahının seviyesi ile ilgili konular önem kazanmaya başladığından asıl amaç üretim faktörlerinin miktar olarak artışı değil üretim faktörlerinin yapısal değişimleri, iyileşmeleri ve toplum refahına katkı sağlayıp sağlamadığıdır (Berber, 2006:2,6). Ekonomik kalkınmada gelir ve üretim artışının yanı sıra

toplumun sosyal, kültürel ve politik yapısında da değişimler gerçekleştiğinden kalkınma kavramı daha çok fakir ülkelerle ilişkili bir kavramdır.

2.1.8. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Her ülkenin iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel yapıları farklılık göstermektedir. Bu sebepten ötürü ekonomik büyümeyi belirleyen etmenler adına tüm ülkeler için geçerli olan tek bir faktörden bahsetmek mümkün olamamaktadır. Farklılıklar olmasına rağmen ekonomik büyüme konusuyla ilgilenen iktisatçıların görüş birliğinde oldukları dört faktörden bahsedilebilir. Bu faktörler işgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji olarak sıralanabilir (Tomanbay ve Gümüş, 2004).

Ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerin başında işgücü gelmektedir. Ekonomik büyüme işgücü miktarına ve işgücünün kalitesine bağlı olarak belirlenir (Han ve Kaya, 2004:269). Bir ülkenin mevcut nüfusunun yapısı, nüfus artışı ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerdir. Nüfus artışı beraberinde işgücünde artış meydana getireceğinden ekonomik büyüme açısından olumlu bir etmen olarak değerlendirilebilir. Ancak nüfusu meydana getiren herkes işgücüne katılamaz. Burada sorgulanması gereken işgücüne katılan nüfusun verimli olup olmadığıdır. Çünkü yüksek oranlı nüfus artışı emek arzında bir fazlalık oluşturabileceği gibi aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler meydana getirebilir. Gelişmekte olan ülkelerde önemli olan işgücüne katılan nüfusun verimli niteliklere sahip olabilmeleridir. Vasıflı ve eğitilmiş işgücü olduğu takdirde söz konusu ülkelerde uygulanan ekonomi programlarının başarısından söz edilebilir (Berber, 2006).

Üretim artışına katkı sağlayan ve ekonomik büyümeyi belirleyen diğer bir faktör de sermayedir. Sermaye; bir ülkenin sahip olduğu makineler, donanımlar ve araç-gereçler, tesisler gibi üretim araçlarının toplamıdır. Eğer sermaye birikimi sağlanabilirse, mevcut gelirin bir kısmı tasarruf edilir ve

gelecekteki üretimi arttırmak amacıyla yatırıma dönüştürülebilir. Artan sermaye stoku da üretim düzeyinin artırılmasını olanaklı kılar. Bu türdeki yatırımlar üretken yatırımlar olarak adlandırılır. Aynı zamanda insan kaynaklarına yapılan ve işgücünün kalitesini artıran yatırımlar da beşeri sermaye yatırımları olarak adlandırılır (Berber, 2006:28). Beşeri sermaye işgücü tarafından içerilen (embodied) bilgi ve beceriler toplamı olarak tanımlanabilir. İşgücünün vasfı veya niteliği özellikle okullardaki ve işyerlerindeki eğitimler sayesinde geliştirildikçe, ülkenin beşeri sermayesi de (human capital) artmış olur (Kibritçioğlu, 1998:207). Gerek fiziki varlıklara gerekse insan kaynaklarına yapılan yatırımlar üretimi artırıcı yönde bir etki yapar ve ekonomik büyümeye katkı sağlar.

Üçüncü faktör olan doğal kaynaklar bir ülkenin sahip olduğu topraklar, bu topraklardaki yeraltı ve yerüstü zenginlikler olarak ifade edilir. Doğal kaynaklar ekonomik büyümede önemlidir fakat belirleyici değildir. Zengin petrol yataklarına sahip Arap ülkeleri açısından kaynak zenginliği belirleyici bir faktörken, Japonya gibi doğal kaynakları çok az olan bir ülkenin büyümedeki başarısı kaynak zenginliğinin belirleyici olmayışını doğrulamaktadır (Tomanbay ve Gümüş, 2004:407).

Son olarak teknoloji unsuru ekonomik büyüme için son derece önemli bir faktördür. Büyümenin gerçek ve kesintisiz kaynağı insanın zihinsel emeğinin ürünü olan teknolojidir. Günümüzde daha önce görülmemiş bir hızda ve sürekli olarak yeni ürünler ve üretim yöntemleri üretilmektedir. Zihinsel emek yeni üretken bilgiler sunarak sürekli olarak teknolojik yeniliklerin artmasına olanak sağlar. Buna bağlı olarak insanların yaşam düzeyleri zaman içerisinde gelişme gösterir ve tek amaçları doymak, korunmak ve barınmaktan ibaret olmaz (Gürak, 2009:18). Teknoloji alanında meydana gelen bu gelişmeler toplumların siyasi, kültürel ve sosyal yapılarını etkiler. Aynı miktar girdiyle daha fazla ve daha kaliteli üretim yapmak teknolojik gelişme ile mümkün hale gelmektedir. Teknolojiler daha çok gelişmiş ülkelerde bulunmaktadır. Bu durumun sebebi ise gelişmiş ülkelerin

gelişmekte olan ülkelere göre beşeri sermaye açısından daha ileri bir düzeyde olmalarıdır.

Teknolojik ilerleme üç temel sınıflandırmaya tabidir. Bu sınıflandırmalardan ilki nötr sınıflandırmadır. Nötr sınıflandırmaya göre; aynı miktarda girdi kullanılır, girdilerin kombinasyonu değiştirilmeden daha yüksek seviyede çıktı elde edilir. Diğer sınıflandırma işgücünden tasarruf eden sınıflandırmadır. Elektronik bilgisayarlar, otomatik dokuma tezgahları ve değişik amaçlı birçok modern makine ve donanımlar işgücünden tasarruf eden teknolojik gelişme örneklerindedir. Son sınıflandırma sermayeden tasarruf eden sınıflandırmadır. Sermayeden tasarruf eden teknolojik gelişmelere işgücünün fazla, sermayenin az olduğu ülkelerde daha çok ihtiyaç duyulur. Bu ülkeler az gelişmiş, fakir ülkelerdir. Bu ülkelerde emek yoğun üretim yöntemleri daha çok kullanılırsa üretim maliyetleri de düşürülebilir. Az gelişmiş ülkelerin gelişmesine zemin hazırlamak ve istihdam sorununu çözüme kavuşturmak adına emek yoğun teknoloji kullanımı bir zorunluluktur denilebilir (Berber, 2006:31).

2.1.9. Ekonomik Büyüme Teorilerinin Tarihçesi

Büyüme olgusu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından büyük bir öneme sahip olmakla beraber çok eski zamanlardan beri iktisatçıların üzerinde önemle durdukları konulardan birisidir. İktisadın bilim olarak kabul edilmesi klasik dönemle başlar fakat büyüme teorilerinin klasiklerden önce de ele alındığı bilinmektedir. 15. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın ortalarına kadar hakim olan ve Merkantilizm olarak adlandırılan iktisadi düşünceye göre, ekonomik zenginliğin ya da büyümenin ölçütü bir ülkenin sahip olduğu değerli madenler yani altın ve gümüş miktarıdır. Büyümenin gerçekleştirilebilmesi için sahip olunan değerli madenlerin miktar olarak artırılması, sanayi ve ticaret alanlarında uyulması zorunlu kuralların tesis edilmesi, ödemeler bilançosunun fazla vermesinin sağlanması ve uluslar arası ilişkilerde kendi ülkesinin çıkarını her şeyin üstünde tutan politikaların izlenmesi öngörülmüştür. Ancak 17. yüzyılın ikinci yarısından

itibaren ticari kapitalizmden sanayi kapitalizme geçişle beraber merkantilist akıma karşı bir görüş olan Fیزیokrasi akımı hakim olmuştur. Fیزیokratlara göre büyüme sanayi sektörü sayesinde değil tarım sektörü sayesinde gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda fizyokratlara göre ekonomi kendiliğinden dengeye geleceğinden, devletin ekonomik faaliyetlere müdahalede bulunmasının gereksiz olduğunu savunmuşlardır (Berber, 2006:49,50).

Merkantilizm ve Fیزیokrasi akımından sonra Klasik iktisatçılardan Adam Smith (1776), David Ricardo (1817), Thomas Malthus (1798) ve daha sonraları Frank Ramsey (1928), Allyn Young (1928), Frank Knight (1944) ve Joseph Schumpeter (1934) modern ekonomik büyüme teorilerinin birçok temel unsurunu oluşturmuşlardır. Bu fikirler rekabetçi davranış yaklaşımlarını ve denge dinamiklerini, azalan getirilerin rolünü ve fiziki ve beşeri sermaye ile olan ilişkisini, kişi başına düşen milli gelir ve nüfus artış hızı arasındaki etkileşim, emeğin artan uzmanlaşmasının ve yeni mal ve üretim yöntemlerinin keşiflerinin teknolojik ilerlemenin etkilerini ve bir teşvik olarak teknolojik ilerleme için monopol gücünün rolünü içermektedir. Kronolojik açıdan modern büyüme teorilerinin başlangıç noktasını Ramsey'in (1928) klasik makalesi oluşturmaktadır. Ramsey zaman içerisindeki hane halkının optimizasyon davranışının analizini büyüme teorisi çerçevesinde irdelemektedir. Ramsey'in fayda fonksiyonu günümüzde Cobb-Douglas üretim fonksiyonu olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bununla beraber, Ramsey'in yaklaşımı 1960'lara kadar iktisatçılar tarafından yaygın bir şekilde kullanımı kabul görmemiştir (Barro ve Sala-i Martin, 2003:16,17). Öte yandan Klasik büyüme teorisine en çok katkı Ricardo tarafından yapıldığından Klasik büyüme denildiğinde akla Ricardo ve onun büyüme teorisi gelmektedir. Ricardo'ya göre ekonomik büyüme, milli gelirin üç temel sınıf olan işgücü, girişimci ve toprak sahipleri arasında nasıl paylaştırıldığı ve bu payların gösterdiği değişimle açıklanmaktadır (Berber, 2006:50).

Klasik liberal doktrine karşı 19. yüzyılda Sosyalizm akımı gelişmiş olup, klasik liberal doktrini kendi bilimsel araçlarıyla eleştiren ve en tutarlı çerçeveyi kuran Karl Marx'dır. Toplumdaki kapitalist girişimlerin önemi artıp,

kullandıkları sermaye miktarı genişledikçe, değişmez sermayenin değişken sermayeye (ücret ödemelerine) oranı da yükselecektir. Bu durum, kar haddinin düşmesine neden olacaktır. Sonuç olarak yatırımlar duraklayıp büyüme hızı yavaşlayacak, ekonomi genel bir bunalım eşiğine gelmiş olacaktır. Zorlayıcı bazı varsayımlarla Marxgil teori bir büyüme modeli biçiminde ele alınabilir (Alkin, 1987:55,56,59).

Büyüme teorileri literatürüne katkıda bulunan diğer bir isim de J. Schumpeter'dir. Schumpeter ekonomide girişimciliğin ve yeniliklerin rolünü en iyi açıklayan iktisatçılardan biridir. Schumpeter'e göre başlangıçta durgun bir yapıya sahip olan ekonomi, girişimcinin yeni bir üretim tekniği veya yeni bir ürün bulmasıyla hareketlenme yaşamaya başlar. Bu hareketlenme bir yayılma göstererek ekonominin diğer kesimlerine de yansır. Bu şekilde başlayan gelişme sürecinde, firmalar giderek büyür ve mülkiyet tabana yayılmaya başlar. Ancak Schumpeter yenilikler ve yatırımlar üzerinde yoğunlaşarak ekonomik gelişmeden ziyade daha çok ekonomik dalgalanmaları açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu açıklamalar bir gelişme modeli oluşturmak için yeterli değildir (Acar, 1994:35).

Klasik akımdan sonra Keynes 1936 yılında yayınladığı "İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi" adlı eserinde ekonomik büyümeyi incelemiştir. Keynes bu çalışmasında yatırımların sadece gelir artırıcı ve istihdam özellikleri üzerinde durmuş, sermaye birikimi üzerindeki etkisini dikkate almamıştır. Keynes'in Genel Teorisi kısa döneme ait bir teori olduğundan, kapital stokunu da sabit varsaymıştır (Savaş, 2000:819). Keynes, durgunluk halinde bulunan bir ekonominin durgunluktan kurtulup büyümeye başlayabilmesi için ilk ivmeyi nasıl ve nereden alabileceği konusu üzerinde durmuştur. Büyüme halinde olan bir ekonominin sorunları ise Keynes'te ikinci planda kalmaktadır. Bu nedenle, Keynes'in büyüme konusundaki görüşleri statik bir içerik taşımaktadır (Acar, 1994:40). Keynes'çi grupta yer alan büyüme teorileri, büyüme olayı konusunda temel bir açıklama getirmemekle beraber, ileri bir ekonominin büyüme problemlerine önemli ve değerli sayılabilecek derecede ışık tutarlar (Peterson, 1994:491). Keynes'in büyüme

konusu ile ilgili görüşlerinden sonra 1950'li yılların sonlarına kadar Ramsey'le birlikte, uzun dönem dinamik büyüme sorunlarıyla ilgilenen iktisatçılar olan Harrod (1939) ve Domar (1946) ekonomik büyümeyi Keynesgil analize entegre etmeye çalışmışlardır. Domar'ın ortaya attığı büyüme modeli 1946 yılında yayınlanmasından hemen sonra Harrod modeli ile ilişkilendirilerek birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu model Keynes'in statik açıdan ilgilendiği sorunu dinamik açıdan ele almıştır (Han ve Kaya, 2004:273). Kapitalist sistemin doğası gereği istikrarsız olduğunu savunmak için girdiler (emek ve sermaye) arasında çok az bir ikamenin olduğu üretim fonksiyonu kullanmışlardır (Barro ve Sala-i Martin,2003:17). Modern Büyüme Teorileri olarak bilinen ve Harrod ve Domar'ın geliştirdiği bu teorilerde Harrod, eksik istihdamdan tam istihdama geçişin şartlarını analiz etmiştir. Domar ise Harrod'un bıraktığı yerden devam ederek tam istihdama ulaşmış bir ekonomide dengeli büyümenin şartlarını ortaya koymuştur (Berber, 2006:51).

John Mard Keynes (1936)'den sonra modern dönemde büyüme teorileri Roy Harrod (1939, 1948) ve Evsey Domar (1946, 1957), daha sonra Robert Solow (1956, 1957) ve Trevor Swan (1956) ve Nicholas Kaldor (1956, 1961, 1966)'un katkılarıyla ilerlemiştir (Greiner, Semmler ve Gong, 2005:3). Harrod ve Domar'ın büyüme literatürüne katkılarından sonra ekonomik büyüme teorisi ile ilgili son gelişmeler Solow'un neoklasik teori formülasyonu ile başlamıştır (Sengupta, 2011:5). Neoklasik büyüme modeli kurduğu dengeli büyüme mekanizmasıyla, büyümeyi Harrod-Domar modelinin bıçak sırtı denge şartlarından ve ekonomiyi devlet müdahalesinden kurtarmıştır. Solow ve Swan tarafından geliştirilen neoklasik üretim fonksiyonunda her bir girdinin azalan verimliliği, girdiler arasında pozitif ikamenin ve ölçek verimliliğinin sabit olduğu varsayılmaktadır. Tasarruf oranları da sabit alınmaktadır. Her bir işçiye düşen sermaye oranı ne kadar az olursa o denli yüksek büyüme oranlarına ulaşılacaktır (Gübe, 1997:17). Ancak azalan verimler yasası gereği, sermayenin kıt olduğu yoksul ülkelerde gelişmenin daha hızlı, sermayenin bol olduğu zengin ülkelerde ise gelişmenin daha yavaş olacağı, uluslararası sermayenin yoksul ülkelere yöneleceği, zengin ülkelerin duraklama sürecine gireceği ve dolayısıyla yoksul ülkelerin

zengin ülkeleri zamanla yakalayacağı şeklindeki neoklasik teorinin öngörüsü eleştirilmiş ve yakınsama tartışmaları gündeme gelmiştir (Demir ve Üzümcü, 2003:17,18). Koşullu yakınsama olgusu Solow ve Swan modelinin temel varsayımıdır. Bu varsayıma göre işgücü başına üretim ve sermayenin denge seviyesinin tasarruf ve nüfus artışı ile üretim fonksiyonunun yapısına bağlı olması büyüme ve sermaye ilişkisindeki karşılıklı hareketi ifade eder. Solow ve Swan modelinin diğer bir öngörüsü ise teknolojiye sürekli bir gelişme olmadığı takdirde kişi başına büyümenin muhtemelen duracak olmasıdır. Uzun dönemde ekonomik büyüme oranını belirleyen en önemli etmen olan teknolojinin Solow ve Swan modelinde yer almaması sebebiyle bu model uzun dönemde ekonomik büyüme denkleminde açıklık getirememektedir (Gübe, 1997:18).

Cass (1965) ve Koopmans (1965), Ramsey'in tüketici optimizasyonu analizini Neoklasik büyüme modeli çerçevesinde yeniden ele almaktadırlar ve tasarruf oranının içsel olarak belirlenmesini sağlamaktadırlar. Tasarruf oranının içsel bir niteliğe sahip olması uzun dönem kişi başına büyüme oranının dışsal teknolojik ilerlemeye bağımlılığını ortadan kaldırmaktadır. Cass ve Koopmans'ın çalışmaları temel neoklasik büyüme modelini tamamlamıştır. Sonrasında büyüme teorisi son derece teknik bir hal almış ve ampirik uygulamalarla olan bağına kopartmıştır. Bu durumun aksine, zor durumda olan ülkelere tavsiyelerde bulunan kalkınma iktisatçıları teknik açıdan karmaşık olmayan fakat ampirik bakımdan faydalı olan uygulamaları kullanma eğilimine girmişlerdir. Bunun sonucunda da ekonomik kalkınma ve ekonomik gelişme alanları birbirinden ayrılmıştır (Barro ve Sala-i Martin, 2003:18,19).

Büyüme teorileri konusunda katkıda bulunan diğer bir iktisatçı Kenneth J. Arrow, 1962 yılında yayınlamış olduğu çalışmasında hiçbir iktisatçının ekonomik büyüme konusunda teknolojik değişimin rolünün olduğunu inkar etmediğini, sermaye oluşumuna göre teknolojinin karşı konulamaz önemini belki de Abramovitz ve Solow'un önemli ampirik çalışmaları sayesinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bilginin zaman içerisinde gelişen, artan bir

faktör olduğunun önemini vurgulamıştır. Teknolojik yeniliklerin ekonomik büyümeye olası etkilerini belirterek, yeniliklerin “yaparak öğrenme” yoluyla hızla ekonomiye yayıldığını vurgulamıştır (Arrow, 1962:155). Arrow’a göre yeniliklerin hızla ekonomiye yayılmasının nedeni bilginin bölünemez olmasıdır. Aynı şekilde 1969 yılında yayınlamış olduğu çalışmasında ise teknolojik yenilikler ve üretim fonksiyonu arasındaki ilişkiye yönelik açıklamalarda bulunmuş, her ülkenin üretim fonksiyonunun birbirinden farklı olduğunu, üretim ve yatırım faaliyetlerinin herhangi bir kaynak tahsisi olmaksızın üretim fonksiyonu içerisinde kendiliğinden bir verimlilik artışının yaşandığını dile getirmiştir (Arrow, 1969:29,30).

1980’li yıllardan itibaren ekonomik büyüme konusuyla ilgili farklı yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların neoklasik büyüme teorilerinden ayrılan yanı büyümenin, ekonomik sistemin kendi dinamikleri içinde, birtakım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini vurgulamasıdır (Yener Ercan, 2000:130). Ayrıca içsel büyüme modellerinde ülkelerin gelir seviyelerinin kendiliğinden birbirine yaklaşacağı tezi yıkılmaktadır. İçsel büyüme modellerinde teknoloji içselleştirilmekte ve kamu politikalarının ekonomik büyümeyi etkileme mekanizmaları öne çıkartılmaktadır. Sabit ya da artan getiriye kaynaklık edecek değişik öneriler bulunmaktadır. Romer (1986,1990) Ar-Ge çalışmalarının, Barro (1990) kamu harcamalarının, Rebelo (1991) kümülatif sermayenin, Pagano (1993) finansal piyasaların ve Lucas (1998) beşeri sermayenin artan getiri sağlayacağını ileri sürmektedirler (Kar ve Taban, 2003:149). Paul ROMER 1986 yılında yayınlanan “Increasing Returns And Long-Run Growth” adlı makalesiyle öncülüğü yapmıştır. Bu makalesinde teknolojinin içsel bir faktör olduğunu, uzun dönem ekonomik büyüme modelinin içsel bir faktör olan teknolojik değişimle beraber aslında rekabetçi denge modeli olduğunu dile getirmiştir (Romer, 1986:1002,1003). Ekonomik büyümenin belirleyicileri neo klasik görüşün aksine içsel olarak kabul edilmiştir. Romer’den sonra Lucas 1988 yılındaki çalışmasında ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermayenin önemi üzerinde durmuştur. Beşeri sermaye fiziksel sermaye gibi üretim faktörlerinden biri olarak varsayılmıştır (Yülek, 1997:9). Bu modellerde,

ekonomik büyüme, beşeri sermayeyi kapsayan geniş sermaye malları çerçevesinde gerçekleştirilen yatırımların getirileri ekonomi geliştikçe azalmadığı için, süresiz olarak devam edebilir. Bu düşünce Knight'e (1944) kadar uzanmaktadır. Üreticiler arasında bilgi taşmaları ve beşeri sermayenin dışsal faydaları bu sürecin bir parçasıdır. Bu durumun sebebi sermaye birikiminin azalan verimlerine engel olmak içindir. Ar-Ge teorilerinin ve eksik rekabetin büyüme teorileri çerçevesine dahil edilmesi Romer ile başlamış, aynı zamanda Aghion ve Howitt'in ve Grossman ve Helpman'ın önemli katkıları olmuştur (Barro ve Sala-i Martin, 2003:19,20).

Ekonomik büyüme teorilerinin tarihsel gelişiminden bahsetmiş olmakla beraber çalışmanın bundan sonraki kısımlarında tarihsel sıralama dikkate alınarak ilk olarak merkantilistler ve fizyokratlardan başlamak üzere klasik akım incelenecek, sonrasında modern büyüme teorileri olarak da adlandırılan Keynesyen akım, Neo Klasik akım ve İçsel Büyüme Modelleri ele alınacaktır.

2.1.9.1. Merkantilizm (1450-1750)

15. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın ortalarına kadar uzanan merkantilist öğretisi Avrupa devletlerinin iktisat politikalarını belirlemiş ve yaklaşık 300 yıl iktisadi düşünceyi temsil etmiştir. Merkantilizm paraya ve dış ticarete ön planda yer vermiş, hatta parayı kapitale özdeş sayacak kadar parayı önemsemiştir. Bu düşünceye göre bir ülkenin zenginliği, o ülkenin sahip olduğu altın ve gümüş dibi değerli madenlere ne derecede sahip olduğu ile ilişkilidir. Büyümenin gerçekleşebilmesi için sahip olunan değerli maden miktarının artırılması, sanayi ve ticaret alanında uyulması zorunlu kuralların tesis edilmesi, ödemeler bilançosunun fazla vermesini sağlayıcı uygulamalara gidilmesi ve uluslar arası ilişkilerde kendi ülkesinin çıkarını her şeyin üstünde tutan politikaların izlenmesi öngörülen temel politikalar (Berber, 2006:49). Merkantilist düşüncenin hakim olduğu söz konusu dönemde banka sistemi henüz gelişmediğinden, ülke içinde üretilmediği sürece, ülke içindeki maden arzını artırmanın tek yolu ticaret bilançosu fazlası sayesinde ülkeye değerli maden girişini sağlamaktır (Kazgan,

2000:44). Bu nedenle çok ihracata karşılık az ithalat düşüncesini uygulamayı bir çare olarak gördüler. Bu amaca ulaşmak için ihraç edilebilir mallar üretimine öncelik vermek, ulusal ekonominin kendine yeterli olmasını sağlamak ve nüfus artışını teşvik etmek gibi politikaları savunmuşlardır (Savaş, 2000:139).

Merkantilist düşünceye göre devletin gücü sahip olunan nüfus fazlalığı, güçlü bir ordu ve donanmanın yanı sıra sahip olunan servete yani değerli maden miktarına bağlıdır. Çağın düşüncesine göre iktisadi olanaklarla altın eş anlamlı idi (Alkin, 1987:20). Devlet elinde ne kadar çok altın bulundurursa o ölçüde güçlü sayılmaktaydı.

Merkantilist düşünürler devletin iktisadi faaliyetlere müdahalesini savunmuşlardır. Bu düşünürlere göre devlet ihracat hacmini artırmak için ülke sanayini düzenleyecek, gerektiğinde sanayi kuruluşları kuracak ve sanayi kesimini sıkı bir denetim altında bulunduracaktır (Aydemir ve Güneş, 2006:146).

Merkantilist düşüncenin hakim olduğu dönemde gelişen dış ticaretin de etkisiyle bazı ülkelerin altın ve gümüş stokları artış göstermiş ve bu duruma bağlı olarak da uzun dönemli fiyat artışları meydana gelmiştir. Sonuç olarak Avrupa'da fiyatlar hızla yükselmiş ve bu durum da sistemin iflasına neden olmuştur (Berber, 2006:55).

2.1.9.2. Fizyokrasi (1750-1776)

Fizyokrasi, Merkantilist düşünceye bir tepki olarak 1750'li yıllarda Fransa'da ortaya çıkan ve doğanın gücü anlamına gelen bir akımdır. Fizyokratlara göre zenginliğin kaynağı değerli madenler değil, tarımdır. Fizyokratlar ekonomik büyümeyi tarımsal ürün artışı ile açıklamışlardır (Berber, 2006:55). Merkantilistlerin aksine altın birikiminin milli gelire katkı sağlayacağını kabul etmemiş, ticari ve sınai faaliyetleri kısır kabul etmiş, ancak toprağın üretim gücü olabileceğini, tarım sektörünün aldığından

fazlasını geri vereceğini savunmuşlardır. Aynı zamanda devletin ekonomik yaşama müdahalesini gereksiz görmüşlerdir. Fizyokratlara göre tanrısal niteliğe sahip görünmeyen el, ekonomik faaliyetleri düzenleyici bir niteliğe sahiptir (Alkin, 1987:21). Neticede, devlet müdahalesi olmaksızın bireylerin serbestçe ekonomik faaliyetlerini sürdürmeleriyle ekonomik hayatta gerekli olan *doğal düzen* kendiliğinden oluşmuş olacaktır. Fizyokrazi akımına hakim olan bu görüş ise klasik iktisadın doğuşuna elverişli bir ortam hazırlamıştır.

2.1.9.3. Klasik Büyüme Teorileri

Fizyokrazi akımının savunduğu fikirlerin etkisiyle kendisine bir zemin hazırlayan klasik iktisadi düşünce 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın büyük bir çoğunluğunda Adam Smith, David Ricardo, T. Robert Malthus, J. S. Mill ve James Mill gibi klasik düşünürlerin görüşlerini yansıttığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Klasik büyüme teorisi çok sayıda klasik düşünürün fikirlerini yansıtmasına rağmen teoriye en önemli katkıyı Ricardo yapmış olduğundan klasik büyüme teorisi çoğunlukla Ricardo modeli olarak da ifade edilmektedir. Dünya ekonomisinde hızlı büyüme olgusu ilk kez Sanayi Devrimi döneminde irdelenmeye başlanmış ve aynı zamanda Adam Smith'in temellerini attığı, David Ricardo'nun ise kavramlar arasındaki ilişkileri sistematik hale getirdiği klasik iktisat teorisi aynı zamanda o dönemlerden günümüz büyüme teorilerine kadar kayda değer bir büyüme teorisi geliştirilemediği için bir büyüme iktisadı olarak da kabul edilmektedir (Atılğan ve Köksal, 2010:367). Klasik akım düşünürlerinin her birinin farklı modeller kullanmalarına rağmen ortak bir görüşe sahip oldukları en önemli iki nokta yaratılan toplam ürünün sınıflar arasındaki bölüşümü ile uzun dönemli sermaye birikim sürecinin ele alınmasıdır (Özel, 2002:147,148). Toprağın sabit olarak alındığı sermaye ve işgücünün yer aldığı klasik üretim fonksiyonunu kullanan klasik iktisatçılar, sermaye birikimi, kişi başına düşen gelir ve nüfus artışı, rekabetin şartları, genel denge dinamikleri, işgücünün uzmanlaşması, yeni üretim metotlarının keşfinde teknolojinin rolü, azalan verimler yasası ve fiziki sermayenin oluşumuna katkısı gibi modern iktisadi büyüme teorilerinin temel olarak yer aldığı konularda genel ekonomik denge içinde büyüme perspektifini

belirlemişlerdir (Gübe, 1997:17). Adam Smith'e göre sermaye için azalan, emek için artan verim kanunu geçerli iken Ricardo modelinde hem emek hem de sermaye için azalan verim kanunu geçerlidir. İki modelde de Malthus'un nüfus kanunu önemli bir yer edinmiş olup ekonominin belli bir noktadan sonra durgunluk sürecine gireceği kabul görmüş hususlardandır (Hiç, 1988:2).

Klasikler merkantilistlerin iki temel düşüncelerine karşı çıkmışlardır. İlki bir ulusun zenginliğinin sahip olduğu altın ve gümüş gibi değerli metal miktarına bağlı olduğu, diğeri ise kapitalist sistemin gelişmesi için devlet müdahalesinin gerekli olduğu yönündeki inanıştır. Klasiklere göre ulusların zenginliği reel faktörlere bağlıdır ve kapitalist sistemin gelişmesi için serbest piyasa ekonomisi en uygun araçtır, devlet müdahalesine gerek yoktur. Ayrıca ekonomi tam istihdam düzeyini kendiliğinden sağlar yani ekonomideki tüm fiyatlar esnektir, denge hali bozulsun bile hiçbir müdahale olmaksızın ekonomi kendiliğinden denge düzeyine döner. Ve yine klasiklere göre para sadece bir değişim aracıdır, ekonomik büyüme üretim faktörleri stokunun artmasına ve teknolojik gelişmeye bağlıdır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2008:116).

Klasik iktisadi düşüncenin temellerini atan Adam Smith "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde ekonomik büyüme konusundaki düşüncelerini ortaya koymuştur. Ekonomik büyümeyi sermaye birikimi, işbölümü ve uzmanlaşma, uluslararası ticaret, nüfus artışı ve görünmez el niteliğindeki fiyat mekanizması konularındaki düşüncelerin ortak bir sonucu olarak ifade etmiştir. Ekonomik büyümenin devamlılık arz etmeyeceğini, ulaşabileceği en yüksek seviyeye ulaştıktan sonra durgunluk sürecinin başlayacağını kabul etmektedir. Fakat Smith durgunluk sürecini olumsuz bir süreç olarak kabul etmediği için iyimser klasik olarak adlandırılmaktadır (Berber, 2006:57).

Smith gelişmiş ülke ekonomilerinde işbölümünün önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Kişi başına düşen gelirin artmasını etkileyen başlıca faktör olan işbölümünün emeğin verimliliğini artırdığını, ülke ekonomilerinin gelişmesinde işbölümü ve uzmanlaşmanın önemli olduğunu ve işbölümünün işçilerin verimliliği üzerinde olumlu etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Bu

etkiler; işçilerin becerilerinin artması, iş değiştirme nedeniyle ortaya çıkacak zaman kayıplarının önlenmesi ve çalışılan sürenin artmasıdır. Böylece teknolojik ilerlemelerle de ekonomik büyüme sağlanacaktır. Ayrıca Smith sermaye birikiminin işbölümü sürecini teşvik ettiğini savunmaktadır. Ancak işbölümü sermaye birikimi ve piyasanın yeterli olması durumunda faydalıdır. Sermaye birikiminin kaynağı kar ve tasarruflardır. Smith tasarrufların asıl kaynağının tutumluluk olduğunu belirterek tasarrufların mutlaka yatırımlara dönüştüğünü ve bunun sonucunda da ekonomik büyümenin gerçekleştiğini dile getirmiştir. Smith'e göre piyasaları genişleten faktörler; iyi yönetim, ulaştırma olanaklarının mevcut durumu ve geliştirme potansiyeli ile paranın mübadele aracı olarak kullanılmasıdır. Bu faktörler var oldukları sürece toplumlar zenginleşme, büyüme yolunda adım atmış olacaktırlar (Berber, 2006, s.60; Lavezzi, 2003:82,83).

Klasik iktisadi düşüncenin fikri temellerini atan Adam Smith'den sonra klasik büyüme modelinin kurulmasında en çok emeği olan David Ricardo'dur. Ricardo, modelinde büyüme konusundan ziyade üretim faktörlerinin paylarının ne olacağı ile ilgilenmiştir. Esas olarak gelir bölüşümü meselesi üzerine yoğunlaşmıştır (Özsağır, 2008:335). Çağının İngiltere'sinin koşullarından etkilenen Ricardo, (1772-1823) tarımdaki azalan verimin bütün ekonomiyi etkisi altına aldığını, hızı gitgide düşerek büyüyen hasılanın toprak sahiplerine ve emekçilere oran olarak düşen kısmının artmasıyla girişimci-sermayedar sınıfının payının zorunlu olarak azalacağını söylemiştir (Alkin, 1987:24). Tarımda kendini gittikçe artan bir şekilde hissettiren azalan verimler, Ricardo'nun Adam Smith gibi, gelecek hakkında iyimser olmasına imkan vermemiştir. Ricardo'ya göre buğday ithalatının serbest bırakılmaması yiyecek maddelerinin fiyatlarını ucuzlatmayacak ve bu durum da ücretlerin artmasına neden olacak, sonuçta karlar ve birikim oranları azalacaktır. Bu görüşe göre ekonomik gelişmenin kendisine uygun bir zemin hazırlaması mümkün hale gelmeyecektir fikri öncelik kazanmış gözükse de Ricardo, Adam Smith'den farklı olarak ekonomik gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiye, ayrıca "Corn Laws" diye bilinen buğday yasalarının gelir dağılımı ile ilgili araştırmasına önem vermiştir. Yani Ricardo iktisat teorisinin

incelenmesine ve oluşturulmasına gelir dağılımı yönünden yaklaşmış olup, bu yaklaşım üretimi temel konu olarak ele alan ve Smith'in yaklaşımından ayrı bir yaklaşımdır (Savaş, 2000:311). Ricardo bu yaklaşımıyla ilgili olarak 1817 yılında yayınladığı "On the Principles of Political Economy and Taxation" adlı eserinde toprağın ürününün, toprağın yüzeyinden işgücü, makine ve sermayenin birlikte uygulanması ile elde edilen her şeyin toplumun üç sınıfı arasında bölündüğünü, bu sınıfların toprak sahibi, toprağın ekimi için gerekli stok veya sermaye sahibi ile toprağı ekip biçen emekçiler olduğunu belirtmiştir (Ricardo,1817:5). Ricardo, gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımını incelerken bu üç sınıfı dikkate almıştır. Üretim faktörlerinin uzun dönemde milli gelirden aldığı paylardaki değişim doğrultusunda ekonomide büyüme ve durgunluk olmak üzere iki sürecin yaşanacağını ifade etmiştir (Berber, 2006:62). Büyüme sürecinden durgunluk sürecine geçişe neden olan durum toplumda var olan üç sınıfın gelir dağılımından aldıkları payların değişimidir (Alkin, 1987:44). Bu bilgiler ışığında Ricardo sistemine göre büyüme sürecinden kısaca bahsedecek olursak; bu modele göre başlangıçta kar oranları yüksek olduğundan tasarruf ve sermaye birikimi de yüksektir. Dolayısıyla bu süreç üretim artışını da beraberinde getirecek ve üretimi artırma isteği istihdam hacmini de genişletecektir. İstihdam hacmindeki artış kısa dönemde reel ücretleri asgari geçimlilik ücret düzeyinin üzerine çıkaracak ve aynı zamanda nüfus ücrete bağlı olarak değiştiği için Malthus'un nüfus kanunu gereği ücret artışı nüfus artışını da uyaracaktır. Nüfus artışı gıda maddelerine olan talebi artıracak ve üretimi teşvik edecektir. Böylece ekonomik büyüme süreci devam edecektir. Ancak belli bir noktadan sonra büyüme aşaması durgunluk aşamasına doğru kayacaktır. Bu süreç ise şu şekilde işlemektedir; bir ülkede verimli toprak miktarı sonsuz değildir ve nüfus artışının yaşandığı dönemde toplumun gıda ihtiyacını karşılamak adına verimli toprakların yanı sıra verimsiz topraklara da tarım ürünleri ekilecektir. Verimsiz topraklara yapılan üretim beraberinde çeşitli maliyetler getirecek, toprak sahiplerine ödenen rantlar artacaktır. Ricardo sanayi sektöründe teknik ilerlemenin hızının yüksek olduğunu ve yeni teknolojiler sayesinde artan verimlerin var olduğunu kabul etmekle beraber tarım sektörü için aynı hususların geçerli olmadığını ve emek ve sermayenin azalan verimlere tabi

olduğunu, bu sebepten ötürü uzun dönemde kar haddinin düşeceğini ve ekonominin eninde sonunda bir durgunluk sürecine gireceğini dile getirmiştir. Kar haddi azaldığı zaman, birikim ve büyüme duracak, öte yandan nüfus artışı uzun dönemde ücretlerin asgari geçim düzeyine inmesine neden olacaktır. Çağının İngiltere'sinin koşullarından etkilenen Ricardo, (1772-1823) tarımdaki azalan verimin bütün ekonomiyi etkisi altına aldığını, hızı gitgide düşerek büyüyen hasılanın toprak sahiplerine ve emekçilere oran olarak düşen kısmının artmasıyla girişimci-sermayedar sınıfın payının zorunlu olarak azalacağını söylemiştir. Yatırımları yapacak sınıfın payının azalması, yatırımların duraklamasına ve ekonominin genel bir durgunluğa girmesine neden olmaktadır. Böylece, Ricardo, büyüme sürecinde üretim girdileri arasında bölüşümü belirleyen kanunları incelerken, ekonominin uzun dönem durgunluğa nasıl girdiğini dinamik ve kapsamlı bir çerçevede göstermiştir (Alkin, 1987:24; Kazgan, 2000:96).

Bir diğer ünlü Klasik iktisatçı Thomas Robert Malthus'tur. Klasik iktisadi düşüncede Malthus daha çok Nüfus teorisi ile öne çıkmıştır. Malthus nüfusla ilgili görüşlerini 1798 yılında yayınlanan ve kendisi ölmeden altı baskı yapan "Nüfus Prensibi Üzerine Bir Deneme" adlı çalışmasında ortaya koymuştur (Güngör, s.7).

2.1.9.4. Karl Marx ve Sosyalist Büyüme Modeli

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyalizm akımının kurucusu ve lideri olan Karl Marx'ın düşünceleri benimsensin, benimsenmesin içinde bulunulan XX. yüzyıl boyunca hemen hemen bütün çağdaş toplumların yaşantısında ve düşüncelerinde en fazla etki yapan kimsedir (Turanlı, 2000:140). İktisadi alandaki yazıları, Proudhon'un Sefaletin Felsefesi adlı eserine karşıt olarak yazdığı Felsefenin Sefaleti (1847) ile başlamıştır. 1848 yılında Engels ile ortaklaşa yazdığı ve kapitalizmin eninde sonunda çökeceğini ileri sürdüğü "Komünist Manifestosu" adlı eseri izlemiştir. Marx, bundan sonraki çalışmalarını Smith ve Ricardo paralelinde politik iktisat alanına kaydırmıştır. Bu alandaki en önemli eseri, 3 cilt ve 2500 sayfadan oluşan Das Kapital'dir.

Bu eserin birinci cildi Marx hayattayken, 1867 yılında basılmış, eserin önemli bir kısmını oluşturan 2. ve 3. Cildi ise onun ölümünden sonra Engels tarafından 1885 ve 1894 yıllarında yayınlanmıştır (Berber, 2006:75).

Sosyalist büyüme modelinin oluşturulmasında en büyük pay Karl Marx'a aittir. Bu model kapitalist sistemde var olan çelişkilerin devamlı bir büyüme sağlayacağını, fakat büyüme süreci içerisinde sistem içi çelişkilerin gittikçe şiddetlenerek sonunda sistemi çökerteceğini ileri sürmektedir (Acar, 1994:29). Marx'a göre, kapitalizm sistemi belirli bir gelişme gösterdikten sonra sistem içindeki çekişmeler sebebiyle işsizlerin sayısı ve işçi sınıfının sefaleti artacak, sonunda işçi sınıfı kapitalist sınıfını ve kapitalist sınıfın çıkarlarını koruyan bir örgüt haline gelmiş bulunan devlet mekanizmasını ihtilal yoluyla devirecektir. İşçi sınıfı namına kurulan proleter diktatoryası altında geçecek olan belirli bir sosyalist devreden sonra, herkesin kabiliyetine göre üretime katılması, ihtiyaçlarına göre ise tüketim payı alması anlamında komünizme ulaşılabilecektir. Kapitalist sistemin bu kaderi önceden çizilmiştir ve değişmez. Sosyalist sistemde üretim araçlarının kamuya devredilmesi işçilerin sömürülmesine mani olacak ve kamuya mal edilen artık değer işçi namına yüksek bir büyüme hedefinin tahakkukuna ve yine işçi sınıfının günlük ihtiyaçlarının yahut maddi refahının teminine yöneltilecektir. Bu ihtiyaçlar fertlerin subjektif zevkleri esasına göre değil, devlet otoritesi tarafından ve objektif ölçülerle tespit edilecektir. Böylece, sosyalist sistemde refah objektif ihtiyaçların karşılanması anlamında ve kamulaştırma ve kamu üretimi yoluyla azamileştirilecektir. Sosyalizm ile sosyal sınıflar da ortadan kalkacak ve sınıfsız bir toplum durumuna ulaşacaktır (Hiç, 1988:22,23).

Marx'ın büyüme modeli de Ricardo modeli gibi çağının İngiltere'sinin koşullarından etkilenmiştir. Fakat iki model arasında kullanılan teknikler ve ulaşılan sonuçlar açısından önemli farklılıklar vardır. Marx'ın ekonomik kanunları içerisinde en önemlisi emeğe dayanan değer kuramıdır. Marx'a göre, bir malın değerini o malın üretimi için gerekli emek zaman birimleri belirler.

- P = yıl içinde işçi başına yaratılan değeri,
 C = aynı yıl içinde tekrardan üretilen değişmez sermayeyi,
 V = yıl içinde yeniden üretilen değişir sermayeyi,
 S = işçi başına artı değeri ifade etmek üzere
 $P = C+V+S$ şeklinde ifade edilebilir (Alkin,1987:59)

Marx, teorisinde sermayeyi sabit ve değişken olmak üzere iki farklı biçimde ele almıştır. Sabit sermaye emeğe fiziki bakımdan yardımcı dokunan makineler, aletler, araçlar, gereçler, binalar ve çeşitli mallardan oluşmaktadır. Bu sermaye değer yaratmaz, fakat değer yaratılması için varlığı gereklidir. Değişken sermaye ise işgücü kiralamak, yani emek istihdam etmek için kullanılan sermayeyi ya da kullanılan emeğe yapılan ödemeleri içermektedir. Bu sermaye değer yaratan bir sermaye unsurudur. Artı değer kavramı ise, toplam değer ile toplam değeri yaratmak için yapılan harcamalar arasındaki farktır (Alkin, 1987:59,60; Acar, 1994:30).

Marx'ın modelinde büyüme hızını belirleyen üç oran vardır:

- 1- Artı değer oranı: S/V
- 2- Kar oranı: $S/(C+V)$
- 3- Sermayenin organik bileşimi: C/V

(S) işçiye ödenmeyen ücreti (artı değeri), (V) işçiye ödenen ücreti, (C) sabit sermayeyi ifade eder. Büyümeyi kar oranı belirler. Kar oranı ise üretim sonucunda elde edilen kar ile üretim için gerekli olan fiziki üretim araçlarına (sabit sermaye) ve işgücüne yapılan ödemeler (değişir sermaye) arasındaki ilişkidir. Kapitalist ekonomi bir bütün olarak ele alındığında toplam kar, toplam artı değere eşittir. Yani, $P = S$ durumu geçerlidir. Bu eşitliğin bir sonucu olarak kar oranı $S/(C+V)$ olarak ifade edilir. Artı değer oranınının sabit olduğu varsayıldığından, zaman içinde teknolojik yenilikler nedeniyle sermayenin organik bileşimi artacak ve bu durum kar oranınının düşmesine neden olacaktır. Kar oranı sıfır olduğu zaman ise, artık yeni yatırımlar olmayacak, dolayısıyla "efektif talep" azalacağından buhran kaçınılmaz olacaktır (Berber, 2006:91; Gürak, 2009:79).

Marx'a göre kapitalist sistemin dinamik ve sürekli gelişme göstermesinin kaynağı teknolojik ilerlemelerdir. Marx büyüme aşamasında teknolojik yeniliklerin ve yatırımların rolünü ön plana almıştır. Yatırımların hem teknik gelişme sonucu olduğunu hem de teknik gelişmenin uygulanması için gerektiğini tespit etmiştir. Marx, büyümenin dar bir geçit olduğunu da ifade ederek, yatırımların olması gereken düzeyden ayrılması halinde kapitalist sistem içerisinde dalgalanmaların meydana geleceğini ve konjonktürel dalgalanmaların büyüme olgusu ile birlikte meydana geleceği esasını analizinin içerisine almıştır. Ayrıca sosyal olayları ve özellikle sınıf çatışmalarını ekonomik olaylarla bir arada inceleyerek, tarihi analiz metodunu kullanmıştır. Ancak yine de Marx büyüme modelinde ve toplumların ekonomik ve sosyal gidişi ile ilgili görüşlerinde çeşitli ve büyük hatalara düşmüştür. Hatalarının bir kısmı daha çok teknik nitelikte olup modelin iç tutarlılığı ile ilgilidir. Marx'ın hatalarının asıl önemli kısmı modelde kabul edilen varsayımların fiili gelişmelere uymamasıdır (Hiç, 1988:34,35).

2.1.9.5. Keynesyen Dinamik Analiz (Harrod-Domar Büyüme Modeli)

Ekonomik büyüme sorununun modern sorgulaması 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır ve bu yıllarda iktisadi büyüme sorunları üzerinde daha fazla ilgilenilmiştir. Bunun nedeni II. Dünya Savaşı'ndan çıkmış ülkelerin ekonomik büyüme ve gelişmelerine ilişkin sorunlar ve politikaların analiz edilmesi arzusu ve kısmen de Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki yoksul ülkelerdeki büyümeyi güdüleme gereğinden ileri gelmektedir. Keynesyen iktisatla birlikte yeniden gündeme gelen büyüme sorunu, savaş sonrası altın çağ olarak adlandırılan dönemde iktisadi analizin önemli konuları arasında yer almıştır (Han ve Kaya, 2004:272).

Keynes, durgunluk halinde olan bir ekonominin durgunluktan kurtulup büyümeye başlaması için ilk ivmeyi nasıl ve nereden alabileceği konusu üzerinde durmuştur. Büyüme halinde olan bir ekonominin sorunları ise

Keynes'te ikinci planda kalmaktadır. Bu nedenledir ki, Keynes'in büyüme konusundaki görüşleri statik bir içerik taşımaktadır (Acar, 1994:40). Daha farklı bir biçimde ifade edecek olursak, Keynes ekonomilerin durgunluktan çıkabilmelerinin toplam talebin artırılmasıyla mümkün olabileceğini, toplam talepteki artışın stokları eriteceğini, bu sayede yatırımların teşvik edileceğini, artan yatırımların ise büyümeyi hızlandıracağını ve böylece eksik istihdamdan tam istihdama doğru bir geçiş sürecinin başlayacağını ifade etmektedir. Bu sürecin mantığı, otonom yatırımlarda meydana gelen bir artışın geliri, bir katsayı (çarpan katsayısı) ile çarpılıyormuş gibi artıracığı düşüncesine dayanır. Yatırım artışı ΔI , gelir artışı ΔY , çarpan katsayısı k ile ifade edilirse, $\Delta Y = \Delta I \times k$ olarak bilinen basit çarpan modeli ortaya çıkar. Bu ifadeden çıkan sonuç, Keynes'in yatırım artışının geliri ne ölçüde artıracığı ile ilgilidir. Keynes, yatırımların kapasite artırıcı etkisi üzerinde ise durmamıştır (Berber, 2006:106,107).

Uzun dönemde Keynesyen temel makro ekonomik modeli genişletmeye yönelik ilk girişim Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından yapılmıştır. Harrod ve Domar çalışmalarını farklı zamanlarda yapmış olmalarına rağmen aralarında çok az farklılık olduğu için birlikte Harrod-Domar modeli olarak ele alınmaktadır (Parasız, 2008:89). Harrod-Domar modeli, Keynes'in kısa dönemde ve statik açıdan ele aldığı problemi, uzun dönemde ve dinamik açıdan ele almaktadır. Bu teorisyenler analizlerini, Birleşik Devletler veya Birleşik Krallık gibi gelişmiş ekonomilerin, hangi şartlar altında, zaman içinde, yükselen bir reel gelir seviyesine ve tam istihdama ulaşabileceklerini ve ayrıca bu seviyeleri koruyabilecekleri konusuna yöneltmişlerdir. Harrod 1939 yılında "The Economic Journal" adlı dergide yayınladığı "An Essay In Dynamic Theory" adlı makalesinde gelişmiş bir ekonomide devamlı bir ekonomik büyümenin hangi şartlarda mümkün olabileceği sorusunu ortaya atmıştır. Domar ise, 1947 yılında yayınladığı "Expansion and Employment" adlı makalesinde ileri bir toplumda büyümenin ve devamlı tam istihdamın birlikte mümkün olabilecekleri şartları analiz etmiştir (Peterson, 1994:492).

Harrod-Domar büyüme modelinin dayandığı temel prensip net yatırımın ikili etkisidir. Net yatırım bir yandan üretime yönelik bir talep oluştururken öte yandan çıktı üretmek için ekonominin kapasitesini arttırmaktadır (Parasız, 2008,:89). Harrod-Domar büyüme modelinde, istikrarlı ve dengeli bir büyüme için belirli bir yatırım oranı ile gerçekleşen büyüme hızının gereken büyüme hızına eşit olması gerekmektedir. Başka bir ifade ile üretilen mal ve hizmetlerin piyasada arz ve talep fazlası yaratmadan emilmesi gerekmektedir. Bunun için de yatırım ve tasarruf eşitliği, gerekli ve yeterli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, devlet uygulayacağı iktisat politikaları ile tüketim ve yatırım kararları üzerinden piyasayı etkileyerek uzun dönem iktisadi büyümeyi sağlamanın yolunu açacaktır. Keynesyen iktisadi düşünce, devletin kamu kesimi için emredici, özel kesim için yönlendirici niteliğe sahip kamu politikaları ile ekonomik büyümeyi sağlayacağını öngörür (Biber, 2010:2).

Harrod ve Domar gelişmiş bir ekonomide büyüme sürecinde planlanmış yatırımın mutlak hacimle büyüyen planlanmış tasarrufa devamlı olarak eşit olmasını sağlayacak gerekli şartların temel problem olduğu konusunda görüş birliği içerisindedirler. Harrod ve Domar tasarrufun anahtar rolünde birleşmişlerdir. Çünkü analizlerini değişmeyen ortalama ve marjinal tasarruf eğilimlerine, cari ve planlanmış tasarrufun her zaman eşit oldukları şeklindeki varsayımlara bağlamışlardır (Peterson, 1994:527).

2.1.9.6. Neo Klasik Büyüme Modeli: Solow Modeli

Harrod-Domar büyüme modelinden sonra büyüme literatürüne katkı sağlayan Neo Klasik büyüme teorisi hakim olduğu döneme damgasını vurmuştur. Neo Klasik büyüme modeli, ilk kez R. Solow (1956) ve T. Swan tarafından (1956) geliştirilmiştir. Neo Klasik büyüme modelleri içerisinde en çok kullanıma özelliğine sahip olan bu modelin sağladığı temel avantaj uzun dönem büyüme analizi için gerekli olan tekniklerin kullanılmasına olanak sağlamasıdır (Han ve Kaya, 2004:277,278). Neo Klasik büyüme teorisi, nüfus

artışına ve teknolojik değişmeye tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nasıl cevap verdiğini açıklamaktadır (Parasız, 2008:131).

Neo Klasik büyüme modeli üretim faktörleri için ölçeğe göre azalan, üretim fonksiyonu için ölçeğe göre sabit getirili bir üretim teknolojisi, nüfus artış hızının sabit kabul edilmesi ve modele dışsal olarak dahil edilmesi, teknolojik gelişmenin de dışsal olarak yer alması, devletin ekonomik düzene müdahalesinin minimum düzeyde olması, tasarruf oranındaki artışın durağan büyüme hızına etkide bulunmaması, kapalı ekonominin varlığı ve beşeri sermayedeki üretkenlik değişmelerinin dikkate alınmaması gibi varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlara dayalı modelde, fert başına sermaye, fert başına üretim ve tüketimle aynı oranda değişmektedir. Denge durumunda fert başına gelir ve fert başına tüketim artışı, teknolojik gelişme artışı ile eşitlenmektedir. Bu durum fert başına gelir artışında ve büyümeyi sağlamada asıl unsurun tasarruf değil, modelde dışsal faktör olarak yer alan teknoloji olduğunu göstermektedir. Bu durum da gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin yakınsanacağı tezini akla getirir (Atamtürk, 2007:91). Yakınsama hipotezine göre, sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabitken, faiz hadlerinin düşeceği ve yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüüp onları er geç yakalayacağı öngörülmektedir. Ancak modelin olgunlaştırıldığı 1960'lı yıllardan bu yana zengin ülkeleri yakalayan fakir ülke örneğine pek rastlanmamıştır. Teknoloji faktörünün modele dahil edilmesi gerekirken dışsal bir faktör olarak belirlenmesi ya da teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımının gerçekçi olmaması yeni büyüme modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Berber, 2006:165; Kibritçioğlu, 1998:216).

2.1.9.7. İçsel Büyüme Modelleri

Neo Klasik büyüme modeli gelişmekte olan ülke ekonomilerinin durumlarını analiz etme konusunda değerli görüşler sunmasına karşılık, bazı çıkarımları tatmin edici niteliğe sahip olmamıştır. Solow modeli sermaye birikiminin büyüme üzerindeki etkisini minimize etmiş, buna karşılık teknoloji

faktörünü ekonomik büyüme olgusuyla ilişkilendirerek teknolojinin gelişme üzerindeki etkisini maksimize etmiştir. Fakat Solow modelinde teknoloji kavramı dışsal bir olgu varsayıldığından, aslında Solow modeli ekonomik büyümenin nasıl meydana geldiğini tam olarak ifade edememiştir. Solow modelinde var olan bu önemli eksiklikler de yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Ünsal, 2007:616). İçsel büyüme modellerinin gelişmesinde A. Smith, A. Marshall, J. Schumpeter ve K. Arrow gibi ünlü iktisatçıların önemli etkileri olmuştur. İçsel büyümede önem verilen uzmanlaşma ve işbölümüne ilk olarak Smith vurgu yapmış; içsel ve dışsal ekonomiler fikrini Marshall geliştirmiş; icat, yenilik ve yaratıcı yıkıcılık gibi kavramları literatüre katan Schumpeter olmuş ve içsel büyüme modellerinde önemli bir yere sahip olan yaparak öğrenme (learning-by-doing) tezini Arrow (1962) ileri sürmüştür. Bu çalışmalarla beraber içsel büyüme modellerinin ortaya çıkmasındaki en büyük katkı Paul Romer (1986) ve Robert Lucas'a (1988) aittir (Demir ve Üzümcü, 2003:18).

Geleneksel büyüme modellerinde bilgi birikimi, beşeri sermaye, Ar-Ge faaliyetleri ve teknolojik gelişme gibi ekonomik gelişme üzerinde etkili olan unsurlar dışsal olarak kabul edilmiştir. İçsel büyüme modelleriyle bu faktörler içselleştirilmiş ve ekonomik büyümenin belirleyicilerine farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Söz konusu unsurların sistem içerisine dahil edilmesiyle içsel büyüme modelleri ortaya çıkmıştır (Berber, 2006:184).

İçsel büyüme teorilerinin Neo Klasiklerden ayrılan yanlarına değinecek olursak; öncelikle Neo Klasiklerin aksine teknolojik gelişme ekonomik sistemin kendi içinde oluştuğunu ve dolayısıyla ekonomik kararlardan etkilendiğini savunurlar. Neo klasiklerin öngördüğü yakınsama hipotezini reddederek eğer gelişmekte olan ülkeler gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile aralarındaki farkların gittikçe artacağını belirtirler. İçsel büyüme teorilerinde optimal büyüme oranına ulaşabilmek için devlet müdahalelerinin gerekli olduğu kabul gören unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Yülek, 1997:2).

Ekonomik gelişme üzerinde etkili unsurları sistem içine dahil ederek ekonomik büyüme olgusuna farklı bir yön veren içsel büyüme teorileri;

- 1) Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer) Modeli
- 2) Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)
- 3) Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Modeli
- 4) Kamu Politikası Modeli (Barro) olmak üzere dört başlık halinde sınıflandırılabilir (Berber, 2006:176).

2.1.9.7.1. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer) Modeli

İçsel büyüme teorilerinin öncüsü olan Romer (1986), Arrow'un (1962) önerdiği "yaparak öğrenme" görüşünü kullanmıştır. Arrow, bazı sektörlerde zaman ilerledikçe maliyetlerin düştüğünü, kalitenin yükseldiğini ve üretimin hızlandığını fark etmiş ve buna yaparak öğrenme adını vermiştir. Arrow'a göre, bir şirket üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte, maliyetlerini düşürmekte, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarmaktadır. Romer de Arrow'un fikirlerini baz alarak üretim süreci sonunda yan ürün olarak teknik bilginin üretildiğini, üretilen bu teknik bilginin yeni bir üretimde bedava girdi olarak kullanıldığını, dolayısıyla yeni üretimin daha düşük maliyetle ve daha kaliteli olarak gerçekleştirildiğini, yan ürün olarak üretilen teknik bilginin taşmalar sonucu diğer firmalara da ulaştığı şeklinde öngörülerde bulunmuştur (Berber, 2006:177,178). Ayrıca "Increasing Returns and Long - Run Growth" adlı çalışmasında bilginin mükemmel bir şekilde patentlenemeyeceği ve gizli tutulamayacağı için, bir firma tarafından üretilen yeni bir bilginin diğer firmaların üretim olanakları üzerinde pozitif dışsallıklar oluşturacağını ifade etmiştir (Romer, 1986:1003).

Bilgi ekonomik birimler üzerinde olumlu etkiler yapan taşma etkileri yaratır. Bilgi doğası gereği rekabete tabi olmayan bir kavramdır ve bir nevi kamu malı niteliğindedir. Bilginin herkes tarafından paylaşılmasıyla o toplum yayılan bu bilgiden yarar sağlayacak ve ekonomik büyüme ve refah artışı sağlanacaktır (Atamtürk, 2007).

2.1.9.7.2. Beşeri Sermaye Modeli

Beşeri sermaye (insan sermayesi) eğitilmiş ve beceri kazandırılmış işgücü olarak ifade edilebilir. Birçok ekonomik büyüme modeli; Nelson ve Pelps (1966), Lucas (1988), Becker, Murpy ve Tamura (1990), Rebelo (1992) Mulligan ve Sala-i Martin (1992) ve Barro ve Lee (1992) beşeri sermayenin rolünü eğitim ile ilişkilendirmişlerdir. Aslında beşeri sermayenin niteliğindeki artış sadece eğitimle değil, sağlık ile ilgili yapılan yatırımlarla da ilişkilidir. Beşeri sermayenin eğitim ile ilişkilendirilmesinin nedeni ülke ekonomisine getirisinin diğer yatırım türlerinden daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır (Han ve Kaya, 2004:300). Beşeri sermaye yatırımları genelde eğitim yatırımları olarak düşünülse de, “yaparak öğrenme” yoluyla çalışma sürecinde de kendiliğinden oluşabilir (Yülek, 1997:9).

Birçok ekonomik büyüme modelinin varlığına rağmen literatürde Lucas'ın Modeli ön plana çıkmıştır. Neo Klasik büyüme modeline daha yakın olan Lucas'ın modeli bir içsel büyümenin meydana gelmesi için dışsallığa gereksinim duymamaktadır. Büyüme; formasyon süresiyle ve beşeri sermaye stoğuyla oransal olduğu farz edilen beşeri sermaye birikiminin sonucudur. Verilen formasyon süresince beşeri sermaye birikimi bir dışsal büyüme gösterdiğinden, model Neo Klasik modelden ayrılmamaktadır. Bu nedenle Lucas mantıki rakamsal değerler kullanarak beşeri sermaye olarak zengin bir ortamda üretken sistemin daha etkin bir şekilde işlemesi için az da olsa dışsallığı hesaba katmaktadır (Parasız, 2008:195).

Lucas gerçekte bireyin beşeri sermayesindeki artışın kendi verimliliğini arttırmasının dışında bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine katkıda bulunduğunu da belirtmiş, hükümetlerin eğitime ve teknolojik altyapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımın beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etkiler oluşturup, büyümeyi fiziki sermayeye yapılan yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini vurgulamıştır (Kar ve Ağır, 2006:58).

2.1.9.7.3. Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Modeli

Ar-Ge yaklaşımı ekonomik büyümede bilgilerin ve malların farklılaşması üzerinde durmaktadır. Bu modeller yenilikleri ve araştırma geliştirme (AR-GE) harcamalarını özel bir faaliyet olarak görmektedir. Bunun sonucunda da tüketim mallarının çeşidinde bir artış olmaktadır. Ar-Ge modelinin en önemli özelliği bilginin tesadüfi değil de bilinçli bir süreç sonucunda ortaya çıkmasıdır (Parasız, 2008:196; Berber, 2006:181).

Ar-Ge modelleriyle ilgili olarak literatürde çok sayıda çalışma yer almasına karşılık üç yaklaşım belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu üç yaklaşım Paul Romer (1990) modeli, Grossman ve Helpman (1991) modeli ve son olarak da Aghion ve Howitt (1992) modelidir. Bu modellerin özü, Ar-Ge faaliyetleri, bu sektörde istihdam edilen beşeri sermaye ve bu sektörde üretilen yeni ürünlere dayalı bir büyüme modelidir. Ekonominin uzun dönemde sürdürülebilir büyüme etkisine sahip olması, ekonominin bu sektöre aktardığı araştırmacı sayısına bağlıdır (Ateş, 1998:26).

Romer'e göre ekonomik büyüme kar maksimizasyonu hedefleyen firmaların yatırım kararlarından doğan teknolojik gelişme ile olmaktadır. Teknolojinin ayırt edici özelliği ne geleneksel bir mal ne de kamusal mal olmasıdır. Romer modelinde çalışmalardan çıkan ana sonuçlar; beşeri sermaye stokunun ekonomik büyümeyi belirlediği, ekonominin denge halindeyken Ar-Ge sektörüne ayrılan beşeri sermaye miktarının çok düşük olduğu, dünya piyasalarıyla entegrasyonun büyüme oranlarını arttıracığı ve büyük bir nüfusa sahip olmanın büyümeyi sağlamak için yeterli olmadığı şeklindedir (Romer, 1990:71).

Büyümenin aslı itici gücünün Ar-Ge sektöründen kaynaklandığını ileri süren Ar-Ge'ye dayalı içsel büyüme modellerinden bir diğeri olan Grossman ve Helpman modeli ürün çeşitlendirmesi ve içsel teknolojik gelişme modeli olarak da adlandırılmaktadır. Teknolojik gelişmenin de etkisiyle firmaların, uluslar arası piyasaları içine alacak şekilde mal çeşitlendirmesine gitmeleri ve

bu şekilde patent haklarından yararlanarak tekelci güçler elde etmelerinin, ekonomilerin büyüme dinamiğine etkilerini ele almıştır. Ar-Ge'ye ayrılan kaynakların seviyesindeki artışın, ekonomik büyüme hızının artmasına etkide bulunacağı öngörülmüştür (Atagün, 2004:9,10).

Ar-Ge modelleriyle ilgili literatürde öne çıkan yaklaşımlardan üçüncüsü olan ve Schumpetergil içerikli Aghion ve Howitt'in modelinde araştırma ve geliştirme faaliyetleri, ortaya çıkardığı pozitif dışsallıklar dolayısıyla ekonomik büyümeyi arttırma amacıyla olan hükümetlerin vazgeçemeyecekleri bir enstrümandır (Berber, 2006:181).

Aghion ve Howitt (1992), ürünlerin niteliğini geliştiren teknolojik gelişmeleri ve bu sürecin ilerlediği patent rekabetini, içsel büyüme modelleri çerçevesinde analiz etmektedir. Çıkış noktaları, Schumpeter tarafından 1942'de tartışılmış olan "yaratıcı yıkım" sürecidir. Aghion ve Howitt, Schumpeter'in bu düşüncesinden hareketle, bir yaratıcı yıkım sürecine dayalı içsel büyüme modeli geliştirmektedirler. Ekonominin beklenen büyüme oranı, tüm ekonomi içinde yapılan süreğen ve beklenen Ar-Ge faaliyetlerinin miktarına bağlıdır. Dolayısıyla model, ardışık dönemleri içeren bir analize sahiptir. Bireysel Ar-Ge çabaları, ekonominin dinamiğini sağlamada önem kazanmaktadır. Ele alınan dönemdeki Ar-Ge çabaları, izleyen dönemin beklenen çabalarına negatif olarak bağlanmaktadır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, "yaratıcı yıkım"dır. İlk dönemde yapılacak Ar-Ge yatırımlarının miktarı, izleyen dönemdeki tekelci rant bekleyişine bağlıdır. Bu rantlar, ikinci ardışık dönemde üretilen yenilikle sonrasında ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle beklenen rantların bugünkü değeri, ardışık yeniliklerin olasılık dağılımı ile negatif yönlü bir ilişki içindedir. İzleyen dönemde Ar-Ge çabalarının yoğunluğuna ilişkin bekleyişler yükseldikçe, bulunan dönemin yenilikleri daha hızla gözden çıkarılacak ve bunlara yapılan teknolojik geliştirme yatırımları zayıflayacak, yani rantlar azalacaktır. İkincisi, iki sektörlü (Ar-Ge ve imalat sektörleri) ekonomide nitelikli işgücünün alması sektörlerdeki istihdamı ve bunun sonucundaki ücret dinamiğinin yol açtığı değişimlerdir. Ardışık dönemde Ar-Ge yatırımlarının yüksek olacağı

beklentileri, bu sektördeki nitelikli işgücü talebini ve dolayısıyla ücretleri yükseltir, rantları azaltır. Girişimcilerin bu gelişme karşısında, gelecek dönemde yapmayı planladıkları Ar-Ge yatırımları da küçülecektir (Ateş, 1998:46).

2.1.9.7.4. Kamu Politikası Modeli

Geçmişten günümüze devletin ekonomik hayata müdahalesini savunanların yanı sıra yapılan müdahalelerin gereksiz olduğunu ve ekonomik hayata zarar vereceğini savunan düşüncüler var olmuştur. Şimdilerde daha dengeli bir görüş açısına göre, bazı alanlarda kamu müdahalesi, ekonomik büyümenin sürdürülmesi açısından gereklidir; ancak diğer faaliyetlerin özel sektöre bırakılması daha yerinde olur. İçsel büyüme teorisi, bu alanların neler olacağına bazı açıklamalar getirmektedir (Pio, 1993:118).

Kuram, fiziksel ve beşeri sermaye birikimi için şirketler ve hükümet politikalarının ekonomik teşvikleri değiştirerek (vergiler ve sübvansiyonlar yoluyla), araştırma-geliştirme ve eğitime yaptıkları yatırımın rolünü analiz ederek teknolojideki değişikliğin büyüme üzerine etkisini açıklamaya çalışmaktadır (Han ve Kaya, 2004:304).

Barro (1990) tarafından öne sürülen Kamu Politikası Modeli'nde kamu sektöründe sağlanan mal ve hizmetler birer üretim faktörü olarak varsayılmış ve kolaylık sağlamak adına emek düşürülerek üretim fonksiyonunun sermaye ve söz konusu kamu malına bağlı olduğu kabul edilmiştir. Modelde yine basitlik açısından hükümetin tek gelirin bir gelir vergisi, tek giderinin de kamu malının arzı olduğu ve bütçenin daima denk tutulduğu kabul edilmektedir (Yülek, 1997:10).

Modelde hükümetler, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için hem yatırım yapacak hem de yatırımların artırılması için özel sektör vergi teşvikleri ve sübvansiyonlarla desteklenecektir. Özel sektör yatırımları bir taraftan sermaye stokunu arttırırken, dolaylı olarak artan vergi gelirleri de kamu

malının arzını arttıracaktır. Böylece özel sektör yatırımları ekonomiye iki ayrı yoldan katkı sağlayacaktır (Berber, 2006:182,183).

İçsel büyüme teorisi kamu politikalarına büyüme alanında önemli görevler yüklemektedir. Bu gereklilik, üretim ve yatırımların taşıdığı pozitif dışsallıktan, beşeri sermayenin üretimdeki öneminden, alt yapı ve istikrar gibi kamu politikalarının doğrudan sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, Ar-Ge, eğitim, finansal kalkınma, dış ticaretin liberalize edilmesi, verimli kamu harcamaları politikalarına önem vererek ekonomik büyümelerini hızlandırabilirler (Kar ve Taban, 2003:152).

2.2. İlgili Araştırmalar

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi iktisat literatüründe üzerinde en çok durulan konulardan biri olmuştur. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin yoğun talep görmesine neden olan faktörlerin başında 1990'lı yılların sonlarına doğru sosyalizmin çökmesi sonucunda piyasa mekanizması lehine gelişen uygulamalar dolayısıyla gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının artması gelmektedir. Diğer neden ise, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin iki yönlü olması ve her iki yönün de teorik temellere dayanmasıdır (Sarı, 2003:26). Kamu harcamalarının artışı ile ilgili görüşlerini ortaya koyan Wagner, ekonomik faaliyetlerdeki artışın kamu harcamalarında bir artışa neden olacağını belirtmiştir. Diğer taraftan Keynes, Wagner'in aksine, kamu harcamalarının ekonomik faaliyetlerdeki artışlar sonucunda yükselmediğini, aslında kamu harcamalarının artması sonucunda ekonomik faaliyetlerin arttığını savunmaktadır (Arısoy, 2005:64).

Literatürde yer alan çalışmalar çoğunlukla Wagner ve Keynes hipotezlerinin geçerliliğini sınamak amacıyla olmakla beraber, bu çalışmada da ulaşılabilen kaynaklar itibarıyla bir araştırma yapılmıştır. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmeye yönelik çalışmalar

hem yabancı literatürden hem de Türkiye için yapılan çalışmalardan derlenerek çalışmanın bu kısmında sunulmaktadır.

2.2.1. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Türkiye'ye Yönelik Literatür

1938-1995 yıllarını kapsayan çalışmada Türkiye ekonomisi için kamu harcamaları ve GSMH arasındaki ilişkiyi uyarlamalı beklentiler modeline dayalı basit regresyon ve eşbütünleşme testleriyle analiz eden Terzi (1998)'in çalışmasında, ayrıca uygulanan birim kök/ko-entegrasyon analizleriyle değişkenlerin zaman serileri özellikleri ile kısa ve uzun dönem esneklikleri belirlenmiştir. Türk ekonomisinde kısa dönemde kamu harcamalarının gelir esnekliğinin 0.33-0.39, uzun dönemde ise 0.95-1.10 aralığında bir değer olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, uzun dönemde GSMH'da yüzde bir değişik olduğu zaman kamu harcamalarında hemen hemen aynı oranda bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Uygulanan ko-entegrasyon analizi GSMH ile kamu harcamalarının zaman içinde birlikte hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu ampirik bulgu Türkiye Ekonomisi için Wagner Kanunu'nun geçerli olduğunu vurgulamıştır.

Ayrıca, Terzi (1999) farklı bir çalışmada, 1950- 1995 dönemine ait verileri kullanarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla eşbütünleşme ve nedensellik analizi uygulamış, iki değişkenin zaman içinde birlikte hareket ettiğini, yani, serilerin eşbütünleşik olduklarını belirlemiştir. Uygulanan analizler kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru olduğunu göstermiştir. Bu ampirik bulgu, Türkiye ekonomisinde Wagner Kanunu'nun geçerli olduğunu ve kamu harcamalarının önümüzdeki yıllarda milli gelirdeki artışla birlikte artacağını göstermektedir.

Ulutürk (2001), Türkiye'de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada, iki sektörlü üretim fonksiyonu

modelini kullanarak, 1963-1994 dönemine ilişkin verileri incelemeye tabi tutmuştur. Çalışmanın sonunda, Türkiye’de kamu harcamalarının büyüme yönlü bir etki yarattığı ve kamu kesiminin büyük olmasının ekonomik büyümeyi hızlandırdığı sonucuna kamu kesiminde faktör verimliliğinin özel sektöre göre daha yüksek olması dolayısıyla ulaşılmıştır. Ayrıca, kamu kesiminin özel sektör üzerindeki dışsallık etkisinin pozitif olduğu da görülmüştür.

Uzay (2002), Türkiye için 1971-1999 döneminde kamu büyüklüğünün büyüme üzerindeki etkisini iki sektörlü üretim fonksiyonu çerçevesinde araştırmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye’de kamu büyüklüğünün kuvvetli olmamakla birlikte büyümeyi olumsuz yönde etkilediği, ancak kamu harcamalarındaki artışın büyümeyi olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Kamu büyüklüğü ile büyüme arasında negatif bir ilişki olmasının yani GSYİH’den kamu harcamalarına ayrılan payın arttıkça büyümenin azalmasının en önemli sebebinin kamu harcamalarındaki artışın yozlaşmaya neden olduğunu ileri sürmüştür. Değişkenler arasında tespit edilen pozitif ilişki ile ilgili olarak da sermaye birikimindeki ve işgücü stokundaki artışın büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kar ve Taban (2003) Türkiye’deki kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkilerini 1971-2000 dönemine ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmalarında kamu harcamalarından eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı harcamalarını ele almışlardır. Eşbütünleşme yaklaşımı ile analiz ettikleri harcama türlerinden; eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif, sağlık harcamalarının büyümeye etkisinin negatif ve altyapı harcamalarının ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Sarı (2003), 1987-2000 dönemini kapsayan çalışmasında kamu harcamaları ile kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik analizleri çerçevesinde incelemiş ve iki değişken arasındaki

nedenselliğin gelirden harcamaya doğru olduğuna ilişkin sonuçlar elde etmiştir.

Şimşek (2003), çalışmasında askeri ve askeri olmayan kamu harcamalarının gayrisafi yurtiçi özel yatırımlar üzerindeki etkilerini, ko-entegrasyon ve hata düzeltme modeli tekniklerini kullanarak analiz etmektedir. Türkiye ekonomisine ilişkin 1970-2001 dönemi verileriyle yapılan analizde, askeri harcamaların özel yatırımlar üzerindeki net etkisinin pozitif olduğu ve kamu sermaye harcamalarının özel yatırımları bazı durumlarda uyarırken bazı durumlarda da baskı altına aldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ghali (1999), Cao ve Li (2001)'nin yaklaşımı doğrultusunda yaptıkları çalışmada Artan ve Berber (2004), kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi çoklu ko-entegrasyon tekniğinden yararlanarak 1987-2003 dönemi için test etmişler ve çalışmanın sonucunda uzun dönemde kamu kesimi büyüklüğünün ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini, ancak, kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığını belirtmişlerdir.

Wagner Kanunu'nun Türkiye için geçerliliğini sınavan diğer bir çalışma da Çavuşoğlu (2005)'e aittir. Çavuşoğlu (2005) çalışmasında, Wagner Kanunu'nun Türkiye için ampirik geçerliliğini "sınır sınaama yaklaşımı"ni kullanarak sınamıştır. Bu yaklaşım, kamu sektörü faaliyetleri ve ekonomik gelişme arasında bir uzun dönem ilişkisi olup olmadığını sınavarken, eşbütünleşme sınamalarının ön koşulu olarak bütünleşme derecesinin doğru belirlenmesi gereğini ortadan kaldırma olanağı tanımaktadır. Wagner Kanunu'nun ampirik incelemesi, iki adet yıllık veri öbeği ve yasanın beş ayrı ifade şekli kullanılarak yapılmıştır. 1923-2003 zaman aralığını kapsayan veri öbeğinde, konsolide bütçe harcamaları verisi kullanılmıştır. Ancak, bu çalışmada verilerle desteklenen herhangi bir uzun dönem Wagner ilişkisinin varlığına dair bir bulguya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada ulaşılan sonuç, Türkiye'de kamu sektörü faaliyetleri ile ekonomik gelişme arasında zayıf bir ilişkinin olduğu şeklindedir.

Arısoy (2005) 1950-2003 dönemine ait yıllık verileri kullanarak Türkiye için yapmış olduğu çalışmada, cari, yatırım, transfer ve transfer dışı harcamalarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner ve Keynes hipotezleri çerçevesinde analiz etmiştir. Eşbütünleşme ve nedensellik testleri kapsamında yapmış olduğu analizde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Söz konusu sonuçlar, uzun dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artıracığını öne süren Wagner Kanunu'nu desteklemektedir.

Gacener (2005) ise Türkiye açısından Wagner Kanunu'nun geçerliliği 1987-2003 dönemi itibarıyla analiz etmiş ve yapmış olduğu uygulamada Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve ekonomik büyüme gerçekleştikçe kamu harcamalarının da bu ekonomik büyümeden daha hızlı arttığını belirlemiştir.

Işık ve Alagöz (2005), 1985-2003 dönemini kapsayan çalışmalarında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için Wagner Kanunu'nun geçerliliği çerçevesinde incelemiştir. Wagner Kanunu temelinde kamu harcamalarının büyüklüğü ve ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koyan çok farklı modeller olmasına karşılık bu çalışmada, iktisat literatüründe yaygın olarak kullanılan beş farklı model ele alınmıştır. Reel kamu harcamaları ve reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenleri kullanılarak yapılan analizlerin sonucunda kamu harcamalarının ve ekonomik büyümenin karşılıklı olarak birbirini etkilediği tespit edilmiştir.

Yılmaz ve Kaya (2005), 1975-2003 dönemi Türkiye verilerini kullanarak kamu harcaması çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmişlerdir. Ekonomik ayrıma göre nitelendirilen cari, yatırım ve transfer harcaması kalemlerini ele alarak, cari harcamalarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu, yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı

olduğu ve transfer harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu şeklinde sonuçlara ulaşılmıştır.

Kar ve Ağır (2006) yapmış oldukları çalışmada, 1926-1994 dönemi verilerini kullanarak içsel büyüme modelleri tarafından sıkça vurgulanan beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik testleri ile incelemiştir. Beşeri sermayeyi göstermek üzere literatürde kullanılan göstergelerden sağlık harcamalarının ve eğitim harcamalarının gelir içindeki payı kullanılarak, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı eşbütünleşme yaklaşımı ile gösterilmiş ve bulgular değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin seçilen beşeri sermaye göstergesine duyarlı olduğunu ortaya koymuştur.

İki sektörlü üretim fonksiyonundan hareketle kurulan modeller ile Türkiye'de toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme ve yatırımlar üzerindeki etkilerini 1980-2005 itibarıyla analiz eden Altay ve Altın (2008), kamu harcamaları, cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklinde uygulamaya dahil edilerek kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ve incelenen dönemde özel sektörün faktör verimliliğinin kamu sektöründen daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, kamu harcamalarındaki artışın kısa dönemde, pozitif dışsallıklar sayesinde toplam yatırımları olumlu etkilediği, uzun dönemde de kamu büyüklüğünde meydana gelen artış nedeniyle toplam yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yarattığı bulunmuştur.

Yılmaz ve Kaya (2008), 1990-2001 dönemine ait yedi coğrafi bölgeyi kapsayan çalışmalarında bölgesel kamu harcamaları ve bölgesel ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada kullanılan değişkenler, bölgesel kamu harcamalarının bölgesel hasılaya oranı ve kişi başına bölgesel hasıla büyüme oranıdır. Uygulamada panel veri analizlerinde kullanılan sabit etkili tahmin modeli kullanılmış olup, ulaşılan sonuçlar bölgesel kamu harcamaları ve bölgesel ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamsız bir ilişkinin olduğu şeklindedir.

Bağdigen ve Beşer (2009) çalışmalarında, 1950-2005 dönemine ait yıllık veriler kullanarak Türkiye’de ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Wagner Kanunu açısından analiz etmişlerdir. Bu çalışmanın, Türkiye örneği ele alınarak yapılan diğer çalışmalardan farkının, ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin Granger nedensellik testine ilave olarak, Hsiao (1979) ve Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik yöntemlerini kullanarak, yedi model ile analiz edilmesi olduğunu ifade etmişler ve elde edilen bulgularda, bir model dışında hiçbir modelde Wagner Kanunu’nu destekler nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır.

Başar, Aksu, Temurlenk ve Polat (2009) ise Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Wagner ve Keynes yaklaşımları çerçevesinde 1975-2005 dönemi yıllık verilerini kullanarak sınır testi yaklaşımı ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda, alt kalemler itibariyle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığı, Wagner yaklaşımının incelenen dönem itibariyle Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığı şeklinde sonuçlara ulaşarak, toplam kamu harcamalarının hasıladan negatif olarak etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Selen ve Eryiğit (2009), kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi açıklayan Wagner Kanunu’nun Türkiye açısından geçerliliğini araştırmışlar ve 1923-2006 dönemine ilişkin toplam kamu harcaması, GSMH ve nüfus verilerinden oluşan zaman serilerini kullanmışlardır. Wagner Kanunu’nu yorumlayan beş model kullanılmış olup, bu modeller üzerinden gerçekleştirilen analizler Wagner Kanunu’nu destekler niteliktedir. Modeller açısından bakıldığında destekleme güçleri farklılaşmakla birlikte, genel olarak GSMH’den kamu harcamalarına doğru işleyen pozitif yönlü bir etkileşimin var olduğu tespit edilmiştir.

Oktayer ve Susam (2009) kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye için 1970-2005 dönemi verilerini kullanarak test etmişler,

ancak toplam kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir sonuca ulaşılmadığı için veri aralığı daraltılarak 1970 ve 1998 yılları için tekrar test yapılmıştır. Ampirik test sonuçlarına göre, toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamlı çıkmamıştır. Ancak kamusal yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen diğer bir çalışma ise Aytaç ve Güran (2010)'a aittir. 1987-2005 dönemini kapsayan çalışmada Türkiye'deki ekonomik sınıflandırmaya göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, yapısal kırılma göz önüne alınarak nedensellik ilişkisi ve vektör otoregresyon (VAR) analizi kullanılarak incelenmiş, ekonomik büyümeden cari harcamalara ve toplam harcamalara doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür. Sonuç itibarıyla incelenen dönemde Türkiye'de büyümedeki bir artışın kamu harcamalarındaki artışı beraberinde getireceği sonucuna ulaşılmıştır.

Takım (2010) çalışmasında, Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1998:1-2009:3 dönemini kapsayan üçer aylık veriler kullanarak ampirik olarak test etmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, gayri safi yurtiçi hasıla ile kamu harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Nişancı, Uçar ve Karabıyık (2011), 1950-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini Wagner ve Keynes hipotezlerine dayalı olarak, hata düzeltme ve nedensellik ilişkisi çerçevesinde test edip, milli gelir ile kamu harcamaları arasında kısa dönemde nedensellik ilişkisinin yokluğuna, uzun dönemde milli gelirden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşmışlardır. Yapılan tahminlerden elde edilen sonuçlar, Türkiye için uzun dönemde, Wagner hipotezinin geçerli olduğunu, fakat Keynes hipotezinin geçerli olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda ekonomik büyüme olgusunda kamu

harcamalarının tek başına etkin bir politika aracı olarak kullanılamayacağını ileri sürmüşlerdir.

2.2.2. Yabancı Literatür

Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli çalışmalardan birisi Landau (1983)'e aittir. Landau çalışmasında, 96 ülkenin 1961-1976 dönemine ilişkin verilerini kullanmıştır. Kamu tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payı ile reel kişi başı GSYİH büyüme oranı arasında negatif bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir.

Ram (1986) çalışmasında, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için 115 ülkeye ait 1960-1980 dönemi verilerini kullanmıştır. 1960 ve 1970 yılları arasındaki olası yapısal değişimleri ortaya çıkarmak adına tahminler 1960-70 ve 1970-80 dönemi için ayrı ayrı ifade edilmiş olup analizde ele alınan 115 ülke gelir seviyelerine göre dört farklı gruba ayrılmıştır. Çalışmada varılan en önemli sonuçlar; kamu büyüklüğünün ekonomik performans ve büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğu, kamu büyüklüğünün dışsallık etkisinin genelde pozitif olduğu, kamu sektörünün faktör verimliliğinin en azından 1960'lı yıllar boyunca daha yüksek seviyelerde görüldüğü, her bir ülke için gözlem sayısı nispeten küçük olmasına rağmen zaman serisi verilerinin ve elde edilen tahminlerin uyum içerisinde olduğu, 1960'lı yıllar itibarıyla karşılaştırıldığında kamu büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerindeki pozitif dışsallık etkisinin 1970'li yıllarda daha güçlü olduğu, ancak kamu sektörü görece faktör verimliliğinin belki gerilemiş olduğu şeklindedir.

Rao (1989) ise, çalışmasında 48 ülkeye ait 1960-1980 dönemi verilerini kullanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini test etmiştir. Aynı zamanda yapmış olduğu çalışmasında Ram (1986)'ı eleştirerek kullandığı tahmin denklemlerinin geçerlilikleri yeterince kanıtlamayan varsayımlara dayandığı görüşünü ileri sürmüştür.

İktisat literatüründe kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan çalışmalardan büyük ölçüde etki yaratan diğer bir örnek ise Barro (1989a)'a aittir. 1960-1985 dönemine ilişkin 98 ülkeyi kapsayan çalışma, büyüme, verimlilik ve yatırım ile ilgili bazı ampirik düzenlemeleri ele almıştır. Kişi başına büyüme ve özel yatırımların GSYİH'ye oranı kamu tüketim harcamalarının GSYİH'ye oranı ile karşılaştırılmıştır. Kamu tüketim harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ile büyüme arasında ters bir ilişkinin olduğu ve büyüme ile kamu yatırımlarıyla büyümenin önemsiz sayılacak kadar az ilişkili olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Büyüme oranlarının siyasi istikrar tedbirleri ile pozitif yönde bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmiştir.

Yine farklı bir çalışmasında Barro (1989b), 72 ülkeyle ilgili 1960-1985 dönemine ilişkin veri seti kullanarak yaptığı analizinde kamu tüketim harcamalarının kişi başına büyüme ve yatırım oranıyla arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşırken, kamu yatırım harcamaları ve büyüme arasında ise pozitif bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir.

Devarajan ve diğerleri (1996), gelişmekte olan 43 ülkeyle ilgili 1970-1990 dönemine ilişkin yıllık veri seti kullanarak kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi toplam merkezi yönetim bütçe harcamaları (cari ve sermaye dahil) ile savunma, eğitim, sağlık, ulaşım ve iletişim harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisindeki payı aracılığıyla analiz etmişlerdir. Cari harcamaların payındaki bir artışın büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin olduğunu, kişi başına büyüme oranı ile kamu harcamalarının kapital bileşeni arasında negatif bir ilişkinin var olduğunu ifade etmiştir.

Loizides ve Vamvoukas (2005), Birleşik Krallık, Yunanistan ve İrlanda ile ilgili verileri kullanarak Granger nedensellik testi aracılığıyla kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analizler neticesinde çalışmada ele alınan tüm ülkeler için kısa ya da uzun dönemde kamu harcamalarının büyümeye neden olduğunu, Yunanistan için artan ekonomik faaliyetlerin kamu harcamalarında artışa neden olacağını ileri

süren Wagner hipotezini desteklediğini ve trivariate (enflasyonun ek bir değişken olarak dahil edildiği) model benimsendiğinde ise benzer sonuçlara Birleşik Krallık için de ulaşılabileceğini ifade etmişlerdir.

Kumar (2009), Doğu Asya Ülkeleri (Çin, Hong Kong, Japonya, Tayvan ve Güney Kore) için yaptığı çalışmada 1960-2007 dönemine ilişkin verileri kullanarak Gregory ve Hansen yapısal kırılma teknikleri aracılığıyla reel kamu harcamaları ve reel gelir arasında mevcut bir ilişki tespit etmişlerdir. Elde edilen bulgular, Wagner Kanunu'nun söz konusu ülkeler için geçerli olduğu ve Hong Kong haricinde gelir esnekliğinin çok anlamlı olmadığı şeklindedir.

Wu, Tang ve Lin (2010), çalışmalarında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek üzere 182 ülkeyi ele alan ve 1950 yılından 2004 yılına kadar olmak üzere geniş bir dönemi kapsayan örneklem kullanmışlardır. Analizlerini panel Granger nedensellik testi çerçevesinde gerçekleştirmiş olup, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığını saptamışlardır. Ulaşılan sonuçlar Wagner Kanunu'nu destekler nitelikte olup, hükümetin ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını dile getirmişlerdir.

3. YÖNTEM

Çalışmada ilk olarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi ele alınarak teorik çerçevede anlatılmış ve sonrasında literatür taraması yapılarak daha önce yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Bu bölümde, Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik model kurularak incelenmesi amaçlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu bölümde, Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla kullanılacak zaman serilerinin durağan olup olmadığını araştırmak üzere ilk olarak durağanlık analizlerinde kullanılacak testlerin tanıtılması amaçlanmıştır.

3.1.1. Birim Kök Testi

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değerinin, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilir. Bu nedenle, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değer daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bunun için değişik yöntemler geliştirilmiş olmakla birlikte, ekonometride birim kök analizi olarak bilinen yöntemle, serilerinin durağan olup olmadıkları belirlenebilmektedir (Tarı, 2002:373). Bir seride birim kökün varlığını araştıran sistematik test Dickey ve Fuller tarafından ortaya konan bir testtir (Bozkurt, 2007:34).

Birim kök’ün varlığını tespit etmek için kullanılan testlerden, Dickey-Fuller (DF) ve Çoğaltılmış Dickey-Fuller (ADF) testlerin en

tanınmışlarındandır. Standart Dickey-Fuller testi hata terimlerinin bağımsız ve aynı şekilde dağılımlarının varsayımı üzerine kurulmuştur. Hata terimi bazen farklı varyans şeklinde veya seri korelasyon şeklinde dağılmış olabildiğinden iki farklı yaklaşımla Dickey-Fuller testi biraz değiştirilmiştir. Bunlardan biri parametrik yaklaşım olarak bilinen çoğaltılmış DF testidir (ADF test).İkincisi nonparametrik olan Philips-Perron testidir (Kutlar, 2005:307,308).

3.1.1.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Testi

Genişletilmiş Dickey-Fuller testi uygulamada aşağıdaki genel denklem aracılığıyla yapılır:

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_t + \gamma Y_{t-1} + \delta_1 \Delta Y_{t-1} + \dots + \delta_p \Delta Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (3.1)$$

Bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin başlangıçtaki Dickey-Fuller denklemlerine ekstra terim olarak eklenmeleri bu denklemleri arttırdığı gibi kalıntılardaki pozitif otokorelasyonu da ortadan kaldırır. Denklemlerin ne kadar ekstra terim içereceğini belirlemek için genelde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ile Schwartz Bayesyen Kriteri (SBC) kullanılır. Kalıntıları normal dağılıma sahip olan çok büyük örneklerde bu metodlar benzer gecikme uzunluklarını seçebilir. Pratikte, SBC ile seçilen model, AIC veya t-testi ile seçilecek olandan daha tutumlu olacaktır. Ayrıca eğer kalıntılar otokorelasyonlu değilse Breusch-Godfrey'in kullandığı Lagrange Çarpanı (LM) testi uygulanabilir (Takım, 2010:114).

3.1.1.2. Phillips-Perron Testi

Phillips-Perron testi, zaman serilerinin birim kök içerip içermediğinin belirlenmesinde kullanılan diğer bir testtir. Phillips-Perron (1988) testi ADF testinden farklılıklar göstermekte olup, bu model aracılığıyla yapılan parametrik bir model olmadığından normal dağılım göstermeyen serilerde daha sağlıklı sonuçlar elde edilmektedir. Phillips-Perron (PP) için;

H_0 : birim kökün varlığını, yani serinin durağan olmadığını,

H_1 : serinin birim kök içermediğini, yani serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

PP test istatistiği değeri, istatistiklerin kritik değerlerinden daha negatif ise birim kök varlığını öne süren sıfır hipotezi red edilmektedir (Demireli, Akkaya ve İbaş, 2010:60).

PP testleri, aşağıda yer alan regresyonun hesaplanmasıyla yapılmaktadır (Şimşek, 2003:47):

$$\Delta Y_t = a + cY_{t-1} + d_1 \Delta Y_{t-1} + d_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + d_{p-1} \Delta Y_{t-p-1} + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

Bu eşitlikte yer alan terimlerden;

ΔY ; Y serisinin ilk farkını,

a, c, d_1, d_2, \dots, d_{p-1} ; parametreleri,

t; zamanı, p; parametre sayısını ifade eden alt indisi ve

ε_t ; hata terimini göstermektedir.

Sıfır hipotezi ($H_0 : c = 0$), serinin durağan olmadığını gösterirken, alternatif hipotez ($H_1 : c \neq 0$) ise, serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

3.1.2. VAR Modeli

Makro ekonomik araştırmalarda, değişkenler arasındaki ilişkilerin tanımlanması, tahlili, geleceğe yönelik tahminlerde bulunulması ve tahminlerin bir politika analizinde kullanılması önemlidir. 1970'lerden önce bu tarz ilişkiler, eşanlı denklem sistemleri ile çözülebilmekteydi. Ancak bu yıllardan sonra özellikle ABD ekonomisinde yaşanan kaos, yeni model arayışlarını gündeme getirmiştir. VAR modelleri de böylesine bir zorunluluktan doğan alternatif bir model tekniğidir (Bozkurt, 2007:76).

VAR modeli, Sims (1980) tarafından geliştirilen ve bütün değişkenlerin ayrıma tabi tutulmaksızın içsel kabul edildiği otoregresif bir modeldir. Modelde öncelikle bütün değişkenler için ortak bir gecikme uzunluğu belirlenir. Değişkenler sırasıyla bağımlı değişken alınır ve kendisinin ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri bağımsız değişken alınarak regresyona tabi tutulur (Terzi ve Kurt, 2007:5).

VAR modelleri ile tahmin yapabilmek için, sistemde yer alan tüm değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. VAR modellerinin tahmini sonucunda elde edilen korelasyonlar, ele alınan değişken seti arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmektedir (Bozkurt, 2007:83,91).

İki değişkenli VAR modeli standart şekilde şöyle ifade edilebilir:

$$Y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} X_{t-i} + v_{1t} \quad (3.3)$$

$$X_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} X_{t-i} + v_{2t} \quad (3.4)$$

Yukarıdaki modelde P gecikmelerin uzunluğunu, v ise ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini göstermektedir. VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı,

modele herhangi bir kısıt getirmez. Çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorununun üstesinden gelinir (Özgen ve Güloğlu, 2004:96).

VAR modelinde önemli olan; öncelikle değişkenlerin seçimi, özelliklerinin belirlenmesi ve sıralanmasıdır. Değişkenler dışsaldan içsele doğru sıralanmalıdır. Sıra önemlidir. Matris formunda sıra yanlış belirlenmişse sonuçlar hatalı çıkabilir. Sıralanma doğru belirlendikten sonra durağanlık koşulunun sağlanması gerekir. Stokastik ya da deterministik trendin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu aşamalardan sonra gecikme uzunluklarının belirlenmesi koşulu da sağlanmalı ve sistemin çalıştırıldıktan sonra politik analiz ya da öngörünün yapılması gerekmektedir (Tarı, 2010:456).

VAR modelini yapısal analizde kullanabilmek için gerekli olan üç teknik Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma yöntemidir. VAR modelinde değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiler Granger nedensellik testi ile ortaya konmaktadır. Varyans ayrıştırma analizi değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koyarken, etki-tepki analizi ise incelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi belirlemede, simetrik ilişkileri tespit etmeye yaramaktadır (Cansu, 2006:101). VAR analizinin gerçekleştirildiği çalışmaların çoğunda, modele ilişkin hesaplanan katsayıların yorumlanması yerine, genellikle etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması yöntemleri uygulanmaktadır (Gacener, 2005:110).

3.1.2.1. Etki-Tepki (Impulse Response) Fonksiyonları

Etki-tepki fonksiyonları, VAR modelinde yer alan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelen şoklara karşı ne yönde ve ne ölçüde tepki gösterdiklerini belirlemektedir. Diğer bir ifadeyle, VAR'ın hareketli ortalamalar bölümünden elde edilen etki-tepki fonksiyonları, değişkenlerden birine bir birimlik şok uygulandığında diğer değişken veya değişkenlerin bu değişime gösterdikleri tepkiyi vermektedir (Gacener, 2005:110).

Standart VAR modelinden etki tepki katsayılarını elde etmede en çok kullanılan yöntemlerden birisi, hataların Cholesky ayrıştırması kullanılarak dikeyleştirilmesi ve elde edilen varyans-kovaryans matrisinin çapraz hale getirilmesidir. Bu yüzden değişkenlerin sırasının değiştirilmesi, etki-tepki fonksiyonlarında çok büyük değişmelere yol açabilmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004:7,8). Etki tepki fonksiyonlarının geçerli olabilmesi için aşağıda yer alan matrisin kararlı olması gerekmektedir (Sarı, 2006:91).

Burada B: geri kaydırma işlemcisi $B = y_{t-1}, B^2 = y_{t-2}, \dots$

$$\begin{bmatrix} 1 - \alpha_{11}B & -\alpha_{12}B \\ -\alpha_{21}B & 1 - \alpha_{22}B \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \varepsilon_{y_t} \\ \varepsilon_{z_t} \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \frac{1}{|\Delta|} \begin{bmatrix} 1 - \alpha_{22}B & -\alpha_{12}B \\ -\alpha_{21}B & 1 - \alpha_{11}B \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{y_t} \\ \varepsilon_{z_t} \end{bmatrix}$$

$$|\Delta| = (1 - \alpha_{22}B)(1 - \alpha_{11}B) - \alpha_{12}B\alpha_{21}B$$

$$= (1 - \alpha_{22}B - \alpha_{11}B + \alpha_{11}B\alpha_{22}B^2 - \alpha_{12}\alpha_{21}B^2) \quad \rightarrow 1 - \lambda_1 B - \lambda_2 B + \lambda_1 \lambda_2 B^2$$

$$= (\alpha_{11}\alpha_{22} - \alpha_{12}\alpha_{21})B^2 - (\alpha_{11} + \alpha_{22})B + 1 \quad \rightarrow (1 - \lambda_1 B)(1 - \lambda_2 B)$$

$|\lambda_1|, |\lambda_2| < 1$ ise; matrisin kararlı olduğu ve değişkenlerin aynı zamanda ortak bütünlenebileceği (co entegre) ifade edilebilir. Etki-tepki fonksiyonlarında ε_{y_t} ve ε_{z_t} nin zaman içindeki değişmelerinin y_t ve z_t üzerindeki cari ve gecikmeli etkileri bu fonksiyonlarda ortaya çıkmaktadır. Bu fonksiyon değişkenlerde ani bir şok meydana geldiğinde diğer değişkenlerin vereceği tepkileri gösteren katsayıları elde etmek amaçlı elde edilmektedir. Etki tepki fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

$$y_t = f(\varepsilon_{y_t}, \varepsilon_{y_{t-1}}, \varepsilon_{z_t}, \varepsilon_{z_{t-1}})$$

$$z_t = f(\varepsilon_{y_t}, \varepsilon_{y_{t-1}}, \varepsilon_{z_t}, \varepsilon_{z_{t-1}})$$

Sistemdeki her bir değişkenin kendi ve diğer değişkenlerin hatalarına karşı reaksiyonu etki-tepkiler olarak adlandırılır. Etki-tepkiler aynı büyüklüğün iki farklı görünümünü ifade eder. Şoku veren değişken yönünden etki, şoku alan değişken yönünden ise tepki söz konusudur. İki değişken arasında değişkenlerden birinin diğerine neden olduğu yargılamasına dayalı olarak yapılan bir analiz türüdür (Tarı, 2010:453).

3.1.3. Granger Nedensellik Testi

İktisadi değişkenler arasında var olan sebep-sonuç ilişkileri, nedensellik testleri ile araştırılmaktadır. Granger tarafından 1969 yılında başlatılan iktisatta nedensellik testleri, değişik yazarlar tarafından kullanılan farklı yaklaşımlarla sürdürülmektedir. X ve Y değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunup bulunmadığı nedensellik analizleriyle belirlendiğinde dört farklı durum ortaya çıkmaktadır:

1. $X \rightarrow Y$ (X değişkeni Y değişkenini etkilemekte)
2. $Y \rightarrow X$ (Y değişkeni X değişkenini etkilemekte)
3. $X \Leftrightarrow Y$ (her iki değişken birbirini etkilemekte)
4. $X \not\leftrightarrow Y$ (aralarında bir nedensellik yoktur) (Tarı, 2010:437).

Granger anlamında nedensellik, bir X değişkeni, başka bir Y değişkenine, hem X hem de Y'deki bilgi veri iken eğer Y değişkeni sadece X'e ait geçmiş değerlerin kullanımıyla tahmin edilirse Granger anlamında nedenidir biçiminde ifade edilmektedir (Takım, 2010:12).

X_t ve Y_t gibi iki durağan serinin nedensellik testi aşağıda yer alan denklemler aracılığıyla yapılmaktadır (Granger, 1969:431).

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3.5)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t \quad (3.6)$$

Denklemlerde yer alan m gecikme uzunluğunu, η_t ve ε_t hata terimlerini göstermekte olup, hata terimlerinin birbirinden bağımsız oldukları varsayılmaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmeye yönelik veriler 1980-2010 dönemine ait olup, Devlet Planlama Teşkilatı istatistiklerinden derlenmiştir. Kamu harcamaları ve büyüme ilişkisinin test edilmesi amacıyla cari, yatırım, transfer harcamaları ve sabit fiyatlarla GSYİH değerlerinden yararlanılmıştır.

Cari harcamaların, yatırım harcamalarının, transfer harcamalarının ve toplam harcamaların GSYİH içindeki payları ile sabit fiyatlarla GSYİH, 1980-2010 yılları itibariyle aşağıdaki çizelgede ayrıntılı olarak yer almaktadır. Çizelgede yer alan söz konusu dağılımlar Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılacak olan analizlerde ilgili değişkenler olarak ele alınacaktır.

Çizelge 3.1. Ekonomik Ayrıma Göre Harcama Türleri Ve GSYİH İçindeki Dağılımı

Yıllar	Cari / GSYİH	Yatırım / GSYİH	Transfer / GSYİH	Toplam Harcamalar / GSYİH	Sabit Fiyatlarla GSYİH (Milyon TL.)
1980	% 7	% 2,6	% 5,7	% 15,3	30.409
1981	% 6	% 2,9	% 5,4	% 14,3	31.886
1982	% 5,1	% 2,4	% 3,9	% 11,4	33.022
1983	% 5,7	% 2,5	% 5,7	% 14	34.664
1984	% 5	% 2,3	% 5,4	% 12,8	36.991
1985	% 4,4	% 2,2	% 4,6	% 11,3	38.560
1986	% 4,4	% 2,4	% 5,1	% 11,9	41.263
1987	% 4,8	% 2	% 5,8	% 12,6	45.177
1988	% 4,5	% 1,6	% 6	% 12,1	46.135
1989	% 5,8	% 1,3	% 5,4	% 12,5	46.251
1990	% 6,7	% 1,3	% 4,7	% 12,7	50.532
1991	% 7,8	% 1,4	% 6,2	% 15,4	51.000
1992	% 8,5	% 1,3	% 5,3	% 15,1	54.052
1993	% 8,3	% 1,4	% 8,5	% 18,2	58.399
1994	% 7,1	% 1	% 9,2	% 17,3	55.213
1995	% 6,2	% 0,9	% 9,3	% 16,4	59.184
1996	% 6,5	% 1,2	% 12,2	% 19,8	63.330
1997	% 7,2	% 1,5	% 11,9	% 20,6	68.098
1998	% 7,4	% 1,4	% 13,4	% 22,2	70.203
1999	% 8,8	% 1,5	% 16,6	% 26,9	67.841
2000	% 8,2	% 1,7	% 18,4	% 28,2	72.436
2001	% 8,5	% 2	% 23,3	% 33,8	68.309
2002	% 8,7	% 2,4	% 22,3	% 33,4	72.520
2003	% 8,5	% 1,6	% 20,8	% 30,9	76.338
2004	% 8	% 1,4	% 17,6	% 26,9	83.486
2005	% 7,5	% 1,4	% 15,2	% 24,1	90.500
2006	% 7,8	% 1,5	% 14,2	% 23,5	96.738
2007	% 8	% 1,5	% 14,7	% 24,2	101.255
2008	% 8	% 1,8	% 14,1	% 23,9	101.922
2009	% 9,2	% 2	% 17	% 28,2	97.003
2010	% 8,8	% 2,3	% 15,5	% 26,6	105.680

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Bu çalışmada Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmaya çalışılmaktadır. Ekonomik büyümeyi temsilen sabit fiyatlarla GSYİH, kamu harcamalarını temsilen ise cari, yatırım ve transfer harcamaları ile toplam harcamaların GSYİH içindeki oranları alınmıştır. Veriler Devlet Planlama Teşkilatı’ndan 1980-2010 yılları arası yıllık olarak alınmıştır. Ampirik analizlerde sabit fiyatlarla GSYİH “GSYİH”, cari harcamaların GSYİH içindeki payı “CARI”, yatırım harcamalarının GSYİH içindeki payı “YATIRIM”, transfer harcamalarının GSYİH içindeki payı “TRANSFER” ve toplam harcamaların GSYİH içindeki payı ise “TOPLAMH” şeklinde sembolize edilmiştir.

Çalışmada birim kök testi olarak Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron testleri yapılmıştır. Daha sonra ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla VAR modeli uygulanarak, etki tepki fonksiyonları yorumlanmıştır. Nedensellik boyutunu incelemek için Wald testi kullanılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde uygulamada yer alan testlere ilişkin analizlere yer verilmiş olup, bulgular ve yorumlar analizler ile birlikte sırasıyla ele alınmıştır.

Birim kök testleri uygulanarak serilerin durağanlığı tespit edilmiştir. Durağanlık sınamalarında, tüm serilerin düzey, birinci ve ikinci farkları alınarak ADF ve PP testleri uygulanmıştır. Yapılan ADF testinde bağımlı değişkenin hangi gecikmelerinin regresyon denkleminde yer alacağına karar vermek adına Akaike Bilgi Kriterinden (AIC) yararlanılmıştır. Çizelge 4.1' de görüldüğü üzere ilgili değişkenlerin düzey halde durağan olmadıkları görülmektedir. Serilerin birinci farkları alındığında %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde sabit ve trendli TOPLAMH değişkeni hariç, tüm değişkenlerin durağan oldukları, yani birim kök içermedikleri görülmektedir. Sadece sabit ve trendli TOPLAMH değişkeninin ikinci farkı alındığında %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 4.1. ADF ve PP Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ADF (Augmented Dickey Fuller)			PP (Phillips Perron)	
	DÜZEY	BİRİNCİ FARK	İKİNCİ FARK	DÜZEY	BİRİNCİ FARK
CARI (sabit)	-1,036930	-3,391306**		-1,21422	-4,40071**
CARI (sabit+trend)	-3,049468	-4,071426**		-2,862632	-4,24612**
GSYIH (sabit)	0,664726	-5,492568*		1,307334	-5,495235*
GSYIH (sabit+trend)	-2,016165	-5,573567*		-2,016165	-5,825152*
TOPLAMH (sabit)	-0,746104	-2,975881***		-0,901103	-4,579719*
TOPLAMH (sabit+trend)	-2,310806	-2,909100	4,200375**	-2,187682	-4,476287*
TRANSFER (sabit)	-0,896862	-3,123244**		-1,083649	-4,465571*
TRANSFER (sabit+trend)	-2,028315	-3,077294	3,233770	-1,840945	-4,378138*
YATIRIM (sabit)	-2,537507	-4,921026*		-1,901324	-4,933774*
YATIRIM (sabit+trend)	-1,726437	-5,547130*		-1,001927	-6,663918*

NOT: * %1 , ** %5 ve *** %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Serilerin durağanlığı belirlendikten sonra VAR Modeli sonuçlarına yer verilecektir. Analizimizde yer alan değişkenlere ilişkin VAR Modelinin tahmin sonuçları aşağıda yer almaktadır. İlk olarak DCARI ve DGSYIH serisine ilişkin VAR Modeli tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Sonrasında DYATIRIM ve DGSYIH, DTRANSFER ve DGSYIH, DTOPLAMH ve DGSYIH serilerine ilişkin sonuçlara yer verilecektir.

Çeşitli bilgi kriterlerine göre belirlenen gecikme uzunlukları Çizelge 4.2. de yer almaktadır. LR, FPE ve AIC bilgi kriterlerini minimum yapan değerler optimal gecikme uzunluğunu verdiği için, DCARI ve DGSYIH serisi için optimal gecikme uzunluğu 2'dir ve VAR Modeli de 2 gecikme sayısı ile oluşturulmuştur.

Çizelge 4.2. DCARI ve DGSYIH Serisi İçin Optimal Gecikme Uzunluğu

Geckime Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-273.3874	NA	5432799.	21.18364	21.28042*	21.21151*
1	-271.6369	3.097012	6471985.	21.35668	21.64701	21.44029
2	-265.0633	10.61893*	5350264.*	21.15871*	21.64260	21.29805
3	-264.3887	0.985933	7031938.	21.41451	22.09195	21.60959
4	-260.4054	5.208906	7273142.	21.41580	22.28679	21.66661

NOT: * belirlenen gecikme sayısını ifade etmektedir.

Çizelge 4.3. DCARI ve DGSYIH Serisi İçin VAR (2) Modeli Tahmin Sonuçları

	DCARI	DGSYIH
DCARI(-1)	0.141308	1454.576
	(0.21536)	(890.941)
	[0.65614]	[1.63263]
DCARI(-2)	0.032730	-2494.372
	(0.21141)	(874.611)
	[0.15481]	[-2.85198]
DGSYIH(-1)	1.64E-05	0.007940
	(4.8E-05)	(0.19750)
	[0.34395]	[0.04020]
DGSYIH(-2)	2.25E-05	-0.014077
	(5.1E-05)	(0.21237)
	[0.43747]	[-0.06629]
C	0.019280	2535.266
	(0.21964)	(908.637)
	[0.08778]	[2.79019]
Adj, R-squared	-0.134657	
F-statistic	0.198934	

Model tahmin edildikten sonra hata terimine ait testlerin yapılması ve tahmin edilen VAR modelinin durağan bir yapı gösterip göstermediğinin test edilmesi gerekir. Önce otokorelasyon için LM testi yapılacaktır.

Çizelge 4.4. Otokorelasyon LM Test Sonuçları (DCARI ve DGSYIH Serisi)

Lags	LM-Stat	Prob
1	1.021508	0.9065
2	2.898642	0.5749
3	2.413806	0.6601
4	6.696228	0.1528
5	5.693518	0.2232
6	2.899068	0.5749
7	1.074423	0.8983
8	2.038569	0.7287
9	1.183476	0.8808
10	13.85448	0.0078
11	6.677412	0.1539
12	3.505212	0.4771

Tahmin edilen VAR modelindeki hata terimleri arasında otokorelasyonun olup olmadığını saptamak için uygulanan LM testi sonuçlarına göre, ele alınan 12 gecikme düzeyinde ve %5 anlamlılık

düzeyinde otokorelasyonun olmadığı saptanmıştır. Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için sabit olup olmadığını saptamak için uygulanan White Heteroskedasite Test sonucu ise aşağıdaki çizelgede yer almaktadır.

Çizelge 4.5. White Heteroskedasite Test Sonuçları (DCARI ve DGSYIH Serisi)

Chi-sq	Df	Prob.
18.12108	24	0.7971

Yukarıda yer alan çizelgenin sonuçlarına bakıldığında hata teriminin varyansının tüm gözlemler için değişmediği, diğer bir deyişle değişen varyans sorunu ile karşılaşılmadığı görülmektedir.

VAR modeli tahmini sonucunda ulaşılan etki-tepki fonksiyonu grafiklerine yer vermeden önce VAR analizinde negatif ve pozitif bir şekilde tespit edilen ilişkinin yönünü ve kaynağını belirlemek amacıyla, Wald Testi yapılmıştır. Sonuçlar aşağıda gösterildiği şekildedir.

Çizelge 4.6. Wald Testi Sonuçları (DCARI ve DGSYIH Serisi)

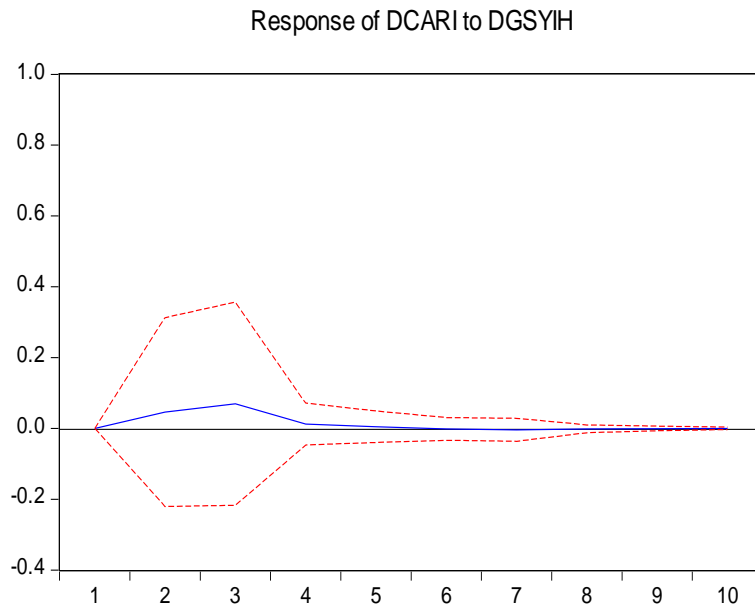
Değişkenler	F Hesaplanan	Nedensellik ilişkisi
DCARI-DGSYIH	0.167696	Nedensellik ilişkisi yoktur.
DGSYIH-DCARI	4.413044	Nedensellik ilişkisi vardır.

DCARI ve DGSYIH serisi için yapılan Wald Testi sonuçlarına göre; hesaplanan F değeri (0.167696) F tablo değerinden (3.42) küçük olduğundan DGSYIH değişkeninden DCARI değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

DGSYIH ve DCARI serisinde hesaplanan F değeri (4.413044) F tablo değerinden (3.42) büyük olduğundan, DCARI değişkeninden DGSYIH değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

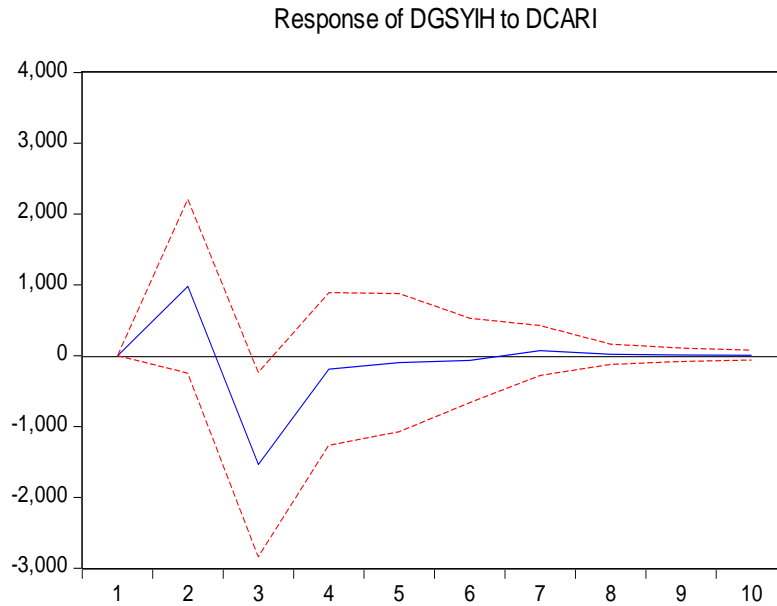
Nedensellik analizinden sonra DCARI ve DGSYIH serisiyle ilgili son adım etki-tepki fonksiyonu grafiklerine yer vermektir.

Şekil 4.1. DGSYIH Değişkenindeki Bir Birimlik Şokun DCARI Değişkeni Üzerindeki Etkisi

Şekil 4.1. seçilen zaman dönemi içinde DGSYIH değişkeninde meydana gelen “bir” standart hatalık şokun DCARI değişkenindeki değişimleri nasıl etkilediğini göstermektedir. Grafikte görüldüğü üzere, etki 3. döneme kadar pozitif bir seyir izlemektedir. 3. döneme kadar olan pozitif artış, 3. dönemden sonra yerini azalışa bırakmıştır ve 4. dönemden sonra DCARI değişkeni ortalamaya dönme eğilimi göstermiştir.

Şekil 4.2. DCARI Değişkenindeki Bir Birimlik Şokun DGSYIH Değişkeni Üzerindeki Etkisi

Şekil 4.2. DCARI değişkeninde meydana gelen “bir” standart hatalık şokun DGSYIH değişkeni üzerindeki etkisini göstermektedir. Ele alınan dönem içerisinde DCARI değişkeninde meydana gelen “bir” birimlik şok DGSYIH değişkeni üzerinde başlangıçta negatif bir etkiye sahip iken, 2. döneme doğru bir artış göstererek pozitif bir hal almıştır. 2. dönemden 3. döneme doğru tekrar azalış göstererek negatif bir seyir izlemektedir. 3. dönemden 4. döneme doğru tekrar bir artış eğilimi göstermiştir. 4. dönemden 10. döneme kadar olan süre boyunca DGSYIH değişkeni ortalamaya dönme eğilimi göstermiştir.

Çizelge 4.7. DYATIRIM ve DGSYIH Serisi İçin Optimal Gecikme Uzunluğu

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-214.4404	NA*	1203528.*	19.67640	19.77558*	19.69976*
1	-212.7104	2.988047	1484269.	19.88277	20.18032	19.95286
2	-211.7094	1.547118	1974447.	20.15540	20.65133	20.27222
3	-211.0026	0.963837	2743616.	20.45478	21.14908	20.61833
4	-205.4342	6.580788	2515941.	20.31220	21.20487	20.52249
5	-204.1032	1.331040	3528215.	20.55483	21.64587	20.81185
6	-201.2421	2.340883	4570929.	20.65837	21.94778	20.96212
7	-191.6361	6.112866	3526192.	20.14874	21.63653	20.49922
8	-180.8954	4.882155	2892205.	19.53595*	21.22210	19.93315

NOT: * belirlenen gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

DYATIRIM ve DGSYIH serisi için optimal gecikme uzunluğu AIC bilgi kriterinin değerini minimum yapan 8'dir. Ancak analizimizde kullanılan veri öbeği yıllık olduğundan ve gözlem sayısının fazla olmamasından dolayı VAR modeli 2 gecikme baz alınarak kurulmuştur. VAR (2) modelinin tahmin sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Çizelge 4.8. DYATIRIM ve DGSYIH Serisi İçin VAR (2) Modeli Tahmin Sonuçları

	DYATIRIM	DGSYIH
DYATIRIM(-1)	0.153154	-1674.343
	(0.19042)	(2360.10)
	[0.80430]	[-0.70944]
DYATIRIM(-2)	-0.124744	-1422.655
	(0.19230)	(2383.45)
	[-0.64868]	[-0.59689]
DGSYIH(-1)	-2.49E-05	-0.165281
	(1.8E-05)	(0.22351)
	[-1.38188]	[-0.73947]
DGSYIH(-2)	2.14E-05	0.050166
	(2.0E-05)	(0.24572)
	[1.07795]	[0.20416]
C	0.001162	2756.716
	(0.08241)	(1021.40)
	[0.01410]	[2.69896]
Adj, R-squared	-0.022087	
F-statistic	0.854133	

Model tahmin edildikten sonra hata terimine ait testlerin yapılması ve tahmin edilen VAR modelinin durağan bir yapı gösterip göstermediğinin test edilmesi gerekmektedir. Önce otokorelasyon için LM testi yapılacaktır.

Çizelge 4.9. Otokorelasyon LM Test Sonuçları (DYATIRIM ve DGSYIH Serisi)

Lags	LM-Stat	Prob
1	1.058272	0.9008
2	4.292758	0.3678
3	1.560393	0.8159
4	8.164014	0.0858
5	2.224350	0.6946
6	2.891141	0.5762
7	7.134797	0.1289
8	4.336585	0.3624
9	3.200367	0.5249
10	6.645893	0.1558
11	3.261357	0.5151
12	3.196117	0.5256

Tahmin edilen VAR modelindeki hata terimleri arasında otokorelasyon olup olmadığını saptamak için uygulanan LM testi sonuçlarına göre, ele alınan 12 gecikme düzeyinde ve % 5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı saptanmıştır. Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için sabit olup olmadığını saptamak için uygulanan White Heteroskedasite Test sonucu ise aşağıdaki çizelgede yer almaktadır.

Çizelge 4.10. White Heteroskedasite Test Sonuçları (DYATIRIM ve DGSYIH Serisi)

Chi-sq	Df	Prob.
27.96212	24	0.2616

Yukarıda yer alan çizelgenin sonuçlarına bakıldığında hata teriminin varyansının tüm gözlemler için değişmediği, diğer bir deyişle değişen varyans sorunu ile karşılaşılması görülmektedir.

VAR analizinde negatif ve pozitif bir şekilde tespit edilen ilişkinin yönünü ve kaynağını saptamak amacıyla, Wald Testi yapılmıştır. Sonuçlar aşağıda gösterildiği gibidir.

Çizelge 4.11. Wald Testi Sonuçları (DYATIRIM ve DGSYIH)

Değişkenler	F hesaplanan	Nedensellik ilişkisi
DYATIRIM-DGSYIH	1.439353	Nedensellik ilişkisi yoktur.
DGSYIH-DYATIRIM	0.442419	Nedensellik ilişkisi yoktur.

DYATIRIM ve DGSYIH serisi için yapılan Wald Testi sonuçlarına göre; hesaplanan her iki F değeri (1.439353 ve 0.442419) F tablo değerinden (3.42) küçük olduğundan DYATIRIM ve DGSYIH değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Nedensellik ilişkisi olmadığından, DYATIRIM ve DGSYIH değişkenleriyle ilgili etki-tepki fonksiyonları grafiklerine yer verilmeyecektir.

Çizelge 4.12. DTRANSFER ve DGSYIH Serisi İçin Optimal Gecikme Uzunluğu

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-240.6387	NA*	37237943*	23.10845	23.20793*	23.13004
1	-238.8666	3.037875	46214849	23.32063	23.61907	23.38540
2	-236.5761	3.490334	55191379	23.48344	23.98083	23.59138
3	-233.7374	3.784881	63798958	23.59404	24.29039	23.74517
4	-229.9453	4.333864	69468165	23.61384	24.50914	23.80814
5	-227.9853	1.866655	94436083	23.80812	24.90239	24.04561
6	-225.5863	1.827787	1.33E+08	23.96060	25.25382	24.24126
7	-216.1495	5.392504	1.08E+08	23.44281	24.93498	23.76665
8	-203.3810	4.864166	79913086	22.60772	24.29885	22.97473
9	-187.3786	3.048081	77152215	21.46463*	23.35472	21.87483*

NOT: * belirlenen gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

DTRANSFER ve DGSYIH serisi için optimal gecikme uzunluğu AIC ve HQ bilgi kriterlerinin değerini minimum yapan 9'dur. Ancak analizimizde kullanılan veri öbeği yıllık olduğundan ve gözlem sayısının fazla olmamasından dolayı VAR modeli 2 gecikme baz alınarak kurulmuştur. VAR (2) modelinin tahmin sonuçları aşağıda yer almaktadır.

**Çizelge 4.13. DTRANSFER ve DGSYIH Serisi İçin VAR (2) Modeli
Tahmin Sonuçları**

	DTRANSFER	DGSYIH
DTRANSFER(-1)	0.229522	-597.8450
	(0.23539)	(417.105)
	[0.97509]	[-1.43332]
DTRANSFER(-2)	0.186183	-537.5048
	(0.24467)	(433.558)
	[0.76095]	[-1.23975]
DGSYIH(-1)	0.000146	-0.418431
	(0.00014)	(0.25639)
	[1.01088]	[-1.63200]
DGSYIH(-2)	-0.000140	-0.115413
	(0.00015)	(0.27099)
	[-0.91622]	[-0.42590]
C	0.281045	4271.735
	(0.70596)	(1250.97)
	[0.39810]	[3.41474]
Adj, R-squared	0.004641	
F-statistic	1.031474	

Model tahmin edildikten sonra hata terimine ait testlerin yapılması ve tahmin edilen VAR modelinin durağan bir yapı gösterip göstermediğinin test edilmesi gerekmektedir. Önce otokorelasyon için LM testi yapılacaktır.

Çizelge 4.14. Otokorelasyon LM Test Sonuçları (DTRANSFER ve DGSYIH Serisi)

Lags	LM-Stat	Prob
1	5.980269	0.2006
2	5.325211	0.2555
3	3.259875	0.5153
4	8.046051	0.0899
5	4.202285	0.3793
6	2.393330	0.6638
7	3.555249	0.4695
8	10.97395	0.0269
9	2.373860	0.6674
10	6.837495	0.1447
11	4.258772	0.3721
12	5.607288	0.2305

Tahmin edilen VAR modelindeki hata terimleri arasında otokorelasyonun olup olmadığını saptamak için uygulanan LM testi sonuçlarına göre, ele alınan 12 gecikme düzeyinde ve % 5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı saptanmıştır. Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için sabit olup olmadığını saptamak için uygulanan White Heteroskedasite Test sonucu ise aşağıdaki çizelgede yer almaktadır.

Çizelge 4.15. White Heteroskedasite Test Sonuçları (DTRANSFER ve DGSYIH Serisi)

Chi-sq	Df	Prob.
20.34491	24	0.6770

Yukarıda yer alan çizelgenin sonuçlarına bakıldığında hata teriminin varyansının tüm gözlemler için değişmediği, diğer bir deyişle değişen varyans sorunu ile karşılaşılmadığı görülmektedir.

VAR analizinde negatif ve pozitif bir şekilde tespit edilen ilişkinin yönünü ve kaynağını saptamak amacıyla, Wald Testi yapılmıştır. Sonuçlar aşağıda gösterildiği şekildedir.

Çizelge 4.16. Wald Testi Sonuçları (DTRANSFER ve DGSYIH)

Değişkenler	F hesaplanan	Nedensellik ilişkisi
DTRANSFER-DGSYIH	1.006307	Nedensellik ilişkisi yoktur.
DGSYIH-DTRANSFER	1.913880	Nedensellik ilişkisi yoktur.

DTRANSFER ve DGSYIH değişkenleriyle ilgili Wald Testi sonucuna göre, hesaplanan F değerleri (1.006307 ve 1.913880), F tablo değerinden (3.42) küçük olduğundan, DTRANSFER ve DGSYIH değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Nedensellik ilişkisi olmadığından, DTRANSFER ve DGSYIH değişkenleriyle ilgili etki-tepki fonksiyonları grafiklerine yer verilmeyecektir.

Çizelge 4.17. DTOPLAMH ve GSYIH Serisi İçin Optimal Gecikme Uzunluğu

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-256.4118	NA	54644328	23.49198	23.59117	23.51535
1	-255.3384	1.854127	71535220	23.75804	24.05559	23.82813
2	-252.1636	4.906514	78096465	23.83305	24.32898	23.94988
3	-249.7501	3.291083	92924140	23.97728	24.67158	24.14084
4	-245.0579	5.545373	92277539	23.91435	24.80702	24.12464
5	-242.2067	2.851193	1.13e+08	24.01879	25.10983	24.27581
6	-240.3408	1.526629	1.60e+08	24.21280	25.50222	24.51655
7	-233.7945	4.165818	1.63e+08	23.98132	24.46911	24.33180
8	-191.6904	19.13822*	7716694*	20.21731*	22.20347*	20.91452*

NOT: * belirlenen gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

DTOPLAMH ve DGSYIH serisi için optimal gecikme uzunluğu LR, FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerinin değerini minimum yapan 8'dir. Ancak, analizimizde kullanılan veri öbeği yıllık olduğundan ve gözlem sayısının fazla olmamasından dolayı VAR modeli 2 gecikme baz alınarak kurulmuştur. VAR (2) modelinin tahmin sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Çizelge 4.18. DTOPLAMH ve DGSYIH Serisi İçin VAR (2) Modeli Tahmin Sonuçları

	DTOPLAMH	DGSYIH
DTOPLAMH(-1)	0.137275	-268.2513
	(0.23310)	(315.891)
	[0.58890]	[-0.84919]
DTOPLAMH(-2)	0.162438	-596.4453
	(0.23693)	(321.078)
	[0.68559]	[-1.85763]
DGSYIH(-1)	0.000110	-0.329059
	(0.00018)	(0.24247)
	[0.61325]	[-1.35711]
DGSYIH(-2)	-0.000102	-0.153044
	(0.00019)	(0.25449)
	[-0.54244]	[-0.60138]
C	0.429809	4067.432
	(0.85194)	(1154.51)
	[0.50451]	[3.52307]
Adj, R-squared	-0.086856	
F-statistic	0.460574	

Model tahmin edildikten sonra hata terimine ait testlerin yapılması ve tahmin edilen VAR modelinin durağan bir yapı gösterip göstermediğinin test edilmesi gerekmektedir. Önce otokorelasyon için LM testi yapılacaktır.

Çizelge 4.19. Otokorelasyon LM Test Sonuçları (DTOPLAMH ve DGSYIH Serisi)

Lags	LM-Stat	Prob
1	4.305141	0.3663
2	5.314192	0.2566
3	2.324849	0.6762
4	6.468447	0.1668
5	5.515742	0.2383
6	2.299731	0.6808
7	5.308418	0.2571
8	6.183524	0.1859
9	4.082746	0.3949
10	8.887763	0.0640
11	3.645591	0.4561
12	4.548886	0.3368

Tahmin edilen VAR modelindeki hata terimleri arasında otokorelasyonun olup olmadığını saptamak için uygulanan LM testi sonuçlarına göre, ele alınan 12 gecikme düzeyinde ve % 5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı saptanmıştır. Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için sabit olup olmadığını saptamak için uygulanan White Heteroskedasite Test sonucu ise aşağıdaki çizelgede yer almaktadır.

Çizelge 4.20. White Heteroskedasite Test Sonuçları (DTOPLAMH ve DGSYIH)

Chi-sq	Df	Prob.
24.61835	24	0.4267

Yukarıda yer alan çizelgenin sonuçlarına bakıldığında hata teriminin varyansının tüm gözlemler için değişmediği, diğer bir deyişle değişen varyans sorunu ile karşılaşılmadığı görülmektedir.

VAR analizinde negatif ve pozitif bir şekilde tespit edilen ilişkinin yönünü ve kaynağını tespit etmek amacıyla, Wald Testi yapılmıştır. Sonuçlar aşağıda gösterildiği şekildedir.

Çizelge 4.21. Wald Testi Sonuçları (DTOPLAMH ve DGSYIH)

Değişkenler	F hesaplanan	Nedensellik ilişkisi
DTOPLAMH-DGSYIH	0.344812	Nedensellik ilişkisi yoktur.
DGSYIH-DTOPLAMH	2.239282	Nedensellik ilişkisi yoktur.

DTOPLAMH ve DGSYIH değişkenleriyle ilgili yapılan Wald Testi sonucuna göre; hesaplanan F değerleri (0.344812 ve 2.239282), F tablo değerinden (3.42) küçük olduğundan DTOPLAMH ve DGSYIH değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Nedensellik ilişkisi olmadığından, DTOPLAMH ve DGSYIH değişkenleriyle ilgili etki-tepki fonksiyonları grafiklerine yer verilmeyecektir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin incelendiği bu çalışmada, ülkelerin gelişme düzeylerini artırabilmek adına harcama miktarlarının ne ölçüde olması gerektiği tartışılmış ve konuyla bağlantılı olarak ekonomik büyüme kavramına ve modellerinin tanıtımına yer verilmiştir.

Bu çalışmada kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi klasik ve modern iktisadi yaklaşımlara göre ele alınmış ve Türkiye için bir uygulama yapılması amaçlanmıştır.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyümeye etkisi Türkiye için 1980-2010 dönemi verilerini kullanarak, ADF ve PP testleri, VAR modeli yöntemi kullanılarak etki-tepki fonksiyonları analizleri ve nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla Wald Testi uygulanmıştır. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini analiz etmek için sabit fiyatlarla GSYİH ve ekonomik ayrıma göre sınıflandırılmış olan cari, yatırım ve transfer harcamalarının GSYİH içerisindeki payları verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca cari, yatırım ve transfer harcamalarının toplamını ifade eden toplam harcamalar değişkeni de analize dahil edilmiştir.

Serilerin durağanlığı belirlendikten sonra, tahmin edilen VAR modelindeki hata terimleri arasında otokorelasyonun olup olmadığını saptamak için LM testi uygulanmış ve ele alınan 12 gecikme düzeyi ile %5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca hata teriminin varyansının tüm gözlemler için değişmediği kanısına yapılan White Heteroskedasite Testi sonucunda ulaşılmıştır.

Nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla uygulanan Wald Testi sonucunda; sadece cari harcamalardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır. Aralarında tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenen DCARI ve DGSYIH değişkenleriyle ilgili yapılan etki-tepki fonksiyonları grafiklerinden ise her iki değişkeninde ele alınan dönemler itibariyle ortalamaya dönme eğilimi gösterdikleri gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, incelenen dönemde Türkiye’de cari harcamalardaki artışın ekonomik büyümeyi de beraberinde getireceği sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen analizlerden elde edilen bulgular, Türkiye için Keynes hipotezinin geçerli olduğunu doğrular niteliktedir. Yapılan analizlerde ulaşılan sonuçlar Gül ve Yavuz’un (2011) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada ulaştıkları sonuçlar ile benzerlik arz etmektedir.

5.2. Öneriler

Yapılan analizler sonucunda elde edilen ampirik bulgular ışığında Türkiye ekonomisinde büyüme ile kamu harcama kalemlerinden cari harcamaların ilişkili kavramlar olduğu söylenebilir. Kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümedeki artışı da beraberinde getireceğinden burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta yapılan harcamaların kamu gelirleri tarafından karşılanması gerekliliğidir. Kamu gelirleri tarafından karşılanamayan yüksek oranlardaki kamu harcamaları, yüksek oranlarda enflasyona neden olabilmektedir. Dolayısıyla istikrarlı büyüme sağlamak için harcamaların etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Bu sonuçlar ışığında, Türkiye ekonomisinde büyüme sağlayabilmek için bu harcamalarda kontrollü artışlar yapılması önerilebilmektedir. Ayrıca çalışmada ekonomik büyümeyi etkilediği bulunan bu değişkenler, bulgular ışığında harcamalara göre çeşitlendirilerek incelenebilir. Bu incelemelerin

yapılarak ekonomik büyümeye olan etkilerin daha ayrıntılı olarak anlaşılabilmesi, bulguların tutarlılığından yola çıkarak önerilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (1994). *Büyüme Teorileri*. 2. Baskı. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Akdoğan, A. (2002). *Kamu Maliyesi*. 8. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgül Yılmaz, G. (2007). *Kamu Maliyesi Ders Notları*. Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: Arıkan Yayınevi.
- Alkin, E. (1987). *Gelir ve Büyüme Teorisi*. İstanbul: Gür-Ay Matbaası.
- Altay, O., Altın, O. (2008). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi (1980-2005). *Ege Akademik Bakış* 8 (1), 267-285.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950- 2003). *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2005/15*, Web:<http://www.tek.org.tr> adresinden 24 Şubat 2011’de alınmıştır.
- Arrow, K.J., (1962). The Economic Implications Of Learning By Doing. *The Review Of Economic Studies* 29 (3), Web: <http://www.jstor.org/stable/2295952> adresinden 29 Mart 2011’de alınmıştır.
- Arrow, K.J., (1969). Classificatory Notes On The Production and Transmission Of Technological Knowledge. *The American Economic Review* 59(2), Web: <http://www.jstor.org> adresinden 29 Mart 2011’de alınmıştır.
- Artan, S., Berber, M., (2004). Kamu Kesimi Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çoklu Ko-Entegrasyon Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 5 (2), 13-29.
- Atagün, N.Ö., (2004). *Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Atamtürk, B., (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (1), 89-103.
- Ateş, S., (1998). *Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Adana.

- Aydemir, C., Güneş, H.H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (15), 136-158.
- Aytaç, D., Güran, M.C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz. *Sosyoekonomi* (2),129 152. Web: <http://www.sosyoekonomi.hacettepe.edu.tr/100207.pdf> adresinden 5 Haziran 2011'de alınmıştır.
- Bağdigen, M., Beşer, B. (2009). Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (9), 1-17.
- Bakırtaş, T. (1996). *İktisadi Gelişme Sürecinde Kamu Harcamaları - Türkiye Örneği*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Barro, R.J. (1989a). Economic Growth In A Cross Section Of Countries. *NBER Working Paper, No: 3120*.
- Barro, R.J. (1989b). A Cross Country Study Of Growth, Saving And Government. *NBER Working Paper, No: 2855*.
- Barro, R.J., X. Sala-i Martin. (2004). *Economic Growth*. Second Edition, Cambridge: MIT Press. Web: <http://books.google.com> adresinden 24 Mart 2011'de alınmıştır.
- Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, M.S., Polat, Ö. (2009). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (1), 301-304.
- Batırel, Ö.F. (2007). *Kamu Maliyesi ve Yönetimi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları No: 24.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Biber, A.E. (2010). İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim. *Akademik Bakış Dergisi* 19 (1).
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Cansu (Tunalı), İ. (2006). *Türkiye Ekonomisinde İç Borçlanmanın Faiz Oranı ve Döviz Kuru İle İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Cullis, J., Jones, P. (1998). *Public Finance and Public Choice*, 2nd Edition, Oxford University Press, New York.

- Çavuşoğlu, A.T. (2005). Testing The Validity Of Wagner's Law In Turkey: The Bounds Testing Approach. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 60 (1), 73-87.
- Çolak, Ö.F., Aktaş, A. (2009). *Makroekonomik Göstergelerin Yorumlanması*. 1. Basım. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Demir, O., Üzümcü, A. (2003). İçsel Büyümenin Kaynakları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 17 (3-4), 17-37.
- Demirel, G. (2007). Analitik Bütçe Sınıflandırması. *Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü*. Web: <http://www.bumko.gov.tr> adresinden 3 Temmuz 2011'de alınmıştır.
- Demireli, E., Akkaya, G.C., İbaş, E., (2010). Finansal Piyasa Etkinliği: S&P 500 Üzerine Bir Uygulama. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 11 (2), 53-67.
- Devarajan, S., Swaroop, V., Zou, H.F. (1996). The Composition Of Public Expenditure and Economic Growth. *Journal Of Monetary Economics* 37 (2-3), 313-344.
- Deyneli, F. (2010). Kamu Maliyesi. *Pamukkale Üniversitesi Maliye Bölümü*. Web: <http://www.maliye.pau.edu.tr/kamu.pdf> adresinden 3 Mart 2011'de alınmıştır.
- Durmuş, M. (2008). *Kamu Ekonomisi (Kamu Harcamaları Ders Notları)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Edizdoğan, N. (2004). *Kamu Maliyesi*. 8. Baskı. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erdem, M., Şenyüz, D., Tatlıoğlu, İ. (2006). *Kamu Maliyesi*. 4. Basım. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gacener, A. (2005). Türkiye Açısından Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 20 (1), 103-122.
- Göğer, E. (1969). Kamulaştırma ve Millileştirmenin Devlet Hususuna Getirdikleri Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26(1-2),165-192.
Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/325/3247.pdf> adresinden 24 Nisan 2011'de alınmıştır.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica* 37 (3), 424-438.
- Greiner, A., Semmler, W., Gong, G. (2005). The Forces Of Economic Growth: A Time Series Perspective. *New Jersey: Princeton University Press*.

- Gübe, Y. (1997). İktisadi Büyüme ve İhracat Performansı. *Hazine Dergisi* 6, 17-26.
- Gül, E., Yavuz, H. Türkiye’de Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi. *Maliye Dergisi*, Sayı 160 / Ocak-Haziran, 2011.
- Güngör, K. İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler. Web: <http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/yayin.html> adresinden 28 Nisan 2011’de alınmıştır.
- Gürak, H. (2009). *Ekonomik Büyüme*. Sanal Kitap. Web: <http://hasmendi.net> adresinden 23 Mart 2011’de alınmıştır.
- Han, E., Kaya, A. (2004). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. 1. Baskı. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Henrekson, M. (1993). Wagner’s Law-A Spurious Relationship?. *Public Finance* 48 (3), 406-415.
- Hiç, M. (1988). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: Menteş Kitabevi.
- Huang, C.J. (2006). Government Expenditures In China And Taiwan: Do They Follow Wagner’s Law?. *Journal Of Economic Development* 31 (2), 139-148.
- Işık, N., Alagöz, M. (2005). Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24 (1), 63-75.
- Kar, M., Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi* 58 (3), 145-169.
- Kar, M., Ağır, H. (2006). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 6 (11), 51-68.
- Karabulut, T. (2006). Laffer Etkisinin Türkiye Uygulaması (1980-2003). *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi* 16, 367-378.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi*. 9. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kibritçioğlu, A. (1988). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 53 (1-4), 207-230.

- Kumar, S. (2009). Further Evidence On Public Spending And Economic Growth In East Asian Countries. *MPRA Paper No: 19298*. Web: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/19298/> adresinden 27 Haziran 2011 tarihinde alınmıştır.
- Kutlar, A. (2005). *Uygulamalı Ekonometri*. Geliştirilmiş 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Landau, D. (1983). Government Expenditure and Economic Growth: A Cross Country Study. *Southern Economic Journal* 49 (3), 783-792. PROQUEST Veritabanından 25 Haziran 2011'de alınmıştır.
- Lavezzi, A. (2003). Smith, Marshall And Young On Division Of Labour And Economic Growth. *Euro J. History Of Economic Thought* 10 (1), 81-108.
- Loizides, J., Vamvoukas, G. (2005). Government Expenditure And Economic Growth: Evidence From Trivariate Causality Testing . *Journal Of Applied Economics* 8 (1),125-152.
- Mere, M. (2006). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Afyon.
- Meriç, M. (2003). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 8 (2), 171-191.
- Mutluer, K., Öner, E., Kesik, A. (2007). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu Maliyesi Teorisi*. 11. Bası. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Nişancı, M., Uçar, M., Karabıyık, İ. (2011). İktisadi Büyüme ve Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi* 111, 1-17. Web: <http://e-akademi.org> adresinden 26 Haziran 2011'de alınmıştır.
- Oktayer, N., Susam, N. (2008). Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 22 (1), 145-164. Web: <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIID/issue/view/278/showToc> adresinden 2 Ocak 2011'de alınmıştır.
- Önder, İ. (1974). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967, *İ.Ü. Yayın No:1925, İktisat Fakültesi Yayın No: 330*, İstanbul.

- Öner, E. (1986). *Kamu Maliyesi I Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Yayını No. 282.
- Özbaran, M.H. (2004). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi. *Sayıştay Dergisi* 53, 115-137.
- Özel, H. (2002). Bir “Zenginlik” Teorisi Olarak Klasik İktisadi Analizin Yöntemi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2 (4), 146-171.
- Özgen, F.B., Güloğlu, B. (2004). Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi. *ODTÜ Gelişme Dergisi* 31 (1), 93-114.
- Özmen, İ. (2010). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya.
- Özsağır, A. (2008). Düünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *KMU İİBF Dergisi* 10 (14), 332-347.
- Parasız, M.İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. 3. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Pehlivan, O. (2007). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Performans Bütçe ve Raporlama Daire Başkanlığı. *2012-2014 Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Bütçe Hazırlama Rehberi*. Web: <http://www.bayindirlik.gov.tr/gm/dosyalar/belgeler/belge288/bhrehber.pdf> adresinden 2 Temmuz 2011’de alınmıştır.
- Peters, A.C. (2002). An Application Of Wagner’s Law Of Expanding State Activity To Totally Diverse Countries. *Transition*, 31. Web: <http://www.unc.edu/~acpeters/Wagner.pdf> adresinden 28 Şubat 2011’de alınmıştır.
- Peterson, W.C. (1994). *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme* (Çev. T. Güllap). Erzurum: Atatürk Üniversitesi İİBF Yayınları No.98.
- Pio, A. (1993). *İçsel Büyüme Teorisinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecini Yaşayan Ülkeler Açısından Ne Ölçüde Uygulanabilir?* (Çev. N. Özkaplan). *Ekonomik Yaklaşım* 4 (10), 109-136.
- Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-Section and Time-Series Data. *The American Economic Review* 76 (1), 191-203.

Web:<http://www.jstor.org/stable/1804136> adresinden 17 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Rao, V.V.B. (1989). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-Section and Time-Series Data: Comment. *The American Economic Review* 79 (1), 272-280. Web: <http://www.jstor.org/stable/1804790> adresinden 17 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Ricardo, D. (1821). *On The Principles Of Political Economy and Taxation*.3. Baskı Canada: Batoche Books Kitchener. Web: <http://books.google.com> adresinden 5 Ocak 2011'de alınmıştır.

Romer, P.M. (1990). Endogenous Technological Change. *The Journal Of Political Economy* 98(5), 71-102. Web: <http://artsci.wustl.edu/~econ502/Romer.pdf> adresinden 30 Mart 2011'de alınmıştır.

Romer, P.M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal Of Political Economy* 94 (5), 1002-1037. Web: <http://ihome.ust.hk/~dxie/OnlineMacro/romerjpe1986.pdf> adresinden 30 Mart 2011'de alınmıştır.

Sarı, A. (2008). Parasalcı Görüşe Göre Türkiye'de Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sağlanmasında Otomatik Denkleşme Mekanizmalarının Etkinliği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 9 (2), 1-12.

Sarı, R. (2003). Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye'deki Gelişimi ve Türkiye'de Ulusal Gelir İle İlişkisi. *İktisat İşletme ve Finans* 18 (209), 25-38.

Sarı, M.E. (2006). *Finansal Krizlerde Erken Uyarı Modelleri ve Türkiye Uygulaması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Sermaye Piyasası ve Borsa Anabilim Dalı, İstanbul.

Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*. 4. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Selen, U., Eryiğit, K. (2009). Yapısal Kırımların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?. *Maliye Dergisi* 156, 177-198.

Sengupta, J. (2011). *Understanding Economic Growth: Modern Theory and Experience*. London: Springer Science+Business Media. Web: http://www.carlospitta.com/Courses/Macro%20II%20Uach/UnderstandingEconomic_Growth_Modern_Theory_and_Experien ce.pdf adresinden 21 Haziran 2011'de alınmıştır.

- Şimşek, M. (2003). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960-2002. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi* 18 (2), 43-63.
- Şimşek, M. (2003). Kamu Harcamalarının Özel Yatırımlara Etkileri 1970-2001, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 4 (2), 1-20.
- Takım, A. (2010). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkilerinin Ekonometrik Analizi. *New World Science Academy Uluslar arası, Hakemli E-Dergi* 5 (2) Article Number: 3C0037.
- Takım, A. (2010). Türkiye’de GSYİH İle İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2), 1-16.
- Tarı, R. (2002). *Ekonometri*. Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Genişletilmiş 6. Baskı. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. (1963) *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*. Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2004). *Analitik Bütçe Sınıflandırması Eğitim El Kitabı*. 3. Baskı. Ankara.
- Terzi, H. (1998). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *İktisat İşletme ve Finans* 13 (142), 67-80.
- Terzi, H. (1999). Kalkınma Sürecinde Kamu Harcamaları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi* 14 (162), 70-78.
- Terzi, H., Kurt, S. (24-25 Mayıs 2007). Dolarizasyon, Enflasyon ve Reel Döviz Kuru İlişkisinin VAR Analizi İle Tespiti. 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*. İnönü Üniversitesi, Malatya. Web: <http://web.inonu.edu.tr/~eisemp8/bildiri-pdf/terzi-kurt.pdf> adresinden 4 Temmuz 2011’de alınmıştır.
- Tomanbay, M., Gümüş, T. (2004). *Genel Ekonomi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Turanlı, R. (2000). *İktisadi Düşünce Tarihi*. 3.Baskı. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Türk, İ. (2005). *Kamu Maliyesi*. 5. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Uluatam, Ö. (2003) *Kamu Maliyesi*. 8. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ulutürk, S. (2001). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi 1 (1)*, 131-139.
- Uzay, N. (2002). Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999), *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 19*,151-172.
- Ünsal, M. E. (2007). *Makro İktisat*. Genişletilmiş 7. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Wu, S.Y., Tang, J.H., Lin, E.S. (2010). The Impact Of Government Expenditure On Economic Growth: How Sensitive To The Level Of Development?. *Journal Of Policy Modeling 32 (6)*, 804-817. Web: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0161893810000463> adresinden 26 Haziran 2011'de alınmıştır.
- Yener Ercan, N. (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış, *Planlama Dergisi, Özel Sayı- DPT'NİN Kuruluşunun 42. Yılı*. 129-138. Web: <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf> adresinden 30 Mart 2011'de alınmıştır.
- Yıldırım, K., Karaman, D., Taşdemir, M. (2008). *Makroekonomi*. 7. Baskı. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö., Kaya, V. (2005). Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 5 (9)*. 257-271.
- Yılmaz, Ö., Kaya, V. (2008). Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Panel Veri Analizi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12 (2)*. 413-426.
- Yülek, M. A. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi 6*, 89-105.